

УСПІШНІ ПРАКТИКИ БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

ДОСВІД ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ,
ЗАПОРІЗЬКОЇ, ОДЕСЬКОЇ, ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

УДК 373.3./5.01:81'246.3](477)

У78

Успішні практики багатомовної освіти в Україні / кол. авт., за ред. А.О. Панченкова – К.:Ваіте, 2020, 134 с.

Редактор – Андрій Панченков

Автори-укладачі: Ольга Берегова, Марина Гурбо, Любов Задорожна, Андріанна Лукач, Ольга Остафій, Оксана Першукова, Любов Тарангул, Олена Фідкевич, Світлана Харченко, Олена Ціник, Галина Шумицька, Тетяна Юрченко

Відповідальний за випуск – Андрій Гончак

Ілюстраторка – Альона Шостко

ISBN 978-617-7627-26-4

У посібнику викладено результати Всеукраїнського експерименту з формування багатомовності вихованців закладів дошкільної освіти та учнів закладів загальної середньої освіти.

Для педагогічних працівників закладів освіти з класами (групами) з навчанням мовами корінних народів, національних меншин і всіх, хто цікавиться питаннями багатомовної освіти.

**МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**

Ця публікація реалізована за підтримки офісу Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ). Думки, висловлені у цій публікації, є думками авторів та авторок і не обов'язково представляють погляди ВКНМ.

УСПІШНІ ПРАКТИКИ БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

*Досвід учасників Всеукраїнського
експерименту «Формування багатомовності
дітей та учнів: прогресивні європейські
ідеї в українському контексті»*

Зміст

Вступне слово	3
Розділ 1. Практика багатомовної освіти: міжнародний досвід в українському контексті.	4
1.1. Можливості впровадження багатомовної освіти в Україні	6
1.2. Типи двомовної й багатомовної освіти та їхні характеристики	10
Розділ 2. Планування й управління в процесі багатомовної освіти	14
2.1. Оцінювання готовності закладів освіти до реалізації програм багатомовної освіти	16
2.2. Планування роботи закладу щодо запровадження багатомовної освіти	19
2.3. Моніторинг програм на рівні закладу освіти	22
2.4. Моніторинг експериментального дослідження багатомовної освіти	25
Розділ 3. Моделі освітніх програм	30
3.1. Особливості програм на рівні закладів дошкільної освіти	32
3.2. Особливості програм на рівні закладів середньої освіти.	35
Розділ 4. Технології, методи, прийоми	42
4.1. Зміст багатомовної компетентності.	44
4.2. Технології, методи та прийоми багатомовної освіти в закладах дошкільної освіти	46
4.3. Технології, методи та прийоми багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти.	54
Розділ 5. Результати реалізації моделей програм багатомовної освіти	68
5.1. Мотивація учнів	70
5.2. Результати навчання	73
5.3. Професійний розвиток і співпраця вчителів.	74
5.4. Співпраця з батьками.	75
5.5. Формувальне оцінювання учнів	78
Додатки	81
Додаток 1. Словник термінів	82
Додаток 2.	84
Додатки до розділу 3	88
Додатки до розділу 4	98
Рекомендована література	131

Вступне слово

Шановні читачі!

Цей посібник є результатом діяльності Міністерства освіти і науки України, офісу Верховного комісара у справах національних меншин Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ВКНМ ОБСЄ), Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», Національної академії педагогічних наук України і педагогів Закарпатської, Запорізької, Одеської та Чернівецької областей з формування багатомовності дітей та учнівської молоді.

Упродовж 2016–2021 років за наказом Міністерства освіти і науки України триває Всеукраїнський експеримент «Формування багатомовності у дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті». Ця експериментальна робота передбачає випробовування моделей багатомовної освіти, створення їх організаційного й навчально-методичного забезпечення, розроблення інструментів діагностування й підготовку пропозицій щодо впровадження результатів у практику.

Керуючись рекомендаціями Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин, учасники експерименту імплементували кілька різних моделей і запровадили власні практики багатомовної освіти.

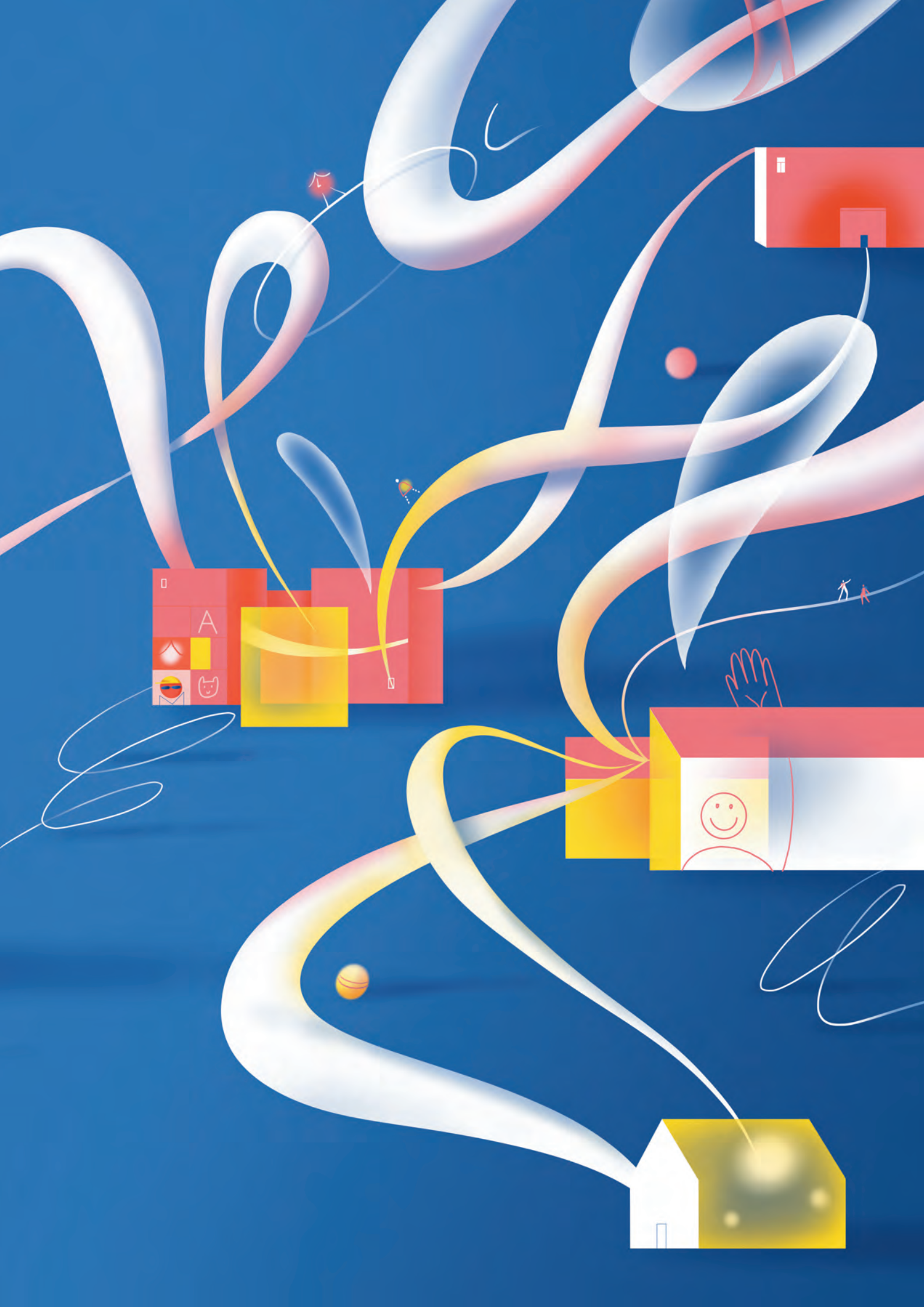
Посібник складений з п'яти розділів. У першому з них викладено правові й методологічні аспекти багатомовної освіти, у другому – розкрито питання планування й керування процесом запровадження такої освіти, у третьому – представлено моделі, застосовані учасниками експерименту, у четвертому – описано використані технології, методи та прийоми в закладах-учасниках, у п'ятому розділі розглянуто питання результативності використаних моделей і формувального оцінювання в процесі багатомовної освіти.

Сподіваємося, що викладений у посібнику матеріал стане в пригоді освітянам у процесі розбудови інтегрованого та згуртованого багатомовного суспільства.

РОЗДІЛ 1

ПРАКТИКА БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

1.1. Можливості впровадження багатомовної освіти в Україні

Інтеграційні процеси в Європі та світі актуалізували проблеми обміну інформацією, порозуміння між представниками різних народів і культур і водночас потребу збереження і розвитку мовно-культурної спадщини різних народів.

Спрямованість України на європейську інтеграцію зумовлює необхідність формування в молодих українців здатності до спілкування з народами інших країн. Серед основних вимог – уміння ефективно послуговуватися кількома мовами включно з рідною, готовність використовувати здобуті знання в процесі подальшого навчання та повноцінного життя в багатомовному та культурно розмаїтому суспільстві. Не випадково багатомовна компетентність сучасних учнів натепер належить до категорії освітніх пріоритетів більшості країн світу. Багатомовна освіта¹ (БМО) є дієвим інструментом підготовки молодого покоління до життя в нових умовах міжнародної взаємодії та співробітництва.

У Законі України «Про освіту» визначено ключові компетентності випускника. Спільні для всіх компетентностей уміння формуються та найбільше розвиваються під час навчання мов (державної, рідної та інших), а саме: читати і розуміти прочитане, висловлювати думку усно і письмово, критично мислити, логічно обґрунтовувати позицію, виявляти ініціативу, творити, розв'язувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення, керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, співпрацювати в команді.

Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність;
- інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Ст. 12 Закон у України «Про освіту»

1 Визначення термінів подано в словнику (дод. 1)

В Україні 77,8% від числа населення складають етнічні українці, а 22,2 % — представники національних меншин². Упродовж багатьох десятиліть формувалася система дошкільної та загальної середньої освіти, що передбачала навчання різними мовами й вивчення багатьох мов, у тому числі мов корінних народів і національних меншин. У державі функціонують заклади дошкільної та загальної середньої освіти з навчанням відповідною мовою національної меншини.

У закладах загальної середньої освіти навчальний процес відбувається одинадцятьма мовами (державною мовою, дев'ятьма мовами корінних народів і національних меншин та англійською мовою), а як предмет вивчають тридцять дві мови. Така розмаїтість мовної палітри української освітньої системи покликана забезпечити в поліетнічному соціумі баланс між вивченням і спільним використанням державної мови як основою інтеграції суспільства і захистом мовних прав меншин³.

Як показала практика, серйозним викликом у роботі такої системи є оволодіння учнями цих закладів державною мовою на достатньому рівні. Постає потреба формування такої освітньої моделі закладів освіти з навчанням мовами національних меншин, яка б давала змогу підвищити рівень володіння державною мовою учнями закладів з навчанням мовами національних меншин і водночас поліпшити якість знань учнів з навчальних предметів. Упровадження БМО мало б допомогти задовольнити цю потребу.

Передумови розвитку багатомовної освіти в Україні

Міністерству освіти і науки України важливо було вивчити думку учнів та освітян щодо доцільності впровадження БМО в закладах освіти з навчанням мовами національних меншин, оскільки практика застосування двомовного навчання щодо вивчення предметів іноземною мовою в Україні вже була.

У квітні-травні 2015 року проведено опитування учнів 9-х – 11-х класів, педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти, представників адміністрацій закладів освіти Одеської, Закарпатської, Чернівецької областей щодо впровадження багатомовної освіти.

За результатами анкетування понад 76 % учнів уважали БМО перспективною та ставилися до її впровадження позитивно з огляду на можливості надалі здобути вищу освіту за кордоном, знайти престижну роботу, активніше спілкуватися з представниками інших країн. Ця категорія учнів уже на час анкетування досконало або добре володіла трьома, а в окремих випадках і п'ятьма мовами (державною, рідною, однією з іноземних, а ще тими, якими володіють і розмовляють у громаді). Менша частина учнів висловила негативне ставлення до БМО, віддаючи перевагу системі освіти, що на той час функціонувала в Україні, й мотивуючи свою відмову значним перевантаженням під час вивчення кількох мов, що, на їхню думку, може призвести до зниження якості знань з інших предметів.

Опитування педагогічних працівників показало, що більшість (69 %), незалежно від віку, посади, предмета викладання, позитивно ставиться до перспективи розвитку БМО в навчальних закладах їхніх регіонів і підтвердила бажання працювати в цьому напрямі. Інша частина виступила категорично проти або не визначилася у своїх поглядах, пояснюючи, що запровадження такої освіти буде потребувати великих фінансових витрат і глобальної перепідготовки педагогічних кадрів, викличе несприйняття з боку батьків тощо. До цієї категорії вчителів належать переважно педагоги закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою, де тільки вивчали як предмет іноземні мови.

За результатами анкетування було визначено заклади освіти, що виявили бажання впроваджувати БМО. Ці заклади потребували допомоги в організації такої освіти. Тому впродовж 2015 року Міністерство освіти і науки України спільно з міжнародною неурядовою органі-

2 Всеукраїнський перепис населення 2001. Результати. Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

3 Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств. Пункт 42. Режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/396689.pdf>

зацією "PATRIR" за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Фінляндії провело семінари й тренінги для педагогічних працівників закладів освіти та консультації з громадськістю в Закарпатській, Одеській і Чернівецькій областях за участю міжнародних експертів з Латвії та Грузії. За підсумками роботи презентовано рекомендації з розвитку багатомовної освіти (фрагмент цих рекомендацій (укладач Ж. Кошкіна) подано в дод. 2 до цього посібника), Учасники також висловилися про необхідність започаткування експерименту з упровадження багатомовного навчання.

Всеукраїнський експеримент із формування багатомовності

У 2016 році відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 08.02.2016 № 95 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів Закарпатської, Одеської та Чернівецької областей» розпочато Всеукраїнський експеримент «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті». У наказі передбачено такі етапи проведення експерименту:

- *I (організаційно-підготовчий) – (лютий – квітень 2016 р.);*
- *II (концептуально-діагностичний) – (травень – серпень 2016 р.);*
- *III (формувальний) – (вересень 2016 р. – серпень 2020 р.);*
- *IV (узагальнювальний) – (вересень 2020 р. – січень 2021 р.)*

Завдання, які постали перед учасниками експерименту:

- *упровадження в освітній процес розробленого навчально-методичного забезпечення багатомовного навчання;*
- *збереження якості освіти з навчальних предметів, передбачених державними стандартами;*
- *створення діагностичного інструментарію й організаційно-методичного забезпечення реалізації моделей закладів освіти з багатомовним навчанням;*
- *підготовка пропозицій щодо впровадження одержаних результатів у практику роботи закладів освіти;*

На початку в експерименті брали участь 10 закладів освіти (2016 р.): 6 закладів загальної середньої освіти та 4 заклади дошкільної освіти Закарпатської, Одеської та Чернівецької областей. З 2018 року в експерименті беруть участь 14 навчальних закладів із чотирьох регіонів України: Закарпатська область, Чернівецька область, Одеська область та Запорізька область.

Загалом до експерименту було долучено понад 100 педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти (учителі математики, хімії, біології, фізики, географії, історії, права, мистецтва, трудового навчання, фізичної культури) та педагогів закладів дошкільної освіти.

Упродовж реалізації експерименту постала необхідність вивчення та впровадження міжнародного досвіду БМО. Міністерство звернулося до офісу Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин з пропозицією надання експертної підтримки учасникам експерименту. Така допомога була надана.

Діяльність Верховного комісара у справах національних меншин Орга-

нізації з безпеки та співробітництва в Європі скерована на попередження конфліктів на якнайбільш ранньому етапі. За час існування цієї посади підготовлено низку тематичних рекомендацій, як-от: Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту, Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин, Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті, Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств тощо.

Важливо наголосити, що ОБСЄ вбачає найефективнішим шляхом інтеграції національних меншин, у тому числі захисту їхніх прав, саме формування багатомовності цих меншин⁴.

У рекомендаціях ВКНМ підкреслено, що держава має підтримувати певний баланс: забезпечити вивчення представниками меншин державної мови і заохочувати мовне різноманіття, захищаючи мовні права меншин⁵. Таким чином, державна мова має бути предметом постійного викладання, бажано вчителями, які володіють двома мовами; кілька шкільних предметів рекомендовано викладати представникам нацменшин державною мовою, і впродовж навчання обсяг викладання предметів державною мовою необхідно поступово збільшувати⁶.

У період з 2017 по 2019 роки Міністерство спільно з офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин організували та провели 15 заходів, що охоплювали широке коло питань БМО: експертне обговорення питання БМО в регіоні ОБСЄ, оцінки дворічного впровадження експерименту, тренінги з управління програмами БМО, з інтегрованого навчання мови й предмета, тренінги з рівнів та індикаторів, практичних аспектів застосування експерименту, наставництва та менторства.

Завершальний етап експерименту збігається з упровадженням нових нормативно-правових актів, що регулюють використання мов в освіті. Так, стаття 7 Закону України «Про освіту» і стаття 5 Закону України «Про повну загальну середню освіту» визначають державну мову мовою освітнього процесу і регулюють підходи до використання державної мови та мов корінних народів, національних меншин, інших мов в освітньому процесі. Отримані в ході експерименту результати матимуть важливе значення для допомоги іншим закладам освіти в реалізації положень мовних статей законів під час формування освітньої програми закладу.

1

особи, які належать до корінних народів, здобувають базову та профільну середню освіту мовою корінного народу поряд з українською мовою;

2

особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, здобувають:

- базову середню освіту державною мовою в обсязі не менше 20 відсотків річного обсягу навчального часу у 5 класі із щорічним збільшенням такого обсягу (не менше 40 відсотків у 9 класі);
- профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 60 відсотків річного обсягу навчального часу;

3

особи, які належать до інших національних меншин України, здобувають у державних, комунальних чи корпоративних закладах освіти базову та профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 80 відсотків річного обсягу навчального часу;

4 Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту і Пояснювальна записка. С. 14. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/32194_0.pdf

5 Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств. Пункт 42.

6 Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту і Пояснювальна записка. Пункт 13.

1.2. Типи двомовної й багатомовної освіти та їхні характеристики⁷

Двомовність і багатомовність в освітніх програмах

Типи двомовної (білінгвальної) освіти, включаючи також багатомовну (мультилінгвальну) освіту, є скоріше теоретичними, оскільки на практиці школи адаптують їх до соціолінгвістичних умов, у яких вони існують, а також до особливостей учнів, прагнень громад і батьків, забезпеченості вчителями, наявності навчальних матеріалів, віку дітей, мовної політики та державних навчальних програм. Часто буває складно визначити точний тип програми двомовної освіти, адже школа може переходити в різних класах на різні типи програм.

Утім, для шкіл і вчителів важливо розрізняти основні типи програм, щоб розуміти, які лінгвістичні та культурні цілі в них намагаються досягнути, навіть якщо ці цілі можуть ставитися по-різному для різних класів. По-перше, школи мають забезпечити **безперервність у досягненні лінгвістичних цілей**, по-друге, вони мають **співпрацювати з батьками** й отримати їхню згоду на ці цілі; по-третє, такі моделі треба **визнати й підтримати** на регіональному чи державному рівні (визнати в державних навчальних програмах або освітній політиці), що є важливим для моніторингу таких програм і, як наслідок, аналізу їхньої ефективності. Нарешті, у випадку більш централізованих освітніх систем необхідно забезпечити такі школи **навчальними ресурсами й матеріалами**, підготувати **педагогів** тощо.

Терміни «двомовна (білінгвальна) освіта» та «багатомовна (мультилінгвальна) освіта» часто використовують взаємозамінно. **Багатомовна освіта (БМО)** – це тип двомовної освіти, яка інтегрує (це може бути в різний час протягом навчання) більш ніж дві мови у викладанні **немовних** академічних предметів, тобто математики, географії, історії тощо. Найчастіше йдеться про ситуацію, коли діти вже володіють багатомовними компетенціями або перебувають у багатомовному середовищі, коли є різні мови домашнього спілкування та одна чи дві домінуючі мови шкільного навчання.

Погляньмо на основні особливості типів двомовної освіти на деяких прикладах, у тому числі з програм, випробуваних у рамках експериментального проєкту БМО в Україні. Короткий опис типів програм представлено в табл. 1.2.1.

Мета освіти: філософія моногłosії та гетерогłosії

Типи двомовної освіти різняться за своєю базовою ідеологією. Філософія **моногłosії** передбачає **окремий розвиток і розмежування мов**, тобто підтримує набуття другої мови та її розвиток окремо від іншої мови, наприклад, мови меншини або іноземної мови. Припущення полягає в тому, що всі діти починають програму як монолінгви, з єдиної лінгвістичної бази, навіть якщо це насправді не так. Наприклад, батьки можуть вирішити чи не мати іншого вибору як відправити дитину до школи з мовою навчання, яка відрізняється від мови домашнього спілкування. Однак освітній процес підкреслює розвиток спочатку однієї мови з подальшим додаванням другої або третьої в певний момент шкільного навчання. Натомість **гетерогłosна** філософія двомовної освіти передбачає **пов'язаний розвиток і взаємодію мов** і визнає, що діти приходять з дому або громад уже з певним типом двомовності. Різниця в плануванні полягатиме в тому, що гетерогłosні двомовні освітні програми визнають різноманітність мовних практик дітей і розширюють їх в академічному матеріалі, будують на них навчання, наприклад, коли діти з різними мовами навмисно вивчають матеріал мовами одне одного.

⁷ Теоретична база та термінологія цього розділу засновані на таких публікаціях: García, Ofelia. 2009. *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Malden, MA and Oxford: Basil/Blackwell; Baker, C. (2006). *Foundations of bilingual education and bilingualism* (6th Edition). Clevedon: Multilingual Matters.

Як можна припустити, на моноглотні типи освіти найчастіше натрапляємо в офіційній освіті, що пов'язано з традицією мати одну мову навчання, яка може бути мовою більшості, меншості чи іноземною, у той час як інші мови вивчають окремо (навіть якщо деяке вивчення матеріалу відбувається другою або третьою мовою).

Оскільки не завжди легко визначити, який саме тип програми реалізує конкретна школа, його, можливо, простіше розглядати з огляду на **лінгвістичні цілі** та **фокус на мові спочатку** – першій мові для більшості учнів, другій мові або двох мовах.

Варто наголосити, що всі двомовні програми є розвивальними, позаяк роблять внесок до певного білінгвізму та бікультурних компетенцій.

Філософія моноглотії: програми переходу, підтримання, престижу та занурення

Програми переходу переважно призначені для дітей, у яких домашня мова відрізняється від домінуючої або основної мови навчання. Головна лінгвістична мета – оволодіти другою мовою якомога швидше, щоб перейти до навчання переважно цією мовою, а перша мова дитини має допомагати у вивченні академічного матеріалу до здійснення переходу на другу мову. Типові моделі таких програм можемо виявити в Естонії та Латвії.

Програми підтримання здебільшого практикують, якщо в країні або регіоні є мовні меншини, що мають потужну волю до самовизначення й самореалізації, як, наприклад, спостерігаємо в румунськомовних та угорськомовних школах у місцях компактного проживання цих груп. Мета не лише в тому, щоб підтримати мову етнічної групи (її активно використовують удома та в громаді), але також передати дітям цінності громади, і при цьому оволодіти другою мовою та бікультурними компетенціями для забезпечення інтеграції до суспільства.

Престижна двомовна освіта зазвичай перебуває за межами офіційної освітньої системи – у приватних школах і школах, фінансованих батьками. Зазвичай ці програми використовують дві мови, що мають престиж (наприклад, національна плюс іноземна, яка має високий статус у суспільстві для освіти, працевлаштування, розвитку бізнесу тощо). Деякі приклади такої освіти можемо знайти в турецьких ліцеях, британських та американських школах. Другу мову додають шляхом проведення навчання виключно цією мовою, а першу мову учнів розвивають окремо.

У **програмах занурення** використовують дві мови, що дає можливість для більшості учнів додати другу мову, яка вже користується високим статусом у суспільстві і буде закріплена після школи (наприклад, канадські школи). Істотна різниця програм для учнів з меншин, які часто помилково називають програмами занурення, полягає в тому, що в програмах занурення для учнів з більшості метою є високий рівень білінгвізму, а навчальна програма першою та другою мовою є однаковою; окрім того, першу мову постійно використовують і підтримують, а навчання першою мовою можуть відновити після періоду занурення.

Філософія гетероглосії: відроджувальне занурення, розвивальні, подвійні, мультилінгвальні мовні програми та програми CLIL / типу CLIL

Мета **програм відроджувального занурення** – відродити мову меншин у випадку радикальних мовних змін, коли мова етнічної групи була втрачена або майже втрачена (під загрозою втрати) для більшості населення, і є потреба в її відродженні. Іноді такі програми називають «занурення до мовної спадщини». Прикладом таких програм можуть бути програми раннього занурення до гагаузької мови, які зараз запроваджують у Молдові й Україні. Ступінь занурення залежить здебільшого від статусу мови та наявності викладацьких і навчальних ресурсів, а також від самовизначення етнічної громади.

Розвивальні програми схожі на відроджувальне занурення, утім, у цьому випадку акцент роблять на відродженні мови, використання якої обмежено однією чи кількома сферами (що ставить мову під загрозу зникнення), наприклад, мова домашнього спілкування; таким чином діти приходять до школи з різними рівнями лінгвістичних компетенцій. Основна розвивальна мета – розширити використання мови та забезпечити її подальший розвиток через підтримку академічного володіння нею. Прикладами є литовські школи в Польщі, де уряд надає підтримку розширенню використання литовської мови на академічному рівні, та експериментальна школа зі словацькою мовою навчання в Україні. Важливо відрізнити розвивальні програми від простих програм підтримки, які зберігають поточний статус мови, але є недостатніми для розвитку володіння мовою меншини на академічному рівні та розширення такого володіння на іншу мову. Розвивальні програми визнають, що природа білінгвізму заснована на повторенні, тобто використовують мову меншини та іншу мову циклічно та взаємопов'язано у вивченні академічних предметів протягом усього циклу навчання.

Подвійні мовні програми мають на меті підтримку й розвиток багатомовних компетенцій дітей, які зазнали впливу певного білінгвізму через сімейні особливості (змішані шлюби), професійне життя батьків (часті переїзди у зв'язку з роботою) чи інші чинники. Подвійна програма не означає лише дві мови, мають на увазі процес навчання мовами й через мови одне одного. Одним із прикладів може бути Європейська школа державних службовців. Таким чином, синонім, який часто використовують для назви цих програм – **полінаправлені** – краще відображає лінгвістичну орієнтацію таких програм – білінгвізм окремих учнів стає ресурсом для розвитку багатомовності та транскультурних компетенцій усієї навчальної спільноти.

Стосовно **програм CLIL** або **програм типу CLIL** важливо підкреслити, що будь-яка двомовна освіта – це вивчення мови на основі предметного матеріалу. У той час як CLIL став популярним методом викладання мов у традиційній освіті, це не те саме, що програми двомовної освіти, де CLIL використовують для захисту розвитку першої мови з одночасним забезпеченням розвитку другої (і третьої). Ці програми не обов'язково призначені для розвитку високого рівня компетенцій усіма цільовими мовами через надання однакового часу для використання кожної мови. Цей тип програм є більш поширеним, наприклад у Євросоюзі, коли вивчення декількох предметів другою та / або третьою мовою є вимогою для всіх дітей. Оскільки в цій ситуації залучають усіх дітей, уже існує певний ступінь багатомовності серед самих дітей.

Мультилінгвальні програми передбачають принаймні три мови навчання й відображають складну багатомовність, що існує на рівні громади або суспільства загалом, при цьому діти перебувають на різних рівнях розвитку білінгвізму. Мови в цих програмах можуть постійно включати до навчальної програми та виключати з неї. Найактуальнішою для цього посібника є **мультилінгвальна освіта на основі рідної мови** або освіта за принципом «**перша мова спочатку**» (термін запроваджений ЮНЕСКО 2005 року). За таких умов акцент роблять на розвитку першої мови дитини, при цьому надаючи всім дітям певну форму білінгвальної освіти для розвитку багатомовних і транскультурних компетенцій.

Таблиця 1.2.1

Типи багатомовної освіти та їхні особливості

Тип БМО	Лінгвістична мета	Лінгвістична орієнтація	Культурна орієнтація	Тип дітей	Початковий мовний акцент
Філософія моногlossen					
Традиційна	Монолінгвізм	Проблема / зміна	Монокультурна	Мовна меншина	Мова 1 (M1)
Підтримання	Додатковий білінгвізм	Збагачення / підтримання	Бікультурна	Мовна меншина	Мова 1 + Мова 2
Престижна	Додатковий білінгвізм	Збагачення / додавання	Монокультурна та бікультурна	Мовна більшість	Мова 1 + Мова 2
Занурення	Додатковий білінгвізм	Збагачення / додавання	Монокультурна та бікультурна	Мовна більшість	Мова 2 (M2)
Філософія гетерогlossen					
Відроджувальне занурення	Повторний білінгвізм	Право / відродження мов під загрозою зникнення	Бікультурна множинність	Мовна меншина	Мова, що перебуває під загрозою (загрожена мова)
Розвивальна	Повторний білінгвізм	Право / відродження мов під загрозою зникнення	Бікультурна множинність	Мовна меншина	Загрожена мова + домінуюча мова
Подвійна або полінаправлена (дві мови)	Динамічний білінгвізм	Ресурс / плюрилінгвізм	Транскультурна	Множинні групи	X ⁸ (загрожена) + Y ⁹ (домінуюча)
CLIL і типу CLIL	Динамічний білінгвізм	Ресурс / плюрилінгвізм	Транскультурна	Усі	Домінуюча + X
Множинна мультилінгвальна	Динамічний білінгвізм	Ресурс / плюрилінгвізм	Транскультурна	Усі	X (загрожена) + Y (домінуюча)

Адаптовано з публікації *García, Ofelia. 2009. Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective. Malden, MA and Oxford: Basil/Blackwell*

8 Під X тут розуміємо будь-яку першу мову учнів, яка може не використовуватися або мати обмежене використання як мова навчання в багатомовному контексті, де існує інша домінуюча мова Y (або мови), яка є мовою більшості або пов'язана з більшою владою чи значимістю. X може бути мовами етнічних меншин та будь-якими іншими мовами, яким у цьому контексті може бути не приділено, чи приділено менше уваги порівняно з мовами, які домінують у системі освіти (Y). У всіх ситуаціях учні вже мають певний різновид багатомовності.

9 Див. Пояснення вище.

РОЗДІЛ 2

ПЛАНУВАННЯ Й УПРАВЛІННЯ В ПРОЦЕСІ БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ

2.1. Оцінювання готовності закладів освіти до реалізації програм багатомовної освіти

Мовна ситуація кожної з областей, заклади яких брали участь в експерименті, унікальна: це зумовлено історичними, соціальними, демографічними чинниками й ментальними особливостями населення. Так, багато мешканців **Закарпатської області** впродовж дня можуть активно послуговуватися щонайменше трьома мовами: українською, російською і, залежно від того, хто звертається, угорською, румунською чи словацькою тощо. У мовній практиці доволі часто можна спостерігати випадки, коли на підсвідомому рівні співрозмовник намагається відповісти тією мовою, якою до нього звертаються. Люди молодшого покоління переважно добре знають англійську, яка хоч і не є мовою повсякденного спілкування, але використовується під час проведення окремих освітніх, культурних і соціальних заходів.

Зрозуміло, що географічне положення Закарпаття, об'єктивні і суб'єктивні чинники суспільного життя зумовили поліетнічний склад учнів у більшості закладів освіти. Це, своєю чергою, за свідченнями самих педагогів, спонукає їх використовувати в освітньому процесі кілька мов. Однак, попри такий давній полілінгвізм, послідовне й системне застосування багатомовного підходу в освітньому процесі не практикувалося.

Досвідчені вчителі часто мають ефективний і цікавий досвід роботи з вивчення другої чи третьої мови, і цей досвід досить різний у кожного. Проте з огляду на різні фактори (недостатність добре ознайомих з новітніми світовими методиками фахівців-білінгвів та оновленого навчально-методичного забезпечення, неготовність батьків, різні суспільно-політичні чинники) говорити про готовність закладів до системного впровадження БМО навряд чи можна було як 2015-го, так, зрештою, й 2018 року.

Поліетнічність і географічне положення **Одеської області** зумовлює необхідність створення умов для повноцінного життя в багатомовному та культурному розмаїтті українського суспільства, а також для формування в молоді здатності до багатомовного спілкування в нових умовах міжнародної взаємодії та співробітництва. Ці виклики суспільства актуалізують проблему вміння ефективно спілкуватися кількома мовами, включаючи рідну, для забезпечення повної і якісної комунікації та встановлення взаєморозуміння між представниками різних народів і культур. Тому БМО є дієвим інструментом підготовки молодого покоління до самореалізації в сучасному багатомовному середовищі.

На цей час на Одещині, відповідно до запитів громадян, існує мережа шкіл і дошкільних закладів з навчанням мовами національних меншин або викладанням рідної мови на окремих уроках чи факультативно.

З-поміж 728 закладів загальної середньої освіти Одеської області в 17 школах учнів навчають мовами нацменшин. Так, навчання російською мовою провадять 15, а молдовською – 2 заклади. Окрім того, у 192 закладах загальної середньої освіти області навчання здійснюють кількома мовами: українською та російською – 178 закладів, українською та молдовською – 11, українською, російською та молдовською – 2, українською та болгарською – 1 заклад. У багатьох закладах освіти учні вивчають як предмет

мови нацменшин: російську (519 закладів), болгарську (39 закладів), гагаузьку (6 закладів). Російську, болгарську, гагаузьку мови та іврит вивчають також на факультативах і гуртках.

Аналіз специфіки регіонів області свідчить про наявність відмінностей у системі освіти. Так, на півдні Одещини, у районах проживання болгар, молдован і гагаузів, працюють багатонаціональні заклади освіти, а на півночі – українськомовні.

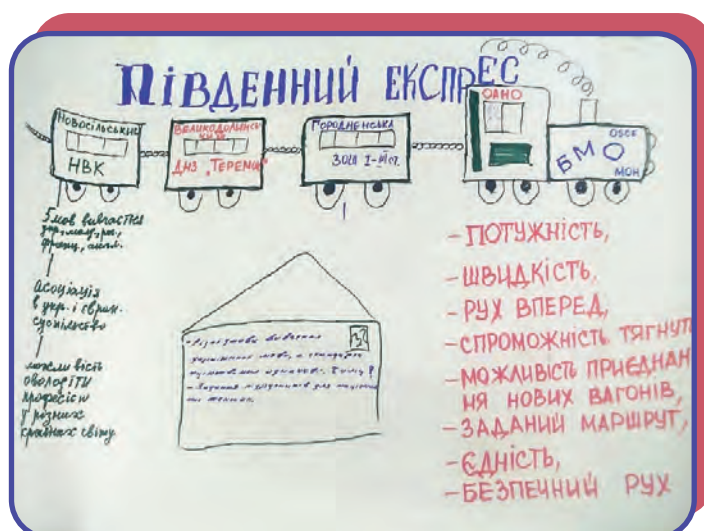
Окремі частини **Чернівецької області** за різних часів були складовою Австро-Угорщини, Румунії, Росії. Тому за своєю національною складовою область нерідко називають «Україною в мініатюрі», оскільки, незважаючи на її незначні розміри (всього лише 8 тис. км²), вона має і ліси, і гори, і степові рівнини, і поліетнічне населення.

Рішення про впровадження програм БМО обговорено на педрадах після роботи з потенційними учасниками процесу (учителями, батьками, учнями) і вивчення соціально-лінгвістичних особливостей освітнього контексту кожного окремого закладу. З'ясуванню підлягали такі питання: яка з мов є важливішою для навчання в певних ситуаціях, у чому полягає мотивація вивчення конкретної мови (якою мовою переважно спілкуються), як ставляться до БМО.

Початковий етап упровадження БМО виявив проблеми, пов'язані з неоднозначним сприйняттям її вчителями. Така реакція викликана не лише додатковим навантаженням педагога, але й недостатнім рівнем його мовної та методичної підготовки. Учителі, залучені до проєкту, повинні відповідати таким вимогам: мати високий рівень володіння мовою навчання та методикою інтегрованого навчання предмета та мови; мати бажання та навички роботи в полікультурному середовищі; бути готовим до самоосвіти. Це потребує підготовки педагогів у форматі тренінгів і практичних семінарів із залученням досвідчених фахівців; надання доступу до ресурсу методичних і дидактичних матеріалів; забезпечення умов для самоосвіти, організації консультування й обміну досвідом; можливості обговорювати труднощі та шляхи їх подолання.

За результатами анкетування, яке, наприклад, було проведено серед учасників проєкту в **Запорізькій області** (57 % з-поміж них – спеціалісти першої категорії та 43 % – вищої категорії) 28 % учасників відповіли, що вони систематично займаються самоосвітою (щомісяця), 55 % – періодично (декілька разів на рік), 17 % – час від часу (лише в атестаційний період). Однак лише 27 % опитаних вважають, що реалізація проєкту БМО є позитивним явищем, 61 % виступають за можливість вибору, 13 % респондентів вважають, що впроваджувати проєкт не потрібно¹. Таке ставлення насамперед пов'язане з розмитим уявленням педагогів про сутність і забезпечення реалізації проєкту державою.

Стосовно позитивних наслідків упровадження БМО 41 % опитуваних зазначили, що це допоможе створити умови для належного формування в учнів здатності спілкуватися мовами (державною, а також рідною та іноземними). Інші вважають, що БМО сприятиме формуванню в школярів металінгвістичної свідомості (7 %); дасть можливість спілкуватися з народами інших країн (36 %); зробить учасників конкурентоспроможними на світовому ринку праці (16 %).

1 Берегова О.А., Афанасьєва Т.О. Психолого-педагогічний супровід предметно-мовного інтегрованого навчання // Основні орієнтири розвитку системи освіти Запорізької області у контексті реалізації Концепції Нової української школи у 2018/2019 навчальному році ЧАСТИНА II. Навчально-методичне забезпечення загальної середньої освіти – Запоріжжя: Статус, 2018. - С. 179–189.

З-поміж основних перешкод на шляху професійного саморозвитку учасники називають брак часу, перевтому, недостатність інформації та внутрішньої мотивації, надмірне навчальне навантаження. На думку учасників, мотиваційними важелями для подальшої реалізації проєкту є зацікавленість професійним зростанням, конкурентоспроможність на ринку праці, внутрішнє переконання в необхідності професійного розвитку, критичне ставлення до власної педагогічної діяльності, матеріальне стимулювання.

Серед форм підготовки впровадження проєкту 28 % учасників обрали самопідготовку, 13 % – проходження дистанційного курсу, 59 % – проходження очних навчальних курсів, семінарів, тренінгів і консультацій. Таким чином, 81 % учасників потребує науково-педагогічного супроводу під час реалізації проєкту.

2.2. Планування роботи закладу щодо запровадження багатомовної освіти

Кожен заклад освіти, плануючи свою роботу, виходив з того, що це має бути система конкретно визначених завдань і скоординованих рішень, спрямованих на досягнення поставленої мети.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН РОБОТИ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЗА ПРОГРАМОЮ БМО

I. Організаційно-підготовчий етап				
1. Створення нормативного забезпечення БМО	2. Формування ініціативної та динамічної груп	3. Формування уявлення педагогів, учнів і батьків про переваги впровадження БМО	4. Розробка та затвердження програми БМО в закладі	5. Планування роботи з реалізації системи БМО

I.1. Заклади проаналізували наявний досвід із проблеми БМО. Для формування нормативного забезпечення експерименту проведено педради з метою обговорення програм діяльності.

I.2. У кожному закладі зорганізовано творчу групу, яка мала на меті розробку навчально-методичного матеріалу для забезпечення перебігу експерименту. На педрадах підведено підсумки організаційно-підготовчого етапу дослідно-експериментальної роботи.

I.2. У **Виноградівському ДНЗ** створено групу одноступенів – патріотів гагаузької мови, досвідчених педагогів, які володіють українською й гагаузькою мовами, знають особливості місцевості і менталітету батьків-гагаузів. До її завдань входить роз'яснювальна робота з членами колективу, батьками та представниками місцевого самоврядування, формування в них позитивного ставлення до ідеї БМО дошкільнят.

I.3. Анонімне анкетування батьків майбутніх вихованців **Великодолинського ДНЗ** показало такі результати: 95 % батьків були зацікавлені тим, що їхні діти будуть навчатися за експериментальною програмою, а 5 % мали сумніви щодо спроможності їхніх дітей навчатися відразу трьома мовами. Ставлення до самої ідеї в педколективі ДНЗ було теж неоднозначним: 90 % працівників є носіями гагаузької мови, однак не всі вихователі володіли на належному рівні українською.

I.3. У **Городненській ЗОШ** організували учнівську та батьківську конференції, громадські слухання з теми «Співвідношення соціального замовлення та особистісного інтересу кожного з учасників навчально-виховного процесу щодо розробки теми експерименту», провели вхідний моніторинг «Рівень готовності вчителів, батьків та учнів до участі в експерименті».

I.4. В освітній програмі **Виноградівської ЗОШ № 3** визначили мету досягнення мовних компетентностей: посилити впевненість учнів у тому, що вони можуть вивчати предмети другою мовою (українською), розвинути словниковий запас і комунікативні навички учнів з другої мови, щоб вони

могли вільно розмірковувати на теми з предмета, який вивчають. Така мета виправдана, бо 50 % учнів закладу є двомовними.

1.5. Заклади розробили програми проведення науково-дослідної та експериментальної роботи, календарні плани дослідно-експериментальної роботи.

II. Концептуально-діагностичний етап			
1. Підготовка та перепідготовка педагогів у напрямі БМО	2. Внесення змін до навчального плану, введення нових факультативних курсів	3. Визначення складу педагогів для роботи в експериментальних класах / групах	4. Комплектація класів / груп

II.2. Адміністрація **Ужгородської СЗОШ № 4** коригує навчальний план за рахунок варіативної складової. На кожній паралелі відведено по дві години факультативних занять зі словацької мови з метою підтримання того рівня оволодіння другою мовою, якого учні досягли в початковій школі.

II.2. У **Білоцерківській ЗОШ** за рахунок годин варіативної складової навчальних планів виділено додаткові години на вивчення української мови як предмета з 5-го класу, а також поступово збільшувалася кількість предметів, що вивчається двома мовами (8-й клас – хімія, 10-й – 11-й класи – математика й «Захист Вітчизни»).

III. Формувальний етап								
1. Викладання другою (третьою) мовою	2. Проведення комплексу позаурочних і позакласних форм робіт, спрямованих на реалізацію програми БМО	3. Розвиток професійної компетентності педагогів в аспекті БМО	4. Введення системи моніторингу засвоєння знань і якості БМО	5. Корекційні заходи за підсумками моніторингу	6. Тьюторство	7. Співробітництво філологів та предметників	8. Робота з батьками	9. Співпраця з іншими закладами

III.1. **Ужгородський ЗДО № 42 «Джерельце»** сформував систему навчальних ситуацій для засвоєння мови, яка викликає в дитини допитливість і бажання діяти, і відібрав словниковий запас і граматику, відповідні навчальній ситуації, що зумовлює не вивчення окремих ізольованих слів і законів, а вживання їх у конкретній навчальній ситуації з урахуванням вікових і розумових особливостей дітей.

III.2. У дошкільному підрозділі **НВК «Боянська гімназія»** двомовне навчання здійснюють за двома формами роботи: на організованих заняттях і в повсякденному житті за допомогою ігрових методів навчання, оскільки гра передбачає прийняття рішення – як діяти, що сказати, як виграти.

III.4. Педагоги **Чернівецького ДНЗ № 25** відслідковують траєкторію мовного розвитку дитини шляхом моніторингів якості знань тричі на рік. За результатами моніторингів складають показники комунікативно-мовної компетенції, які висвітлюють можливості дітей різних вікових груп на всіх етапах вивчення цільової мови.

III.5. **Ужгородська СЗОШ № 4** поставила амбітну мету: учні мають розвинути двомовність (володіти на академічному рівні двома мовами – рідною (словацькою) та українською). Однак упродовж експерименту стало зрозуміло, що розвинути двомовність у здобувачів освіти не вдасться. Тому мету довелося відкоригувати: навичками першої (словацької) мови учні оволодіють на базовому рівні (здатність спілкуватися), а другої (української) – на рівні стандарту (вільне володіння)

III.7. Учителі-предметники **Ужгородської СЗОШ № 4** формулюють у календарно-тематичному плануванні мету, що її необхідно досягти в опануванні другої мови, а також зазначають очікувані результати у вивченні обох мов (словацької та української). Педагоги тісно контактують з учителем словацької мови: плануючи ввести ту чи іншу мовну конструкцію, з'ясовують, чи знайомий цей вираз учням і в який спосіб його краще ввести.

III.7. Учителі-предметники **Білоцерківської ЗОШ** упродовж семестру визначають мовні цілі, зіставляючи їх з мовними компетентностями учнів у засвоєнні румунської мови. Для цього вчителі предметів щомісяця окреслюють перед учителем української мови термінологічні поняття, які їм необхідно засвоїти на уроках. Тобто планування засвоєння необхідної термінології відбувається і під час вивчення предмета, і на уроках мови.

III.8. Розвитку двомовної освіти в **Новоселицькому ліцеї** сприяє співпраця вчителів та адміністрації з батьками та громадою. Результативності процесу БМО допомагає інформаційно-методична робота, а саме: батьківські збори, тренінги, зустрічі з випускниками, дні відкритих дверей, спільні заходи, які висвітлювали результати, досягнення, громадський огляд знань учнів. Надзвичайно великий імпульс дала підтримка сімей щодо засвоєння другої мови.

IV. Узагальнювальний етап

1. Моніторинг результатів реалізації програми БМО, оцінювання досягнень дітей.

2. Аналіз результатів

3. Поширення досвіду дослідно-експериментальної роботи

IV.3. Педагоги **Одещини** поширювали досвід БМО на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми і перспективи розвитку», міжрегіональних науково-методичних семінарах, круглих столах-діалогах «Можливості багатомовної освіти. Діалог: учні, вчителі, громада», у публікаціях (газети «Обозрение плюс», «Болгари вчора, сьогодні, завтра», збірник «Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми і перспективи розвитку».

2.3. Моніторинг програм на рівні закладу освіти

Функція моніторингу безпосередньо пов'язана з функцією планування, а метою моніторингу є відповідь на запитання: «Де перебуває школа в досягненні цілей (лінгвістичних, академічних, соціокультурних) програми БМО, яку вона впроваджує». У цьому сенсі моніторинг БМО не відрізняється від будь-якого іншого моніторингу, що його проводять школи через збір даних та інформації про різні аспекти результативності школи. Деяку з цієї інформації школи збирають для зовнішнього використання, наприклад, моніторингу на регіональному та / або державному рівні, а деяку – для внутрішнього використання – для впровадження плану розвитку школи, покращення професіоналізму та співпраці вчителів, роботи з батьками тощо. Як бачимо, методи моніторингу можуть бути такими самими, що зазвичай використовуються школами, як-от: збір статистичних даних, аналіз документації, опитування, класне спостереження, співбесіди з учителями, батьками й учнями. Випробовування або реалізація програми БМО не вимагає розроблення окремої системи моніторингу, відмінної від тої, що вже існує в школі.

Водночас, школа має враховувати ряд факторів, що можуть вплинути на ефективність програми БМО та включити їх до системи моніторингу. У табл. 2.3.1. представлено найбільш типові **контекстуальні, операційні та результатні фактори**. Не всі ці фактори можуть контролюватися школою, наприклад, контекстуальні, але важливо, щоб школи планували свої програми БМО, розуміючи, як ці фактори можуть впливати на вибір конкретних моделей, доцільних для їхніх учнів. З-поміж таких факторів бажаність білінгвізму або плюрилінгвізму на місцевому та регіональному рівні є одним із критичних чинників, що впливає на мотивацію батьків та учнів брати участь у таких програмах. Школи можуть змінювати ставлення на більш позитивне шляхом інформування про переваги таких програм та ефективного донесення до батьків і місцевих громад результатів, зібраних через шкільну систему моніторингу.

Таблиця 2.3.1

Фактори, що впливають на ефективність програм БМО²

Контекстуальні	Операційні	Результатні
1. Учні: а) цільова група; б) соціальні особливості; в) лінгвістичні особливості; 2. Різноманітність учнів. 3. Мовна політика (у тому числі на регіональному рівні). 4. Можливості для використання мови: а) географічне розташування; б) мови, що використовуються за межами школи. 5. Статус мов. 6. Ставлення до мов. 7. Економічні фактори. 8. Фактори, пов'язані з релігією, культурою та ідеологією	1. Навчальний план (виділення годин на мову та мовну програму). 2. Мова / мови викладання академічних предметів. 3. Початкова грамотність (якою мовою розвивається?). 4. Критерії оцінювання учнів наприкінці освітнього циклу. 5. Наявність викладацьких / навчальних матеріалів для БМО. 6. Учителі. 7. Мовні стратегії, що застосовуються вчителями (інтегроване вивчення предмета та мови, методики викладання другої мови). 8. Участь батьків. 9. Загальне шкільне середовище	1. Мовні цілі (у школі та в державі): а) перехід на іншу мову; б) додавання мови; в) підтримання або відродження мови; г) розвиток мови меншини; р) розвиток кількох мов; д) розвиток плюрилінгвізму. 2. Вимоги грамотності: а) мовою більшості, офіційною мовою або мовою школи; б) двомовність (часткова або повна). 3. Цілі з академічного матеріалу (предмети). 4. Соціокультурні цілі (ставлення до різних лінгвістичних груп, навички співпраці)

² Підсумовано на основі публікації: García, O. (2009). *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Malden, MA and Oxford: Wiley-Blackwell.

Окрім контекстуальних факторів, державна політика, у тому числі мовна, та вимоги щодо грамотності для різних мов (результатні фактори) і на основі цього реформи в мовних навчальних планах (операційні фактори) також матимуть вплив на програму, зокрема на ступінь двомовності або багатомовності, що його школа прагне досягнути. Урахування всіх цих чинників і коригування їх відповідно до місцевого контексту допоможе школам визначити досяжні цілі для своїх програм.

Оскільки двомовна та багатомовна освіта прагне не лише до покращення лінгвістичних компетенцій та академічних результатів, але й до розвитку особистості учня, тобто міжкультурних компетенцій, і досягнення соціальних цілей, як-от інтеграція, рекомендовано проводити моніторинг некогнітивних результатів, пов'язаних з поведінкою, участю та ставленням учнів у таких програмах. Варто наголосити, що школа має відштовхуватися від цілей програми та визначити ті індикатори, які показують покращення протягом часу. Фактори (з відповідними індикаторами), які треба включити до системи шкільного моніторингу, мають безпосередньо впливати на успіх двомовної / багатомовної освітньої програми. Школи можуть впливати на зміни в цих індикаторах, наприклад через програми підвищення кваліфікації вчителів, роботу з батьками та інші заходи. Ці індикатори можуть бути такими:

- *кваліфікація, підготовка та мотивація вчителів, мовні компетенції вчителів (у M1, M2 та інших);*
- *наявність і реалізація освітньої програми, адаптованої до потреб БМО;*
- *наявність навчальних матеріалів та інших ресурсів, їхня якість і відповідність потребам учнів;*
- *застосування належних мовних стратегій (наприклад, викладання мови як другої);*
- *використання навчальних методів інтегрованого викладання предмета та мови;*
- *адекватне використання мови (M1, M2 та інші) в усій шкільній освітній програмі;*
- *початкова грамотність і мовні компетенції учнів у M1, M2 та інших мовах;*
- *ставлення та участь батьків (зокрема до БМО).*

Школа (адміністрація та вчителі) повинні визначити кінцевий список індикаторів для моніторингу на основі цілей і завдань програми. Частотність збору інформації для індикаторів залежатиме від того, коли інформація є доступною (можливо виміряти, що змінилося), а також коли вона є потрібною для школи, наприклад, для планування, звітності, інформування батьків тощо. Зразок плану моніторингу програми БМО подано в табл. 2.3.2.

Таблиця 2.3.2

Календар (попередній) заходів шкільного моніторингу

Фокус моніторингу	Частотність	Місяць											Метод	Відповідальні ³	
		IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI				
Використання мови в сім'ях (M1, M2)	Щорічно (перший рік для всіх учнів, другий рік і далі - для нових учнів та їхніх сімей)	X												Опитування (разом з іншою шкільною документацією, яку заповнюють батьки)	Директор або заступник директора, відповідальний за прийом учнів
Навчальна програма БМО, планування та оцінювання уроків	Двічі на рік	X				X								Огляд навчальної програми БМО школи, огляд навчальної програми вчителів, планування оцінювання та планів уроків	Заступник директора, відповідальний за розробку навчальної програми та роботу з учителями

3 Адаптовано до конкретної практики країни.

РОЗДІЛ 2

ПЛАНУВАННЯ Й УПРАВЛІННЯ В ПРОЦЕСІ БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ

Попереднє тестування учнів щодо мовних навичок (M1 і M2)	Щорічно	X										Діагностичний тест	Учителі, які викладають M1 і M2
Попереднє тестування учнів щодо рівня оволодіння предметами	Щорічно	X										Діагностичний тест	Учителі предметів і вчителі, які викладають M1 та M2
Успішність учнів у M1, M2 та інших предметах (які викладають двомовно або M2)	Двічі на рік				X						X	Оцінювання рівня класу та школи	Учителі
Прогрес учнів / аналіз профілів	Двічі на рік					X					X	Збір та аналіз даних (свідчення роботи учнів у класі та вдома; портфоліо, інші дані про успішність; інше)	Учителі, заступник директора або інший координатор, відповідальний за БМО
Класні практики (навчальні стратегії)	Як заплановано школою			X			X				X	Класне спостереження	Директор, заступник директора або координатор, відповідальний за БМО, учителі (спостереження колег)
Звіти для батьків	Чотири рази на рік				X			X			X	Звіти вчителів про прогрес учнів на заняттях БМО	Учителі, заступник директора або інший координатор, відповідальний за БМО
Думки вчителів	Щорічно									X		Опитування вчителів (думки щодо реалізації програми БМО)	Директор, заступник директора
Вибірка думок батьків	Щорічно						X					Опитування батьків (задоволення програмою БМО)	Заступник директора, відповідальний за роботу з батьками, класні керівники
Вибірка думок учнів	Щорічно								X			Опитування учнів (задоволення програмою БМО)	Заступник директора, відповідальний за роботу з учнями, класні керівники
Відвідування учнями занять БМО	Щомісяця	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Перегляд класних журналів, учнівських щоденників	Класні керівники
Поведінка учнів на заняттях БМО	Щомісяця	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Перегляд класних журналів, учнівських щоденників	Класні керівники
Прогрес у досягненні цілей БМО (шкільний план реалізації)	Двічі на рік					X					X	Самооцінювання досягнення цілей БМО (різні методи)	Учителі, залучені до БМО, заступник директора або інший координатор, відповідальний за БМО, Батьківська Рада чи схожі структури

Примітка: Школи можуть переглядати список індикаторів, наведений у табл. 2.3.2, і додавати інші важливі для школи індикатори самооцінювання (як-от: відвідування програм БМО, залишення на повторний курс, випуск і відрахування учнів за класами БМО тощо). Також школи можуть коригувати календарний план відповідно до своїх конкретних потреб і циклу навчального року.

2.4. Моніторинг експериментального дослідження багатомовної освіти

За підтримки міжнародних експертів Міністерство освіти і науки України та регіональні координатори розробили інструменти моніторингу, зібрали дані й узяли участь у практичних семінарах 2019–2020 років, щоб проаналізувати й обговорити результати експерименту. Застосовано різні методи моніторингу (огляд шкільної документації, опитування, спостереження за уроками), щоб забезпечити аналіз результатів експериментального дослідження з різних позицій. Результати, важливі для планування політик, представлені нижче. Моніторинг програм БМО, які випробовуються в школах, зосереджувався на кількох ключових аспектах, які є критичними для програм: 1) якість планування програм, у тому числі відповідність обраних моделей мовним компетенціям учнів та їхнім потребам; 2) ефективність учителів (професійний розвиток та стратегії навчання); 3) визнання / позитивне ставлення батьків до програм БМО.

Мовні цілі БМО

Опитування показало, що педагоги формулюють досить високі цілі БМО в початкових класах (формування двомовності й готовність до вивчення предметів лише за допомогою М2), натомість у базовій і старшій школі рівень таких цілей дещо знижується (табл. 2.4.1).

Таблиця 2.4.1

Розподіл відповідей учителів – учасників експерименту⁴ на запитання «Яке твердження найбільш точно описує основну мовну ціль програми БМО, яку пілотує ваша школа чи ДНЗ»

Варіант відповіді	Класи			
	1–4	5–9	10–11	Усього
Упровадження БМО передбачає розвиток словникового запасу учнів / дітей з М2 (української), а також з М3, наприклад, іноземної	3	4	2	9
Упровадження БМО має на меті дати дітям / учням можливість практикуватися в другій мові (українській) на уроках із предметів додатково до уроків мови	1	2	0	3
Упровадження БМО має на меті підвищити впевненість дітей / учнів у тому, що вони можуть освоювати предмети чи окремі теми другою мовою (та третьою), якою вони вільно не розмовляють	4	4	4	12
Упровадження двомовної освіти з обраних предметів передбачає підготовку дітей / учнів до того, що в подальшому ці предмети будуть викладатися тільки М2 (українською)	6	4	1	11
Упровадження двомовної освіти з обраних предметів передбачає, що учні зможуть розвинути двомовність (володіти на академічному рівні двома мовами – рідною та українською)	6	12	6	24
Упровадження двомовної освіти передбачає розвиток комунікативних навичок в учнів з М2 (української), щоб вони могли вільно розмірковувати на теми в рамках предмета, який вивчається	1	6	4	11
Усього	21	32	17	

4 Вибірка опитування охоплювала 51 вчителя.

Планування програм БМО

Експериментальне дослідження визначило значне різноманіття моделей, запроваджуваних школами національних меншин. Хоча існують варіації в тому, як школи підходять до розвитку двомовності та багатомовності учнів, були виявлені такі типові програми та моделі:

- **додаткова двомовна освіта з метою підтримання рідної мови:** часто модель занурення з кількома предметами M1 (наприклад, російською) та кількома M2 (українською) протягом усього освітнього циклу;
- **додаткова двомовна освіта з метою підтримання / розвитку рідної мови:** часто модель занурення з кількома предметами M1 (наприклад, румунською), кількома – M2 (українською); деякі предмети викладають у початкових класах рідною мовою учнів, потім забезпечують повне занурення в українську мову;
- **додаткова двомовна освіта / CLIL з одним-двома предметами, обраними для занурення** (наприклад, інформатика українською) та застосуванням у кількох предметах методики CLIL для розвитку білінгвізму учнів у рідній мові (наприклад, угорській) та українській.
- **перехідна двомовна освіта / занурення**, коли протягом початкових класів використовують навчання M1 (наприклад, словацькою або болгарською), потім відбувається перехід до M2 (української) з повним зануренням; підтримання рідної мови забезпечують через використання методики CLIL у декількох предметах.

З-поміж усього різноманіття моделей найбільш позитивним є те, що розвиток рідної мови учнів отримує достатню увагу та підтримку під час розбудови компетенцій державною мовою. Варто наголосити, що різноманіття моделей, випробуваних у рамках цього дослідження, підтверджує результати міжнародних досліджень, які підтримують різні підходи (моделі) розвитку двомовності учнів з урахуванням демографічних і лінгвістичних контекстуальних факторів, як-от початковий білінгвізм учнів, доступ до цільових мов, використання мов у громадах тощо.

Надалі, можливо, варто приділити увагу детальнішому плануванню з боку шкільних адміністрацій і вчителів стосовно досягнення мовних цілей, поставлених ними. Результати опитування вчителів свідчать, що 35 % з них⁵ вважають, що метою школи є розвиток повного білінгвізму учнів, натомість інша велика група вчителів (18 %) вважає, що вони впроваджують перехідну модель двомовної освіти (перехід до викладання здебільшого другою мовою). Водночас більшість шкіл ставлять за кінцеву мету розвиток повного (академічного) білінгвізму учнів першою та другою мовою, що не є завжди очевидним у їхніх шкільних навчальних планах. Дані щодо розподілу мов (M1 та M2) за предметними галузями свідчать на користь перехідних моделей: приблизно 19 % учителів, які брали участь в опитуванні, були вчителями математики та приблизно 49 % – природничих наук: це дві взаємопов'язані предметні галузі, де є хороше свідчення про послідовне планування двомовного навчання з першого по дев'ятий класи. Утім, лише 7 % учителів інтегрують двомовне навчання в галузі гуманітарних предметів (історія та інші інтегровані предмети), які дозволяють розвиток білінгвальних компетенцій на академічному рівні (читання та письмо).

Стратегії навчання

Дані моніторингових візитів регіональних координаторів, які також діяли як ментори для вчителів в експериментальному дослідженні, підтвердили дані, зібрані через опитування вчителів, стосовно великого різноманіття навчальних стратегій, застосовуваних учителями. Навчальні плани містять лінгвістичні цілі, а також опис того, як ці цілі на практиці мають перетворюватися на конкретні навчальні стратегії з урахуванням мовних компетенцій учнів і мовних цілей. З-поміж галузей, у яких підвищення кваліфікації вчителів буде найбільш потрібним – стратегії оцінювання в програмі БМО (відстежування вчителями прогресу учнів окремо в предметах

5 Вибірка опитування охоплювала 51 вчителя.

і мовних компетенціях) і співпраця між учителями предметів, рідної мови (М1), другої мови та / або третьої мови. Саме це виявилось нетиповою практикою, хоча є присутнім для успіху програм БМО. Цим темам приділено велику увагу з боку вчителів, експертів і консультантів дослідження під час конференції в лютому 2020 року та в цьому посібнику.

Ставлення до програм БМО та їхня ефективність

У зв'язку з кризою COVID-19 опитування батьків учнів 4-х – 5-х класів і 8-х – 9-х класів було проведено в режимі онлайн. Рівень відповідей склав 50 % або 295 батьків на 586 учнів цих класів, які навчалися за експериментальними програмами БМО. Можна дійти висновку, що батьки покладають великі очікування на БМО щодо розвитку повної (академічного рівня) двомовності своїх дітей (табл. 2.4.2). Так, 45 % батьків хотіли б, щоб їхні діти вільно говорили, читали й писали двома мовами, включаючи рідну, що вони пов'язують з можливістю для своїх дітей обирати навчання будь-якою з цих мов після закінчення школи (41 % батьків).

Таблиця 2.4.2

Очікування батьків від експериментальних програм БМО за класами

Очікування від програми БМО на початку навчання дитини за цією програмою (можна вибрати кілька варіантів)	Клас, у якому навчається дитина				Усього	%
	4-й	5-й	8-й	9-й		
Дитина збереже і зможе розвинути свою рідну мову	6	23	24	19	72	24
Дитина зможе на належному рівні освоїти другу мову (нерідну), щоб нею далі навчатися у вищому навчальному закладі	6	17	33	30	86	29
Дитина буде двомовною (як мінімум буде вільно розмовляти двома мовами)	8	7	27	23	65	22
Дитина буде двомовною (буде вільно розмовляти, писати і читати двома мовами)	14	28	56	34	132	45
Дитина більш поглиблено освоїть іноземну мову, якою викладаються один чи декілька предметів у школі	3	7	20	18	48	16
У дитини після закінчення школи буде більше вибору, де і якою мовою навчатися	14	21	48	38	121	41
У дитини після закінчення школи буде більше можливостей знайти роботу	7	5	22	30	64	22
Усього (дійсні відповіді)	36	59	117	82	294	100

Загалом батьки демонструють позитивне ставлення до БМО: 49 % опитаних переконані, що діти можуть навчатися двома мовами (табл. 2.4.3), а 68 % обрали б багатомовні програми для інших дітей у їхній сім'ї. Варто наголосити, що батьки високо оцінили свій рівень обізнаності щодо програм БМО, випробовуваних школами; приблизно 73 % батьків зазначили, що вони були добре поінформовані про експеримент, і 50 % з-поміж них регулярно отримували інформацію від учителів предметів та / або класних керівників стосовно прогресу їхніх дітей.

Таблиця 2.4.3

Ставлення батьків до БМО

Варіант відповіді щодо ставлення до БМО на сьогоднішній день (можна вибрати тільки один варіант)	Кількість батьків	%
Не знаю / важко відповісти	37	12.5
Я вважаю, що двомовна освіта може бути запроваджена в усіх школах	64	21.7
Я впевнений / впевнена, що діти можуть навчатися двома / трьома мовами одночасно	145	49.2
Я не думаю, що програма багатомовної / двомовної освіти підходить усім дітям	36	12.2
Я не впевнений / не впевнена, що програма багатомовної / двомовної освіти підходить моїй дитині	11	3.7
Усього	295	100.0

Водночас є очевидним, що існує потреба в покращенні комунікації з батьками щодо результатів програм БМО, зокрема щодо їхньої ефективності в досягненні мовних цілей, поставлених школами. У той час, як 55 % батьків повністю або частково задоволені програмами, 31 % з них вважають, що ще зарано робити висновки про їхню ефективність. Ці результати підтверджують раніше обговорені потреби в підвищенні компетентності вчителів щодо використання відповідних стратегій оцінювання учнів у таких програмах. Це, своєю чергою, дозволить покращити моніторинг і звітність щодо результатів програм БМО на шкільному рівні, а зрештою – й на рівні батьків і представників громад.

РОЗДІЛ 3
МОДЕЛІ ОСВІТНІХ
ПРОГРАМ

3.1. Особливості програм на рівні закладів дошкільної освіти

Типові моделі для дітей дошкільного віку зазвичай передбачають використання **ігрових методів** для введення й використання цільової мови. Педагоги вводять до мовного репертуару дитини звуки, слова і мовні структури цієї мови більшою чи меншою мірою, залежно від інтенсивності занурення. Та все ж основну увагу приділяють стимулювальній і розважальній для дитини діяльності. Для цього віку інтегрований підхід важко відокремити від широко використовуваних форм викладання мови в ранні роки. Адже процес навчання є найбільш природним для дітей: якщо вони розуміють, що вчать слухати й використовувати звуки і слова іншої мови, то фокусуються передусім на різних видах діяльності: гра, спів, малювання, моделювання тощо. Ця модель заснована на припущенні, що вчителі на цьому рівні освіти добре володіють цільовою мовою, бо ж вони виконують роль мовної моделі, особливо щодо фонології¹.

Упродовж участі у Всеукраїнському експерименті педагогічні колективи ставили за мету своєї дослідницької роботи наукове обґрунтування, розроблення, апробацію та експериментальну перевірку ефективності застосування освітнього середовища нової якості. Тому кожен з-поміж експериментальних дошкільних закладів освіти обрав власну модель, виходячи з конкретних умов і мовних цілей.

Заклад дошкільної освіти № 42 "Джерельце" загального розвитку Ужгородської міської ради Закарпатської області	M1 – українська; M2 – словацька; M3 – англійська	Збагачувальне занурення: рідна мова більшості дітей – українська, у закладі відбувається занурення в словацьку мову, також вивчають англійську мову
--	--	--

У ЗДО № 42 «Джерельце» застосовують елементи БМО в трьох вікових групах: старшій (5–6 років), середній (4–5 років), молодшій (3–4 роки), а планування двомовного навчання будують за принципом: одне заняття / вид діяльності одною мовою, інше – другою.

З-поміж **мовних цілей**, які заклад дошкільної освіти поставив перед собою:

- *засвоєння дітьми певного лексичного запасу другою мовою;*
- *використання вихованцями елементарного рівня другої мови для певних видів діяльності;*
- *підвищення мотивації у вивченні мов і виробленні впевненості дитини у своїх здібностях навчатися другою мовою;*
- *підготовка вихованців до засвоєння програми другою мовою;*
- *підтримка двомовності в окремих вихованців.*

Основний підхід у багатомовній програмі – **мовне занурення**, коли заняття провадять тільки другою мовою дитини (нерідною) і / або третьою. Вихователі активно використовують інтегрований підхід до вивчення мов: через діяльність упродовж дня – до вивчення другої мови.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.1.1.

¹ Гурбо М. Пилотирование и внедрение программ многоязычного образования. Руководство для школ. Подготовлено в рамках проекта ЮНИСЕФ в Кыргызстане «Единство – в многообразии». Бишкек. 2014.

<p>Великодолинський дошкільний навчальний заклад «Теремок» Овідіопольського району Одеської області</p>	<p>M1 – російська; M2 – українська; M3 – англійська</p>	<p>Тримовна модель освіти</p>
--	---	--------------------------------------

Населення с. Великодолинське переважно спілкується російською мовою. Тому освітній процес проходить трьома мовами: державною (українською), рідною (російською), іноземною (англійською). Колектив **Великодолинського ДНЗ «Теремок»** в експерименті з БМО поставив перед собою такі **мовні цілі**: підвищення мотивації у вивченні мов і формування в дітей упевненості щодо спроможності навчатися другої та /або третьої мови.

Процес упровадження мови відбувається поступово з 3-річного віку, враховуючи психологічний рівень розвитку дитини. Усі три мови функціонують одночасно протягом дня. Збори, розваги та свята проводять державною мовою (окрім випадків, коли доцільним є використання російської чи англійської). Інтегрованою основою навчання є процес взаємозв'язаного формування мовленнєвих компетенцій на основі зразків іншомовної культури із залученням навчальних / розвивальних матеріалів з різних ліній розвитку програми («Упевнений старт», «Дитина», «Цікавинка»). Велику увагу приділяють повсякденній комунікації як природному, некерованому навчання, завжди дієвому для мовного розвитку дітей.

Окрім вихователів, із групами працюють учитель англійської мови, учитель фізкультури, психолог і методист. Мови спілкування членів педагогічного колективу й інших співробітників ДНЗ – українська й російська.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.1.2.

<p>Виноградівський дошкільний навчальний заклад «Ясла-садок „Джерельце“» Болградського району Одеської області</p>	<p>M1 – російська; M2 – українська; M3 – гагаузька</p>	<p>Тримовна модель освіти з підтримкою гагаузької мови</p>
---	--	---

У с. Виноградівка проживають переважно гагаузи, мова навчання в ДНЗ – російська, та й поміж собою вихованці зазвичай спілкуються російською мовою. У школі, де продовжують навчання діти, мова навчання теж російська, але з 1-го класу вивчають українську й гагаузьку.

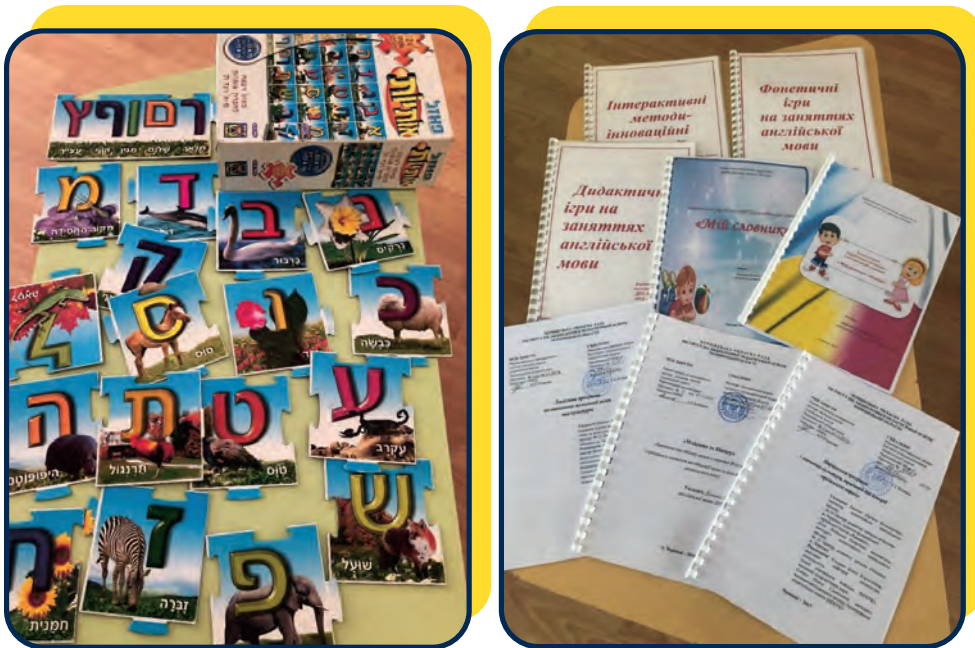
Педколектив **Виноградівського ДНЗ «Ясла-садок „Джерельце“»** поставив в експерименті такі **мовні цілі**: використання дітьми гагаузької мови на елементарному рівні при спілкуванні; розвиток словникового запасу вихованців з M2 (української), а також з M3 (гагаузької).

У ДНЗ мають чіткий план на день: у які моменти дня яку мову використовують вихователі й діти. Режимні моменти проводять лише рідною мовою (M1). Одним з інструментів реалізації завдань програми було обрано гурткову роботу з гагаузької мови (M3). У дитячому садку на заняттях з гагаузької мови приділяють увагу саме розмовній мові.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.1.3.

<p>Дошкільний навчальний заклад № 25 Центр розвитку дитини «Малюк» Чернівецької міської ради</p>	<p>M1 – українська; M2 – іврит, польська; M3 – англійська</p>	<p>Розвивальна модель: часткове занурення в українську мову з використанням CLIL</p>
---	---	---

У ДНЗ № 25 м. Чернівці в режимі експерименту працюють дві групи: різновікова єврейська «Хаверім» і старша польська «Зернятко». Відсоток вивчення дошкільнятами обох груп національних мов, поряд з державною, складає 50 : 50.

На реалізацію завдань з підготовки дошкільнят до навчання в школі педагоги розробили локальну програму з вивчення польської мови та культури; парціальну програму з вивчення культури, традицій та історії єврейського народу та програму з вивчення англійської мови з дітьми молодшого дошкільного віку «Вивчаємо англійську разом з героями Волта Діснея». Ці програми є синтезом вимог Базового компонента і етнокультурного (польського, єврейського) компонента навчання та виховання.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.1.4.

<p>Дошкільний підрозділ Навчально-виховного комплексу «Боянська гімназія» (загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад) Боянської сільської ради Новоселицького району Чернівецької області</p>	<p>M1 – румунська; M2 – українська</p>	<p>Збагачувальне занурення: рідна мова більшості дітей – румунська, у закладі відбувається занурення в українську мову</p>
--	--	---

У румунськомовному дошкільному підрозділі НВК «Боянська гімназія» діти середньої групи долучаються до опанування української (державної) мови: 90 % освітніх активностей проводять румунською мовою, 10 % – українською, а дошкільнята старшого віку – у пропорціях 60 % і 40 % відповідно.

3.2. Особливості програм на рівні закладів середньої освіти

Залучення закладів освіти до участі в національному пілотному проєкті «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» передбачає на етапі розроблення програми багатомовної освіти обирання певної моделі, яка визначитиме тривалість, неперервність, інтенсивність, регулярність і склад навчальних дисциплін для навчання другою мовою. Заклади освіти мають різний досвід роботи в експерименті, тож і мовні цілі програми БМО визначають для себе по-різному.

<p>Спеціалізована загальноосвітня школа I–III ст. № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради</p>	<p>M1 – словацька; M2 – українська; M3 – англійська</p>	<p>Перехідна модель: на початковому етапі навчання використовують словацьку мову (занурення), а потім – перехід на українську з повним зануренням; у викладанні трьох предметів у 8-му класі використовують CLIL</p>
---	---	---

Педагоги **СЗОШ I–III ступенів № 4 Ужгородської міськради** за основну вибрали таку **мовну мету**: учні мають розвинути двомовність (володіти на академічному рівні двома мовами – рідною та українською).

У школі на початковому етапі навчання використовують словацьку мову, причому працюють там переважно педагоги зі Словаччини, тобто носії мови, а в старших класах практикують перехід на українську з повним зануренням у мовне середовище, т. зв. **імерсію** (від лат. *immergo* – занурювати). Важливо наголосити, що з-поміж учнів цієї школи значну кількість складають діти з українськомовних сімей, тож за час навчання вони двічі здійснюють мовне занурення: у початковій школі – у другу для багатьох словацьку мову, а в базовій (після вивчення всіх предметів словацькою) – в українську. Проте лише в експериментальних класах педагоги досягали того мовного балансу (оптимальної моделі впровадження багатомовної освіти), аби забезпечити реальну академічну двомовність на етапі завершення шкільної програми.

У рамках експериментального вивчення трьох предметів (біологія, математика, трудове навчання) у 5-х – 9-х класах двома мовами (українською та словацькою) педагоги свідомі того, що впровадження БМО передбачає розвиток словникового запасу з другої мови (української), а також із третьої мови, наприклад іноземної, і підвищення впевненості учнів у тому, що вони можуть опанувати предмети чи окремі теми другою (третьою) мовою, якою вільно не розмовляють.

Повне занурення на етапі здобуття початкової освіти дає позитивний результат: по завершенні четвертого класу діти володіють усною та письмовою словацькою мовою. Із переходом здобувачів освіти в основну школу повне занурення відбувається вже у вивчення предметів рідною мовою – українською. При цьому словацьку мову вивчають як предмет 4 години на тиждень. Окрім того, усі охочі можуть відвідувати факультатив зі словацької мови, що його веде носій мови.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.2.1 і 3.2.2.

<p>Білоцерківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів Рахівської районної ради Закарпатської області</p>	<p>М1 – румунська; М2 – українська</p>	<p>Адитивна двомовна освіта: занурення (частину предметів викладають румунською, частину – українською); підтримування рідної мови</p>
--	--	---

У Білоцерківській ЗОШ І–ІІІ ступенів визначили дві основні **мовні цілі**: розвиток в учнів комунікативних навичок із другої мови (української) для вільного спілкування на теми в рамках виучуваного предмета і з часом – формування академічної двомовності (володіння на належному рівні двома мовами – румунською та українською).

У початковій школі всі предмети викладають румунською мовою. Українську мову викладають як предмет 3 години на тиждень (варто зазначити, що для 2 % учнів закладу вона є рідною). На кінець 4-го класу учні володіють українською мовою на елементарному рівні.

У базовій і старшій школі впроваджують **адитивну** модель БМО (від лат. *additivus* – додавальний): частину предметів вивчають румунською мовою (рідною), частину – українською (державною), а згодом з певних предметів відбувається повна **імерсія** в українську. Упровадження елементів БМО в рамках експерименту практикують наразі з таких предметів: історія, математика, географія, інформатика, «Захист України».

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.2.3.

<p>Виноградівська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 3 імені Жігмонда Перені Виноградівської районної ради Закарпатської області</p>	<p>М1 – угорська; М2 – українська</p>	<p>Адитивна двомовна освіта: один предмет обрано для занурення (інформатику викладають українською); у викладанні кількох предметів використовують CLIL; підтримування рідної мови</p>
---	---	---

Виноградівська ЗОШ І–ІІІ ступенів № 3 обрала для себе таку **мовну мету**: дати учням можливість практикуватися з другої мови (української) на уроках з інших предметів додатково до уроків мови. У межах **адитивної** моделі один предмет у базовій школі вибрано для повної **імерсії** (інформатика українською), кілька предметів («Основи здоров'я», фізика, біологія, мистецтво) – двома мовами (угорською та українською), інші – угорською, оскільки основний акцент роблять на підтримку рідної мови.

Варто зауважити такий цікавий факт: учитель інформатики, який викладає цей предмет другою мовою (повне занурення), не володіє першою, тому, зважаючи на специфіку самого предмета, для взаєморозуміння використовує третю мову (англійську) або метод демонстрації. Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.2.4.

<p>Запорізька гімназія № 11 Запорізької міської ради Запорізької області</p>	<p>Запорізький багатопрофільний ліцей № 62 Запорізької міської ради Запорізької області</p>	<p>М1 – російська; М2 – українська</p>	<p>Адитивна двомовна освіта: занурення (частину предметів викладають російською, частину – українською); підтримка рідної мови</p>
---	--	--	---

В експериментальних закладах освіти **м. Запоріжжя** мовою навчання є мова національної меншини (М1), а саме російська, другою стає державна – українська (М2). Баланс між виучуваними мовами з урахуванням зазначених критеріїв у кожному окремому закладі освіти має визначати обрана закладом модель (табл. 3.2.1 і 3.2.2). Перевагу віддано моделі, спрямованій на збагачення двомовних репертуарів учнів, оскільки цільові мови – українська та російська –

є широко розповсюдженими. Проте функціональна двомовність не формується природним шляхом на достатньому рівні.

Використання мов в освітньому процесі закладів представлено в дод. 3.2.5 і 3.2.6.

Таблиця 3.2.1

Апробовані моделі БМО

Клас	1-й	2-й – 4-й	5-й – 9-й	10-й – 11-й
Мовні цілі	M1 – розвиток усного та письмового мовлення; M2 – розвиток усного мовлення, перенесення навичок читання та письма	M1 та M2 вивчають як предмет	M1 та M2 вивчають як предмет	M1 та M2 вивчають як предмет
Мова навчання	M1	M1 – M2 – M1	M1 – M2 – M1	M2 – M1 – M2

Обрана модель базується на достатній кількості часу на вивчення M1 (російської) та збереженні її як навчального предмета впродовж шкільної освіти. Набутий досвід свідчить про те, що процес опанування M2 (української) на функціональному й академічному рівні залежить від рівня сформованості компетенції на M1, тобто володіння двома та більше мовами взаємопов'язане й базується на загальній мовній компетенції, а оволодіння M2 ефективніше відбувається на базі сформованої M1-компетенції. Українську мову починають вивчати з 1-го класу як предмет і поступово вводять як мову вивчення окремих предметів у 5-х – 9-х класах, а в 10-х – 11-х переважною мовою навчання стає M2. Окрім того, в основній і старшій школі передбачено використання M3 (іноземної) із застосуванням CLIL.

Варто підкреслити, що паралельне використання M1 і M2 логічно обґрунтоване: наприклад, його використовують для розширення усвідомлення будь-якого поняття, повторення матеріалу, привернення уваги, зміни теми чи завдання, подолання втоми тощо. Стратегії паралельного використання двох мов спонукають школярів до свідомого використання M1 і M2 як засобу засвоєння знань та оволодіння навичками. Учителі розвивають в учнів двома мовами всі види мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо): саме такий підхід сприятиме запобіганню розвитку асиметричної двомовності.

Таблиця 3.2.2

Моделі пілотування БМО

Клас	% співвідношення	Предмети
6-й	36%	<u>Історія України</u> ² , Музичне мистецтво, Образотворче мистецтво, Трудове навчання/технології, Інформатика,
7-й	23-32%	<u>Історія України</u> , Музичне мистецтво, Образотворче мистецтво, Трудове навчання/технології, <u>Інформатика</u> , Біологія і екологія, Хімія, Фізика
8-й	30-38%	<u>Історія України</u> , Мистецтво, Трудове навчання/технології, <u>Інформатика</u> , Біологія і екологія, Географія, Хімія, Фізика
9-й	45-52%	<u>Історія України</u> , Мистецтво, Трудове навчання/технології, <u>Інформатика</u> , Біологія і екологія, Географія, <u>Основи правознавства</u> , Хімія, Географія, Фізика
10-й	54-60%	<u>Історія України</u> , Трудове навчання/технології, <u>Інформатика</u> , Біологія і екологія, Географія, <u>Громадянська освіта</u> , Захист України, Хімія, Географія, Фізика, Технології
11-й	60-65%	<u>Історія України</u> , Мистецтво, <u>Інформатика</u> , Біологія і екологія, Географія, Захист України, Алгебра та початки аналізу, Хімія, Фізика, Астрономія, Технології, Економіка, Людина і світ, Художня культура

2 Підкреслено назви предметів, що їх вивчають іноземною мовою (англійською чи німецькою) за методикою CLIL.

Городненська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів Болградської районної ради Одеської області

M1 – болгарська;
M2 – українська;
M3 – російська

Перехідна тримовна модель (з болгарської на українську з використанням російської); застосування CLIL.

Педагоги **Городненської ЗОШ** ставлять перед собою таку **мовну ціль**: упровадження тримовної освіти з обраних предметів для підготовки учнів до подальшого вивчення цих предметів лише за допомогою M2 (української).

Використовувана тримовна модель передбачає ознайомлення дитини зі шкільними дисциплінами за допомогою рідної мови (M1) і швидкий перехід до спорідненої мови (M2) за допомогою мови спілкування в селищі (M3).

Навчання в 1-му класі розпочинають трьома мовами (болгарською, українською, російською) з таких предметів: природознавство, мистецтво, трудове навчання, основи здоров'я, фізична культура, математика.

Учителі на уроках пояснюють навчальний матеріал рідною болгарською мовою, а закріплення провадять українською й російською. Оцінювання принципів і основ змісту відбувається з допомогою M2, паралельно застосовують оцінювання розуміння основних понять з використанням M1. На уроках математики учні засвоюють термінологію з допомогою M2.

У 2-му – 4-му класах поступово збільшують обсяг викладання українською мовою предметів, навчання яких провадять трьома мовами. При цьому болгарську мову в 3-х –11-х класах вивчають як предмет.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.2.7.

Новосільський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів – ліцей» Ренійської районної ради Одеської області

M1 – молдовська;
M2 – українська

Перехідна двомовна модель (з молдовської на українську)

У **Новосільському НВК** обрано навчальні предмети, у викладанні яких використовують дві мови – рідну (M1) та українську (M2). Педагоги НВК визначили таку **мовну ціль**: упровадження двомовної освіти з обраних предметів для підготовки учнів до вивчення цих предметів із 7-го класу лише українською мовою.

Застосовувана модель забезпечує синтез вимог Базового компонента і етнокультурного (молдовського) компонента навчання і виховання. При цьому навички мислення, необхідні для зорієнтованих на вирішення проблеми завдань, розвиваються і з допомогою M1, і з допомогою M2.

У 1-х і 2-х класах використовують програму **часткового** (раннього) **викладання** українською мовою із **зануренням** у рідну (молдовську) мову.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.2.8.

<p>Чернівецька гімназія № 6 імені Олександра Доброго (Alexandru cel Bun) Чернівецької міської ради</p>	<p>M1 – румунська; M2 – українська</p>	<p>Адитивна двомовна освіта: дублювальне, доповнювальне, паритетне навчання румунською та українською; застосування CLIL</p>
---	--	---

У **Чернівецькій гімназії № 6** використовують класичні моделі БМО: **дублювальну** (представлення, передусім на початковому етапі, тієї самої одиниці рідною та українською мовами для формування в учнів стійкого асоціативного зв'язку між змістовою одиницею та набором мовних засобів); **доповнювальну** (подання державною мовою додаткової інформації, що суттєво збагачує зміст, вивчений рідною мовою); **паритетну** (рівноправне використання румунської й української мов під час розкриття теми).

На початковому етапі БМО 85 % навчального матеріалу викладають за допомогою M1 (румунської), 15 % – M2 (української). Надалі співвідношення мов змінюють з кожним роком і на завершення загальної середньої освіти маємо такий результат: 47 % навчального матеріалу вивчають румунською мовою, 43 % – українською і 10 % – з використанням іноземної (англійської) мови. У 8-х – 9-х класах запроваджено посилене вивчення української мови і літератури, що суттєво допомагає вчителям, які залучені до проєктної діяльності, у викладанні навчального матеріалу.

У 10-х – 11-х класах навчання з використанням елементів БМО запроваджено з чотирьох предметів: англійської мови, географії, математики та правознавства. У цих класах, ураховуючи побажання учнів і батьків, обрано профіль «Українська філологія», тому в навчальному плані передбачено поглиблене вивчення української мови і літератури, що є додатковим чинником удосконалення мовленнєвих компетенцій учнів на фінальному етапі загальної середньої освіти.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.2.9.

<p>Навчально-виховний комплекс «Боянська гімназія» (загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад) Боянської сільської ради Новоселицького району Чернівецької області</p>	<p>Класи з навчанням румунською мовою</p>	<p>Класи з навчанням українською мовою</p>	<p>Збагачувальна модель: частину предметів викладають за допомогою занурення, частину з допомогою CLIL</p>
	<p>M1 – румунська; M2 – українська</p>	<p>M1 – українська; M2 – румунська</p>	

У **НВК «Боянська гімназія»** працюють класи з навчанням румунською мовою та класи з навчанням українською мовою.

У **класах з навчанням румунською мовою** молодші школярі вивчають українську мову як предмет, а також предмет «Я досліджую світ» двома мовами. У початковій школі вчителі за-

стосують інтерактивні технології навчання, що стимулюють вивчення і української, і рідної мов, проводять бінарні уроки з української мови, математики та природознавства. На уроках використовують українсько-румунські та румунсько-українські словники термінів, робочі картки з перекладом основних тверджень і виразів.

В основній школі в проектну діяльність із БМО включено предмети: природознавство (5-й клас), математика (8-й клас), англійська мова (5-й – 6-й класи) та історія (9-й клас), а в старшій школі – історія, математика, хімія й англійська мова.

Педагоги закладу вирішили зробити особливий наголос на двомовному вивченні предметів природничого циклу, оскільки вважають, що такий підхід надає більші можливості для працевлаштування випускників як спеціалістів у майбутньому глобалізованому світі.

У 9-му класі двома мовами викладають математику. На початку 81 % матеріалу викладався румунською мовою і лише 19 % українською; на четвертий рік ситуація змінилася: 64,3 % викладають українською та 35,7 % румунською.

В 11-му класі двома мовами проводять уроки хімії. Так само на початку 81,7 % змісту викладали румунською та 18,3 % українською. Нині ж 30 % – румунською та 70 % українською.

На уроках природничо-математичного напрямку використовують українсько-румунські та румунсько-українські словники термінів з відповідних предметів, розроблені Інститутом післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, тести для оцінювання навчальних досягнень у класах з двомовним навчанням, робочі картки з перекладом основних тверджень і понять.

У класах з навчанням українською мовою вивчають румунську мову як предмет, а також природознавство двома мовами. Освітньою програмою передбачені інтегровані уроки англійської, української та румунської мов.

У 3-му класі 74 % навчального матеріалу викладають українською та 26 % – румунською. У 5-му класі двомовно викладають природознавство: 60 % – українською та 40 % – румунською.

Упроваджувана модель дає можливість якісно викладати предмети, використовуючи різноманітні джерела та методики. Аби не утискати рідну мову, прийнято рішення про виділення з навчального плану додатково по одній годині на вивчення кожного предмета, задіяного в проекті. Варто зауважити, що запровадження двомовного навчання під час вивчення окремих предметів не призводить до зменшення годин з рідної мови. У результаті учні вільно користуються і українською, і румунською мовами, не змішуючи їх.

Варто наголосити, що такий підхід заснований на принципах соціальної інклюзії, тому сприяє формуванню багатомовності незалежно від мовної приналежності.

Використання мов в освітньому процесі закладу представлено в дод. 3.2.10 і 3.2.11.

<p>Новоселицький районний ліцей Новоселицької міської ради Новоселицького району Чернівецької області</p>	<p>M1 – румунська; M2 – українська</p>	<p>Адитивна двомовна освіта: викладання предметів і румунською, і українською; підтримка рідної мови</p>
--	--	---

У Новоселицькому районному ліцеї навчальний процес відбувається румунською (M1) та українською (M2) мовами.

Так, у першому класі під час викладання предмета «Я досліджую світ» використовують M1 (70 %) та M2 (30 %).

У сьомому класі учні долучаються до процесу двомовної освіти на уроках математики (співвідношення мов: M1 – 60 %, M2 – 40 %), географії (M1 – 60 %, M2 – 40 %) та хімії (M1 – 80 %, M2 – 20 %).

Восьмикласники ліцею вивчають з допомогою румунської та української мов історію України (співвідношення мов – 50:50), географію (50:50) та хімію (70:30).

У дев'ятому класі запроваджено двомовні курси історії України (співвідношення використання румунської та української мов – 50:50), географії (40:60), біології (50:50) та хімії (60:40).

Десятикласники ліцею залучені до двомовного вивчення таких предметів: математика (співвідношення M1 та M2 – 60:40), історія України (40:60), біологія (60:40) та хімія (50:50).

В одинадцятому класі вивчають з використанням румунської та української мов математику (співвідношення використання мов – 70:30), історію України (25:75), біологію (70:30) та хімію (40:60).

РОЗДІЛ 4

ТЕХНОЛОГІЇ, МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ

4.1. Зміст багатомовної компетентності

Мета БМО відповідає меті трансформації української освіти – формуванню багатомовності і полікультурності учнів. Знання мов є важливим складником ціннісної системи багатомовної особистості. Саме тому учням властива висока мотивація до навчання мов і готовність користуватися цими мовами в навчанні і спілкуванні. Це зумовлює розвиток пізнавальних здібностей і готовність надалі самостійно вивчати мови, необхідні для успішної реалізації в багатомовному і полікультурному середовищі.

Навчання кількома мовами залучає дитину у виміри кількох культур, що дає можливість сформувати уявлення про національно-культурне розмаїття, унікальність і цінність кожної культури, здатність безконфліктної взаємодії з представниками різних національно-культурних спільнот.

Саме тому практичною метою реалізації ефективних моделей БМО є формування **багатомовної комунікативної компетентності** особистості. Цю компетентність визначають як здатність вправно послуговуватися державною, рідною й іноземною мовами з урахуванням їхнього культурного аспекту; толерантно спілкуватися в полікультурному середовищі; ставитися до мовного і культурного розмаїття як до цінності.

Багатомовна комунікативна компетентність є комплексом кількох компетентностей: *комунікативних компетентностей* конкретних виучуваних мов, *металінгвістичної, міжкультурної та компенсаторної*.

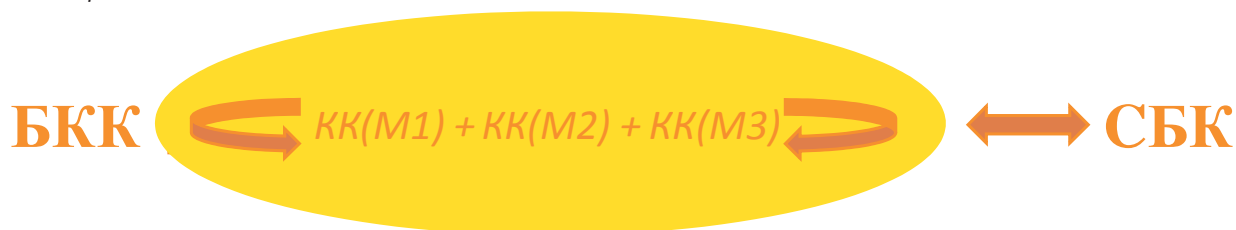

Рис. 1. Структура багатомовної комунікативної компетентності¹:

БКК – багатомовна комунікативна компетентність;
KK(M1) – комунікативна компетентність (рідна мова);
KK(M2) – комунікативна компетентність (українська державна мова);
KK(M3) – комунікативна компетентність (іноземна мова);

СБК – специфічні багатомовні компетентності: металінгвістична, міжкультурна і компенсаторна

Ядро багатомовної комунікативної компетентності формується з комунікативних компетентностей усіх мов, залучених у процесі взаємодії, яка здійснюється за допомогою металінгвістичної, міжкультурної і компенсаторної компетентностей. Ці специфічні багатомовні компетентності забезпечують здатність учнів доцільно переходити з однієї мови на іншу й виконують посередницьку роль між мовами і культурами.

Комунікативні компетентності взаємодіють і актуалізуються на основі процесів **порівняння і переносу**. Ефективність процесу взаємодії залежить від сформованості специфічних багатомовних компетентностей (металінгвістичної, міжкультурної і компенсаторної), які дозволяють гнучко використовувати мовний репертуар учнів, забезпечують переключення мовних кодів. Саме здатність до переходу з однієї мови на іншу є специфічною і визначальною рисою багатомовної комунікативної компетентності.

Металінгвістична компетентність означає здатність учнів до абстрактно-логічних операцій з кількома мовними системами.

Варто наголосити, що саме така навчальна багатомовність, коли кожна нова мова сприймається крізь призму мов, якими вже володіє учень, є ефективною, при цьому опорою переду-

¹ Фідкевич О., Богданець-Білоskalенко Н. Зміст і функції багатомовної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти України. Український педагогічний журнал. № 3. С. 66–74.

сім слугує рідна мова. Важливо, щоб ця багатомовність мала продуктивний характер і учні мали би змогу висловлюватися тими мовами, які вони вивчають.

Уміння, які визначають металінгвістичну компетентність:

- *уміння комунікативно доцільно переходити з однієї мови на іншу;*
- *уміння виконувати посередницьку роль у групах з різним рівнем володіння певними мовами для досягнення комунікативної мети або виконання спільного завдання;*
- *уміння стисло або близько до тексту передати зміст іншою мовою;*
- *уміння усного або письмового перекладу;*
- *уміння опрацьовувати текст, створюючи на його основі вторинний текст іншою мовою.*

Міжкультурна компетентність – здатність особистості осмислювати, аналізувати й інтерпретувати факти різних культур, адекватно сприймати та розуміти представників своєї й іншої культури, толерантно взаємодіяти з ними.

Ця компетентність передбачає усвідомлення учнями приналежності до рідної культури, розуміння її унікальності, визнання цінності інших культур, яке формується на основі міжкультурного зіставлення.

Визначальними для міжкультурної компетентності є вміння:

- *знаходити спільне і відмінне в різних культурах;*
- *пояснювати особливості своєї культури, представляти її традиції;*
- *ураховувати національно-культурні особливості співрозмовників;*
- *долати міжкультурні конфліктні ситуації ненасильницькими методами;*
- *протидіяти проявам національно-культурної, расової і гендерної дискримінації.*

Компенсаторна (стратегічна) компетентність – це здатність особистості долати дефіцит знань і мовленнєвих умінь у першій, другій чи третій мові, залучати в процесі спілкування в умовах недостатнього володіння певною мовою знання, навички й уміння, набуті в процесі вивчення інших мов; вибудовувати стратегії спілкування в означених умовах.

Важливими для компенсаторної компетентності є такі вміння:

- *зрозуміти значення слова, виходячи з контексту в процесі читання / слухання, за допомогою словника;*
- *зрозуміти слово на основі аналізу його елементів (префіксів, суфіксів);*
- *спростити фразу в процесі говоріння;*
- *надати інформацію, використовуючи знайомі слова й невербальні засоби;*
- *попросити співрозмовника повторити запитання, надати додаткову інформацію, звернутися по допомогу.*

Учитель має використовувати сам і вчити учнів специфічних компенсаторних прийомів, як-от: субституція (заміна іменників дієсловами і навпаки); редукція (заміна складних конструкцій простими); перифраз (висловлення думки іншими словами); уповільнення темпу мовлення; уточнювальні запитання.

У процесі реалізації моделей БМО вихователь або вчитель має враховувати складну інтегровану сутність багатомовної компетентності та виважено формувати власний комплекс технологій, методів і прийомів, які сприяють ефективному розвитку когнітивних здібностей учнів. Загалом педагоги надають перевагу інтерактивним та інноваційним технологіям, методам і прийомам, які мотивують учнів до навчання, активізують їхню діяльність.

Варто наголосити, що вибір і поєднання технологій, методів і прийомів залежать від варіанту моделі БМО, що його обирає освітній заклад, статусу певної мови, цілей, поставлених учителем на конкретному уроці, упродовж вивчення конкретної теми, мовного досвіду учнів, їхнього психотипу, особистих цілей і завдань.

Головне, що об'єднує їх – це врахування міжмовної і міжкультурної взаємодії в процесі інтегрованого навчання мов, впливу мов, які вже вивчалися, на нову мову; наявності ситуації мовного утруднення, що стимулює учнів до пошуку нових шляхів і форм його вирішення.

4.2. Технології, методи та прийоми багатомовної освіти в закладах дошкільної освіти

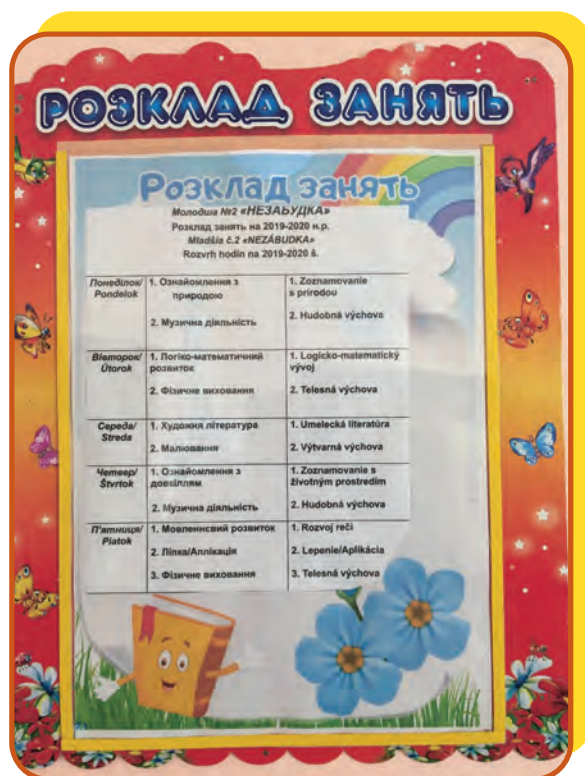
Традиційно в закладах дошкільної освіти використовують такі **методи навчання: наочні, словесні, практичні, пояснювально-ілюстративний і репродуктивний**.

Під час експерименту з БМО педагоги були свідомі того, що провідною в дошкільному віці є ігрова діяльність. Тому саме **ігрові методи** є найважливішими в роботі з дітьми задля оволодіння другою мовою. Такі методи засновані на психологічних закономірностях побудови мовного спілкування другою мовою (типу «дитина – педагог», «дитина – дитина», «дитина – діти») у процесі спільної діяльності в групі, на спільних заходах і в повсякденному житті. Вона веде до формування в дітей-білінгвів уміння вступати в спілкування іншою мовою й будувати свою мовну поведінку з урахуванням комунікативних умов. У такий спосіб процес навчання стає веселою грою. Пріоритет надається творчим іграм (сюжетно-рольові, ігри-драматизації та інсценівки, ігри з елементами праці та художньо-творчої діяльності) та іграм із правилами (дидактичні, інтелектуальні, рухливі, хороводні тощо).

У дітей **2–3 років** відбувається активне поповнення словникового запасу, для них немає суттєвого значення, слова якої мови засвоюють і використовують. Важливо, щоб не відбувалося постійного «перестрибування», переходу з однієї мови на іншу. Якщо заклад розвиває нерідну мову дитини, а вдома вона засвоює словниковий склад рідної мови, то через деякий час дитина починає будувати речення тією мовою, якою до неї звертаються. Дуже важливо, щоб батьки знали про мовні компетентності дитини в другій мові і при нагоді підтримували їх. Тому педагоги залучають батьків до програми пілотування, наприклад, дають їм слова і вирази другою мовою, які треба повторювати з дітьми вдома, просять уникати різні передачі вичуваною мовою тощо, а також проводять з їх участю виховні заходи різними мовами.

У віці **3–4 років** доцільно вводити нові слова і мовні конструкції через **рольову гру** чи **ситуативні завдання**, наприклад: у магазині, у зоопарку, у лісі, на екскурсії. Вихователі постійно спонукають дітей демонструвати своє розуміння або нерозуміння висловлюваного педагогом. Володіючи на високому рівні цільовою мовою, вихователь створює багате мовне середовище в дитячому колективі (**читання, пісні, ігри**) для сприйняття вихованцями фонетики та структури вичуваної мови. Використання рідної мови на заняттях має чітко визначену мету, наприклад, перевірити розуміння дітьми певного поняття. При цьому вихователь уникає прямого перекладу рідною мовою, використовує свої методи побудови розуміння дітьми введених понять, у його арсеналі для цього має бути багато різноманітного **дидактичного матеріалу** (малянки, предмети, речі).

Працюючи з дітьми **4–5 років**, вихователь мусить чітко визначити час, місце або сферу діяльності для розуміння дітьми понять і виразів другою мовою. До прямого перекладу рідною мовою також удаються вкрай рідко. Однак вихованці добре усвідомлюють, що на певному етапі розпорядку дня вихователь звертатиметься до них лише другою мовою. Для закріплення матеріалу вихователь практикує давати батькам слова і вирази цільовою мовою, які треба повторювати з дітьми вдома, просить переглядати мультфільми цією мовою, щоб вихованці сприймали на слух її фонематичний склад.

У старших дошкільнят (**5–6 років**), які були залучені до експерименту, уже сформовано значний об'єм словникового запасу другої мови. Він був досягнутий завдяки вмiлому поєднанню вихователем щоденної пізнавальної діяльності вихованців і введення нових слів і виразів, пов'язаних із нею. Діти цієї вікової групи чітко усвідомлюють організаційну структуру заняття та розпорядок дня. Вихователь не вдається до прямого перекладу рідною мовою. У групі періодично звучать **пісні, ігри** виучуваною мовою. Вихователь організовує спільний **перегляд мультфільмів**, практикує **читання** невеликих за обсягом казок. У такий спосіб другу мову інтегрують у повсякденне життя вихованців, вони краще сприймають усне мовлення, використовують його в спілкуванні на зрозумілі і цікаві для них теми.

У **ЗДО № 42 «Джерельце» Ужгородської міськради** переконалися на практиці, що планування введення другої мови варто пов'язувати із засвоєнням дітьми першої. Заклад мав досвід упровадження вивчення другої мови дітьми двох з половиною та трьох років. Педагогічні працівники закладу одностайно стверджують, що впроваджувати двомовне навчання краще з двох з половиною років, коли діти ще добре не розрізняють, яка це мова. Вони запам'ятовують і повторюють за вихователем слова та вирази, не замислюючись про те, рідна це мова чи чужа. Використанню нових слів і виразів сприяє встановлена послідовна організаційна структура занять, яку впізнають діти.

Основною формою організованої навчальної діяльності дітей є заняття з різних розділів програми (**тематичні, комплексні, комбіновані, інтегровані, домінуючі** тощо). Організована навчальна діяльність із засвоєння дітьми другої мови у формі занять запланована переважно в першій половині дня. У другій половині діти відвідують **гуртки** англійської мови, танців, художньої праці. Елементи навчальної діяльності включені також до інших форм роботи з дітьми в повсякденні (**ігри, самостійна діяльність, індивідуальна робота, спостереження, чергування** тощо).

Упродовж дня зорганізовано різні види ігор з урахуванням віку дітей, їхніх ігрових інтересів, місця гри в режимі дня, місця проведення, змісту попередніх і наступних форм роботи, сезонних умов, ступеня фізичного й інтелектуального навантаження на дітей. Під час заняття вихователі не переходять на рідну мову дитини, а допомагають зрозуміти зміст за допомогою жестів, міміки, підручних засобів, малюнків. Отже, педагоги використовують **інтегрований підхід** до вивчення мов: через діяльність упродовж дня – до вивчення другої мови.

Водночас одним з важливих напрямів роботи в групах з двома мовами навчання є **індивідуальна робота** з дітьми. Як самостійна організаційна форма роботи вона проводиться з дітьми у вільні години (під час ранкового прийому, прогулянок тощо) в приміщеннях і на свіжому повітрі. Вона організовується з метою активізації пасивних дітей, додаткових занять з новенькими дітьми, тими, що часто пропускають заняття через хворобу чи інші причини та гірше засвоюють програмовий матеріал під час фронтальної роботи.

Важливу роль у навчанні дітей другої мови відіграє зорганізоване в закладі **розвивальне середовище**, утворене сукупністю природних, предметних, соціальних умов і простором власного «Я» дитини.

Оволодіння дітей другою мовою потребує закріплення, яке вдало здійснюється і через **театралізовану діяльність**. Інсценуючи різноманітні казки, перевтілюючись у їх героїв, діти психологічно наближаються до їхнього способу життя, відчувають симпатію до створених ними образів, емоційно сприймають опанований мовний матеріал.

Планування щоденної роботи передбачає обов'язкове використання обох мов (української і словацької). При цьому вихователі та помічники вихователів як учасники педагогічної команди розподіляють ролі так, щоб не змішувати мови, але забезпечити їх ефективне використання: один вихователь веде навчальні ситуації першою мовою, інший – другою. Допоміжний персонал підключається, щоб надати дітям таку підтримку:

1. дотримуватися психологічної умови мотивації дитини, а також надати їй можливість задовольнити свою потребу вільно висловитися;
2. оцінити прогрес дитини в освоєнні мов, у тому числі в комунікації з батьками та іншими дітьми на початку дня, у середині дня і на завершення;
3. дотримуватися принципу порівняння, який є визначальним у процесі багатомовного навчання;
4. попередити й виправити неточності у використанні фактів і мови.

*Кицю, кицю,
Де була?
Що ти їла,
Що пила?
Я на річці була,
Там водичку пила,
А що їла – не скажу,
Тільки хвостик покажу.*

(Олександр Олесь)

*Cica-mica,
Kde si bola,
Čo si jedlá,
Čo pila?
Pri rieke som chodila,
Vodu studenu pila,
Čo som jedla nepoviem
Len vám chvostík ukážem.*

*Їжачок-хитрячок
Із голок та шпичок
Пошив собі піджачок.
І у тому піджачку
Він гуляє по садку.
Натикає на голки
Груші, яблука, сливки.
І до себе на обід
Він скликає цілий рід.*

(Платон Воронько)

Ježko, gulka pichl'ová
Z ihel siví kabát má
V tom pichl'avom kabáte
Snorí ježko po sade.
Napichuje na ihly
Hrušky, jablka, slivky.
Na bohatú hostinu
Pozve ježko rodinu.

Педагоги **Великодолинського ДНЗ «Теремок» Одеської області** поряд із традиційними, використовують для кращого оволодіння, закріплення й розвитку української, російської та англійської мов інноваційні методи роботи з дітьми (**теорія розв'язання винахідницьких задач, мнемотехніка, коректурні таблиці, інтелектуальна карта, «лепбук»**).

Лепбук або, як його ще називають, **інтерактивна тематична тека** – це саморобна паперова книжечка з кишеньками, дверцятами, віконцями, рухливими деталями, які дитина може діставати, перекладати, складати на свій розсуд. Щоб заповнити теку, дитині потрібно виконати певні завдання, провести спостереження, презентувати матеріал. Створення лепбуку допоможе збагатити, закріпити і систематизувати інформацію, а розглядання теки в подальшому дозволить швидко освіжити в пам'яті цікавий матеріал.

Активно проводять **бесіди, спостереження, дидактичні та рухливі ігри, фізкультхвилинки, ранкову гімнастику** та всі **режимні моменти** трьома мовами згідно з планом роботи. Увесь навчально-виховний процес побудований за тематичним принципом. Щотижня вивчають нову підтему, під час якої розкривають усі аспекти теми. Кожен ранок розпочинається з ранкових зустрічей, на яких вихователь налаштовує дітей на позитивний день: діти розповідають про свій настрій і сподівання.

Закріплення англійської лексики із запланованих тем відбувається постійно під час режимних моментів. **Диференційовані ігри-вправи** формують у дітей механізм сегментації мовного ланцюжка, розвивають інтонаційний слух і навички впізнавання окремих граматико-семантичних груп. **Драматизація** на заняттях відіграє також велику роль. Вихователі проводять заняття практичного характеру, які передбачають використання навичок із предметних компетентностей, як-от мова та грамотність, математика, природознавство і техніка, творчі мистецтва, суспільствознавство, фізкультура, здоров'я і благополуччя. У роботі використовують **вірші** та **пісні** українською, англійською та російською мовами.

Для **ознайомлення дітей із традиціями святкування Різдва в Англії** використовують різдвяний календар, який показує час, що залишається до Різдва. Для кожного дня в такому календарі (з 1 по 25 грудня) є кишенька із сюрпризом: відкривають їх по черзі – кожного дня по кишені, тобто чекають разом з ним Різдва. Але насправді дати і період можна продовжити й до Нового року, і до Різдва за східним обрядом. Строгих правил немає. Головне – творчий настрій і цікава ідея.

Колектив закладу також проводить роботу з **ознайомлення дітей з українськими народними традиціями**. Одна з них – щедрування на Новий рік. У садочку вивчають щедрівки, співають, готують костюми для того, щоб пройтися вулицями рідного селища й подарувати мешканцям трішки позитиву та гарного настрою, побажати успіхів і процвітання в Новому році.

У дод. 4.1.1 і 4.1.2 наведено приклади організації освітнього процесу з закладі: дидактичні ігри й розробка занять, що їх можна використати для розвитку різних цільових мов.

У **Виноградівському ДНЗ «Ясла-садок «Джерельце»» Одеської області** вихователі використовують особистісно зорієнтований підхід і різні освітні стратегії, але практика показує, що най-

більш ефективним прийомом під час навчання дітей гагаузької та української мов є **фольклор**. Діти більш охоче засвоюють те, що їм подобається. **Заучування віршиків, читання казок і їх інсценування, народні і пальчикові ігри, народні пісні і танці, знайомство з національними звичаями** – усе це допомагає в роботі для закріплення лексики. Наприкінці навчального року проведено підсумковий захід «Гагаузько-українські посиденьки» (дод. 4.1.3), де діти показали те, що вони засвоїли за рік. У підготовці заходу значну допомогу надали батьки.

У Виноградівці переважний етнічний склад населення – гагаузи, але молодше покоління майже не послуговується мовою батьків, тому основною мовою спілкування виноградівських дошкільників є російська. Виходячи з такої ситуації, у садочку провадять роботу з відродження гагаузької мови: створено **гурток гагаузької мови**, де використовують різноманітні методи та прийоми інтерактивної роботи, а саме: **сюрпризні моменти, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, бесіди, інсценування** народних казок. На заняттях використовують вірші, лічилки, загадки, пісні, потішки, прислів'я гагаузькою мовою, щоб вихованець відчув себе причетним до культури гагаузького народу і сформував бажання вивчати її. Гурткова робота дає змогу широко охопити всі види діяльності дитини, оскільки акумулює в собі пізнавальну, ігрову та творчу роботу, охоплює всі аспекти життєдіяльності дітей у дошкільному закладі та вдома. До організації освітньої діяльності дітей залучені їхні батьки та родичі: педагоги планують роботу, яку потім виконують разом з батьками.

У **ДНЗ № 25 м. Чернівці** функціонують дві національні групи: різновікова єврейська група «Хаверім» і старша польська група «Зернятко».

Діяльність дітей супроводжують вихователі, педагог-предметник і музичний керівник, які володіють польською, івритом та ідишем і мають можливість спілкуватись з дітьми впродовж дня. Саме ці педагоги-білінгви здатні продукувати автентичну інформацію. Завдяки цьому діти отримують необхідні знання, уміння і навички: автентичну лексику, сучасні норми мови і побудову граматичних і синтаксичних структур. Увесь процес навчання цільових мов вибудовується як процес задоволення особистісних, пізнавальних, ігрових потреб дітей у цікавому спілкуванні з дорослими та однолітками.

Для вивчення цільової мови у звичних для дітей умовах педагоги використовують одну з методик **мовного занурення** – форму раннього часткового мовного занурення. Ця форма передбачає чітке дотримання принципу «один педагог – одна мова». Такий метод формує ігрове розвивальне середовище, розвиває в дітей лінгвістичні навички, пам'ять, увагу, мислення, здатність сприймати мову на слух.

Під час **режимних моментів** (ранкового прийому, ігрової діяльності, прогулянок, організованої навчальної діяльності тощо) педагоги-білінгви спілкуються з дітьми цільовою мовою (польською, івритом чи ідишем), максимально наближаючи процес оволодіння нею. Освітній процес педагоги розподіляють за тематичним принципом, що дозволяє легко інтегрувати

іншомовний компонент у знайоме, зрозуміле для дітей середовище та спрощує процес планування роботи.

Під час освітнього процесу педагоги звертають належну увагу на зміст, методи та прийоми організації дитячого колективу. Надають перевагу **CLIL**, у процесі якого заняття, завдання на заняттях з різних розділів програми включають в себе навчання мови. Вихователі інтегрують знання з математики, природи, мовленнєвого спілкування, малювання, ознайомлення з до-вкіллям і знання іншомовного компоненту. Мову вивчають у невимушених ситуаціях: від простого до складного.

Найефективнішими і дієвими для закладу методами роботи з дітьми є:

- **мовний душ**
(робота з дітьми щоденно 30–60 хв. польською, івритом чи ідишем);
- **STORY-LINE**
(використання проєктної діяльності, яка розрахована на 6–8 тижнів);
- **стіни, що розмовляють**
(предметно-ігрове середовище в групі, що створює атмосферу пізнавальної та мовної активності);
- **ранкове коло,**
на якому закріплюють: дні тижня, пори року, розвивають емоційний інтелект, вико-ристовують скоромовки, римівки, пісеньки, супроводжують їх жестами і рухами.

Інтегровані заняття організовують у першій половині дня. Наприклад, під час **інтегрованого заняття з пріоритетом художньо-естетичного та логіко-математичного розвитку** «Соковіте яблуко» діти малюють яблуко, передають форму і колір, відзначають характерні особливості форми та відтінки кольору. При цьому вихователь єврейської групи вводить в активний словник дітей нове слово *тапуах* – яблуко, закріплює з дітьми кольори: *адам* – червоний, *ярок* – зелений та геометричну форму, яку нагадує яблуко: *ігуль* – коло.

Під час проведення **інтегрованого заняття з музики, малювання та розвитку мовлення** «День народження» використовують двомовний компонент: закріплюють лексичні одиниці польською мовою (добрий день – *dzień dobry*, до побачення – *do widzenia*, мене звати – *tam naimię / nazywam się*, кольори – *kolory*), вводить в активний словник (в мене сьогодні день народження – *tam dzisiaj dzień urodzin*, кулька – *baton*).

Під час ігрової діяльності (**сюжетно-рольових ігор, рухливих, дидактичних**) відбувається об'єднання рухової, емоційної і розумової діяльності дітей. Під час творчої діяльності (**ліплення, малювання, самостійної художньої діяльності**) у дошкільнят задіяні різні види пам'яті (моторна, візуальна й асоціативна). Так, у процесі такої діяльності діти за допомогою кольорового піску створюють листівки з національним орнаментом, вихователька інструктивно коментує всі дії польською мовою. Таким чином, діти, занурюючись у мовне середовище, отримують нові знання. Окрім цього, вихователь проводить експерименти зі змішування фарб, діти шляхом змішування двох-трьох кольорів отримують новий колір. Успішно використовують CLIL і в інших темах: «Їжа», «Тварини», «Природа», «Пори року» тощо. Так упродовж дня, у ненав'язливій формі, у різних видах діяльності, виходячи з інтересів дітей, відбувається отримання і закріплення знань із цільових мов (польська, іврит, англійська).

Керівник **гуртка англійської мови**, упроваджуючи CLIL у своїй роботі, сприяє всебічному розвитку дитини, розширенню кругозору за допомогою англійської мови. Так, тему «Toys» розглядає в конкретній ситуації. До дітей у гості приходить лялька Мері. Разом з нею малюки мріють потрапити до міста, де живе Мері. Але це виявляється не так легко. Для того, щоб подорож до міста іграшок була вдаюю, педагог мотивує дітей пошуковою діяльністю та різноманітними цікавими іграми. Для створення емоційно позитивної атмосфери педагог наочно демонструє яскраві картинки великого формату. Для успішного засвоєння матеріалу використовує гру, у якій діти повинні називати слово – назву іграшки від гучнішого голосу до тихішого. Оптимізуючи умови навчан-

ня, вихователька проводить гру, у якій діти на дотик визначають певну іграшку, називаючи її. За допомогою такої гри розвиваються тактильні відчуття. Використовуючи метод повної фізичної реакції, проводить **фізкультхвилинку** «Hands up!», **психогімнастику** «Together», **гімнастику для очей** «Shut your eyes». Таким чином, на занятті педагог застосовує різні аналізатори для сприйняття дітьми матеріалу, розвитку іншомовного мовлення.

На **заняттях з фізичного виховання** вихователі прописують скрипти гри (конкретні слова, вирази, які говорить педагог і очікує для обговорення дітьми під час гри). Фрази переходять із гри в гру, що максимально збільшує час говоріння дітей виучуваною мовою впродовж дня.

Розширення й активізація словникового запасу дітей проходить поступово. Педагоги використовують **ілюстративний матеріал, прослуховування казок, віршів, пісень, програвання ситуацій, наочне моделювання, коментування дій** цільовою мовою. На прохання вихователя дитина показує та називає різноманітні предмети на картинках, деталі й частини предметів, відносини між персонажами. При багаторазовому перегляді вирази починають повторюватися, упізнаватися, узагальнюватися й запам'ятовуватися. Згодом дитина самостійно відтворює слова, фрази, речення, а також послідовність опису.

Неабиякого значення педагоги надають **сюжетно-рольовим і фонетичним іграм** («Драбина знань», «Відлуння»), під час організації яких відпрацьовують звуки, звукосполучення, слова цільової мови, найбільш важкі для вимови (білка – *wiewórka* / вевюрка – *squirrel*). Активно використовують **настільно-друковані і комп'ютерні ігри** з повторюваними фразами, у яких діти взаємодіють одне з одним безпосередньо. Вихователь організовує таку гру, паралельно навчає дітей усіх необхідних виразів, а потім передає їм ініціативу самостійно проводити гру з дотриманням усіх вивчених правил.

Функціонально використовують мову й у процесі спільної діяльності дитини і вихователя, а саме: під час **гри, прогулянки, спільної участі в інсценуваннях, театралізованих дійствах, рольових іграх, концертній діяльності**, що дозволяє практично використовувати вивчену лексику. Так, на **музичних заняттях** педагоги інтегрують різні види діяльності через принцип «один предмет – одна мова»: зв'язок іграшки з певною мовою: білка – спів українською мовою, зайчик – польською тощо). Зворотний зв'язок здійснюється за принципом «один предмет – одна мова»: дитина самостійно визначає, за якого героя хоче пограти й виконати завдання. На заняттях з культури єврейського народу вивчають історію, традиції, звичаї єврейських свят. Щотижня проводять заняття з культури польського народу. Діти відповідно до річного циклу, пов'язаного з традиційними національними святами, разом з дорослими виготовляють поробки, декорації, костюми з використанням національних елементів, Прикладом такої діяльності може бути свято зустрічі Різдва „Wigilii nadszedł czas” (дод. 4.1.4).

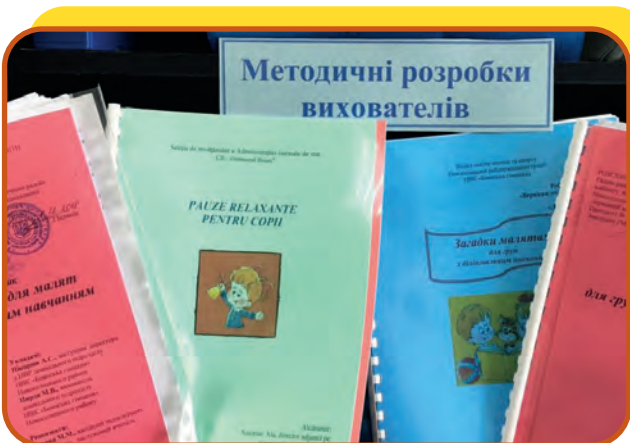
З метою кращого засвоєння дітьми лексики української, польської, англійської мов та івриту різної тематики педагоги розробили **тримовні тематичні словники**: українсько-єврейсько-англійський (384 слова сучасного розмовного івриту) та українсько-польсько-англійський (понад 390 слів і фраз українською, польською та англійською мовами).

У дошкільному підрозділі НВК «Боянська гімназія» Чернівецької області мовна освіта включає в себе навчання рідної мови та навчання української мови (нерідної). Педагоги використовують **візуалізацію, групову роботу з можливим використанням рідної та української мов, активне дослідження понять**. Навчання здійснюють на **організованих заняттях** та в **повсякденному житті** за допомогою ігрових методів.

Для розвитку мовлення дітей проводять **вправи з використанням опорних картинок**. Такий прийом роботи з дітьми викликає в дошкільнят зацікавленість до словотворення, самостійного складання речень. Ці вправи проводять на основі різних лексичних тем, наприклад: «Овочі», «Фрукти», «Іграшки», «Одяг» тощо.

Під час занять дошкільнята виконують вправи на **відгадування загадок** з використанням іграшок, натуральних предметів. У повсякденному житті вихователі створюють **проблемні ситу-**

ації, що включають в себе двомовне вирішення, активно використовують **навчальні посібники** для груп із двомовним навчанням і вихованням «Загадки малятам» та «Хвилини відпочинку для малят» (дод. 4.1.5).

4.3. Технології, методи та прийоми багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти

У процесі загальної середньої освіти традиційно розрізняють поняття «технології», «методи» та «прийоми» навчання.

Педагогічна технологія – комплекс, що складається із: запланованих результатів; засобів оцінювання для коригування та вибору методів і прийомів навчання для кожної конкретної ситуації; розробленого вчителем на цій підставі шляху від початкових умов до запланованих результатів, в основі якого – комплекс методів навчання.

Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. К. 2002. С. 17.

Останнім часом педагоги активно використовують **інтерактивні технології навчання** (робота в парах, робота в групах, коло ідей, мікрофон, мозковий штурм, рольова гра, обери позицію, дебати тощо).

Методи навчання – упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань.

Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. 1997. С. 206.

Серед методів в умовах БМО вчителі послуговуються **словесними, словесно-наочними, словесно-наочно-практичними та ігровими**. Кожна група методів має певну сукупність методичних прийомів. Наприклад, група словесних методів включає в себе **двомовну розповідь, двомовне пояснення, двомовну бесіду і двомовну навчальну дискусію**. Словесно-наочні методи передбачають використання таких методичних прийомів: **двомовний виклад з демонстрацією, двомовну бесіду з ілюстрацією, відеометод і самостійну роботу з текстом** і наочним посібником українською або рідною мовою. Група словесно-наочно-практичних методів включає в себе **двомовні вправи; розв'язування задач; двомовні тести, учнівський експеримент** (лабораторні досліди і практичні роботи); **самостійну роботу з літературою** (підручником, довідником, дидактичною карткою, додатковою літературою) або **ресурсами інтернету** українською чи рідною мовою; **письмові роботи** українською або рідною мовою. В окрему групу методів виділені ігрові, що включають в себе **двомовні дидактичні ігри та рольові ігри** з навчальних дисциплін.

Прийом є елементом методу, засобом його реалізації, окремим пізнавальним актом. Його характерною ознакою є, по-перше, здатність включатися в різні методи, по-друге, частковість, через що прийом часто називають деталлю методу.

Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. За ред. М. Пентиліук. К. 2004. С. 111.

За період участі в експерименті з багатомовної освіти педагоги продемонстрували різноманіття методів навчання. Ідучи шляхом пошуку найефективніших, їм вдалося створити банк педагогічних знахідок для реалізації БМО. Застосовувані методи переважно стосуються моделі занурення або перехідної моделі. Більшість учителів використовує формат роботи учнів, коли вони можуть найбільш активно практикувати застосування другої мови. Це, приміром, робота в парах, робота в малих групах тощо.

Педагогічні працівники **СЗОШ № 4 Ужгородської міськради** будують урок з урахуванням мети з мови та предмета. Вони використовують різні методи побудови розуміння учнями понять другою мовою, уникаючи при цьому прямого перекладу рідною мовою, оскільки дуже важ-

ливо, щоб учні не сплутували дві мови. Найчастіше в процесі впровадження двомовної освіти педагоги використовують **візуалізацію, пояснення в контексті, моделювання ситуацій**.

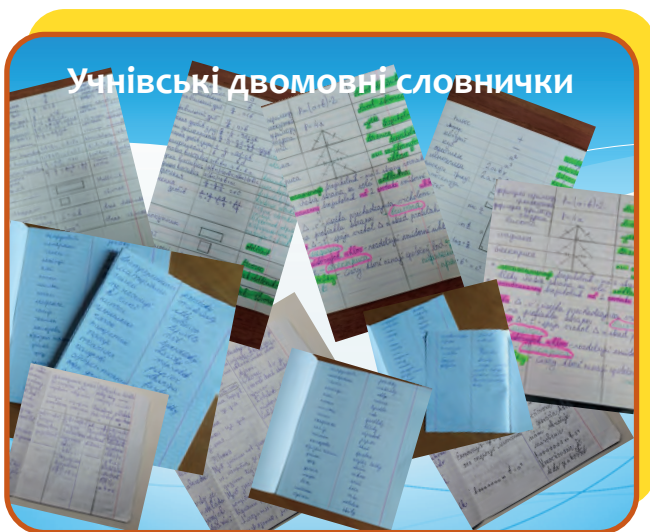
Наприклад, на уроках біології в 5-му класі почали вводити окремі терміни двома мовами (українською і словацькою). Це дозволило учням, які попередні чотири роки навчалися виключно словацькою, до кінця навчального року висловлювати думки, узагальнювати вивчене, грамотно і доречно використовуючи терміни, а в 6-х – 7-х класах уже будувати речення обома мовами. Для розвитку комунікативних умінь і практичного застосування компетентностей педагоги використовують синхронний переклад і проводять уроки, наприклад, у ботанічному саду чи зоологічному музеї. У 9-му класі через різні види завдань учитель спонукає учнів використовувати впродовж уроку термінологію з теми і першою, і другою мовами (табл. 4.2.1). Терміни другою мовою опрацьовують у мінімальному контексті й записують під час пояснення матеріалу. Дуже часто записують не окремі слова (терміни), а сполучення слів, типові для їх використання. Ці фрагменти допомагають учням краще розуміти (на слух і під час читання) зміст речення, висловлювання словацькою мовою, які насичені науковими термінами. Наприклад, первинне ознайомлення і закріплення матеріалу здійснюють першою (рідною) мовою, а впродовж подальшого його вивчення вводять лексику словацькою мовою, застосовують **завдання на розуміння** коротких висловлювань, **визначення понять, формулювання завдань** словацькою мовою. Крім того, учителі використовують **навчальні матеріали першою і другою мовами**. Зазвичай це презентації, відеоролики, фрагменти з науково-популярних фільмів. Під час аналізу відповідей учнів учитель звертає увагу як на розуміння теми уроку, так і на використання другої мови, зокрема мовних конструкцій. Розвиток уміння усно висловлювати думку вдається реалізувати, використовуючи прийом **«резюме уроку»**. На кожному уроці на етапі узагальнення і систематизації вивченого вчитель пропонує учням підготувати резюме уроку другою мовою. Можливість висловитися спочатку мають учні з краще розвиненими комунікативними навичками, а головне – це відбувається за особистим бажанням учня. 3-поміж форм взаємодії надано перевагу парній, адже це сприяє кращій комунікації. Учні з менш розвиненими комунікативними навичками мають можливість почути правильне слововживання від учнів, які краще володіють мовою. Співвідношення мовлення вчителя та учнів 9-го класу становить 30 % на 70 % на користь учнів.

На уроках трудового навчання вчитель практикує використання текстів, зміст яких містить **докладний опис процесу праці; тематичні запитання**, на які учні відповідають рідною чи словацькою мовами. Формулюючи запитання словацькою, учні відповідають українською, і навпаки. Усе відбувається за ініціативою учня, щоб не відбити бажання висловлюватися другою

мовою. Уведення мовних конструкцій базувалося на знаннях учнів з першої мови, здобутих у початковій школі. Зокрема, у 5-му класі, крім робочих зошитів, учні оформили **словнички термінів** українською та словацькою мовами. Так було розпочато двомовне вивчення трудового навчання, що змінило ситуацію від навчання словацькою мовою в 1-х – 4-х класах до навчання предмета з її допомогою. На час завершення експерименту в 9-му класі співвідношення мовлення вчителя та учнів на уроках трудового навчання становить 50 % на 50 %.

На уроках математики вчитель використовує другу мову на етапі **перевірки домашнього завдання**. Це дуже доречний підхід, адже учень має можливість удома проду-

мати зміст висловлювання другою мовою, а значить уникнути стресу від невміння правильно вживати складну математичну термінологію. Учитель створює умови для того, щоб на уроці

засвоїти складну математичну термінологію обома мовами. Тут на допомогу учням приходять **термінологічні словники**, що їх вони ведуть в окремому зошиті. При цьому педагог розуміє, що термін може бути не зрозумілим і не використаним учнями у висловлюванні, якщо він не буде опрацьований у типових словосполученнях. Наприклад, такий термін, як «число», учням необхідно вміти використати в словосполученнях зі словами: «ціле», «дробове», «іраціональне»; «невідоме», «дане», «шукане», «потрібне». У практиці вчителя і використання **запитань різного рівня складності**, аби розвинути мислення і мовні навички учнів словацькою мовою. У 8-му класі учні мали можливість обирати, якою мовою відповідати на будь-якому етапі уроку, а під час виконання письмових робіт, у тому числі й з метою контролю, одне завдання учитель пропонував словацькою, а учень самостійно обирав мову для відповіді. Типовою для CLIL є налагоджена впродовж застосування двомовного навчання співпраця між учителем математики і словацької мови. Зокрема, саме філолог консультував учителя-предметника при доборі термінів, слідкував за вимовою учнів, грамотною побудовою речень і висловлювань словацькою мовою.

Таблиця 4.2.1

Приклад застосування елементів двомовного навчання на різних етапах уроку біології в 9-му класі

Етап уроку	Мова	Методи, прийоми
Організація початку уроку	Українська	З'ясування причин відсутності учнів
Мотивація навчальної діяльності	Українська	Інтерактивна вправа «Чого я очікую від сьогоднішнього уроку?», «З яким настроєм я прийшов(ла) на урок?»
Перевірка домашнього завдання	Словацька / українська (за вибором учня, зазвичай на користь словацької)	Пояснення ходу виконання домашнього завдання
Вивчення нового матеріалу	Словацька	Уведення термінології з теми; опрацювання термінології в типових словосполученнях; використання презентацій, відеороликів, фрагментів з науково-популярних фільмів; ведення термінологічних словників; використання роздаткового матеріалу
Первинна перевірка засвоєння знань	Українська	Заповнення таблиць за новою темою; словникова робота
Вироблення вмінь і навичок	Українська	Тестова перевірка набутих знань
Узагальнення вивченого на уроці	Словацька / українська	Резюме уроку
Підбиття підсумків уроку	Українська	Обговорення змісту домашнього завдання, яке виконується українською мовою

Аддитивну модель двомовної освіти у **Виноградівській ЗОШ № 3 I–III ступенів Закарпатської області** впроваджують через продуману стратегію, яка об'єднує зусилля вчителів предмета та вчителя української мови. Учитель української мови готує учнів до сприйняття тем із пред-

метів на уроках української мови. Він пропонує учням використовувати так звані **мовні штампи**: «я вважаю», «необхідно зазначити», «треба довести», «варто зауважити», «на мій погляд», «як на мене» тощо. Окрім того, пояснює учням важливість уміння контролювати свою мовленнєву поведінку, розрізняти дві мови, якими вони користуються, не плутати їх. Двомовне викладання в цьому закладі впроваджують поступово. У 5-му класі розпочинають з предмета «Основи здоров'я», 6-й клас підсилюють спорідненим предметом – біологією, а в 7-му класі цикл природничих дисциплін доповнює фізика.

«Основи здоров'я» – предмет надзвичайно сприятливий для розвитку комунікативних навичок, оскільки вчитель, використовуючи просту і знайому для учнів лексику, може спілкуватися з учнями українською мовою під час звичайних елементів уроку. Методично доцільним і виправданим є використання **презентацій, відео** українською мовою на етапі пояснення нового матеріалу. Під час закріплення вивченого вчитель має можливість використовувати **ігри**, інші види активної діяльності, щоб учні могли практично застосовувати українську мову. Педагоги використовують як різні форми роботи (індивідуальна, у малих групах), так і форми інтегрованого навчання предмета й мови, як-от: **опитування думок, мозковий штурм, аналіз ситуацій** (використання історій, легенд, притч, казок, науково-популярних текстів). Вчитель дозволяє учням обирати мову для висловлювання під час **практичних занять** (здійснення експрес-оцінювання та моніторингу здоров'я, розрахунку калорійності харчового раціону відповідно до енерговитрат організму), а також під час **проживання змодельованих ситуацій**.

На уроках біології українську мову використовують під час вивчення нової термінології. Слова-терміни, які необхідно засвоїти, учитель прописує двома мовами й розміщує на зорових опорах на дошці чи презентації. Для кращого розуміння учнями своєрідної біологічної термінології застосовують **дидактичний демонстраційний матеріал**. Часто, використовуючи терміни, окремі слова, словосполучення рідною мовою, учитель відразу називає їх українською та записує на дошці. Наприкінці уроку учні ще раз опрацьовують записане: вимовляють за вчителем, читають, будують з окремими словами словосполучення й речення. Така робота сприяє збагаченню українського словника учнів і слугує повторенню, закріпленню, узагальненню матеріалу з теми. На етапі закріплення учнів об'єднують у групи таким чином, щоб у кожній групі був учень з добре розвиненими комунікативними навичками в М2 (українській), і саме йому пропонують пояснити тему уроку українською мовою. Виправданою є й практика читання вчителем уголос тексту завдань, пропонованих для індивідуальної роботи, фрагментів матеріалу за темою уроку (з українськомовного підручника, екрана комп'ютера, картки для індивідуальної роботи тощо).

Вчитель фізики практикує використання української мови на різних етапах уроку. Якщо **пояснення теми** уроку ведуть українською мовою, то **обговорення нової теми** учням рекомендовано проводити рідною для того, щоб переконатися, що вони розуміють матеріал. У тих випадках, коли пояснення уроку учні не зрозуміли українською мовою, вчитель переходить на угорську. Під час викладу нової теми українською мовою вчитель демонструє об'єкти, проводить **експерименти** для того, щоб учні краще зрозуміли цю тему, скориставшись і візуальними можливостями для розуміння і запам'ятовування, і асоціативними образами. Під час контролю знань вчитель ставить за мету перевірити як розуміння предмета, так і правильність мовних зворотів чи конструкцій другою мовою. З цією метою, аби учні могли легше розмірковувати над темою уроку українською мовою, педагог на дошці або на зорових опорах дає учням мовні конструкції, що розкривають тему. Також вчитель дає можливість учням обрати, якою мовою виконуватимуть контрольну роботу. Для розвитку діалогічного мовлення учнів педагог навчає їх добре розуміти й формулювати українською мовою **запитання різних типів**. Наприклад: «Що таке?», «Чому дорівнює?», «Чи одна й та сама сила спричинила?», «Чи можна довести?», «Чому можна вважати, що?». Спочатку учні повторюють ці запитання, а далі формулюють їх самі. Запитання і відповіді на них учні складають як самостійно, так і з опорою на допоміжні матеріали. Також вчитель пропонує школярам **створення монологічних висловлювань**, зокрема висновків за темою уроку; складання відповідей на два-три запитання, які утворюють зв'язне висловлення (самостійно чи з опорою на допоміжні мате-

ріали); переказування фрагментів навчального тексту за поданим планом з використанням ключових слів тощо.

У **Білоцерківській ЗОШ I–III ступенів Закарпатської області** акцент зроблено на підтримку рідної мови (румунської), однак стратегії, що їх використовують учителі, дозволяють опанувати й ті предмети, що їх викладають українською мовою. Для повного занурення тут обрали такі предмети: географія, математика, історія, «Захист України». Можливість багато розмовляти українською мовою в тематичних рамках предметів дозволяє учням виробляти комунікативні навички на базовому рівні. Якщо під час спілкування виникають труднощі, то учні використовують **жести, міміку, рухи** для того, щоб сприяти розумінню висловлюваного українською мовою.

У **Запорізькій гімназії № 11** працюють над формуванням багатомовного середовища як умовою створення якісного освітнього простору для учнів.

Педагоги переконані, що БМО дозволить учням глибше розуміти та гостріше сприймати мову, ефективніше спілкуватися рідною мовою, збагачувати з віком словниковий запас, покращувати сприйняття мови на слух і краще запам'ятовування, збільшувати когнітивну гнучкість, удосконалювати здатність розв'язувати проблеми, розширювати особистісні горизонти та можливість сприймати власну культуру з нової перспективи, покращувати здатність мислити критично.

Запорізький БПЛ № 62 розробляє власну модель багатомовного освітнього середовища на основі двомовної освітньої моделі (російсько-української) для учнів 5-х – 11-х класів з еле-

ментами CLIL. Українську мову вивчають не лише як засіб мовленнєвої комунікації, а й як засіб оволодіння навчальним матеріалом державного освітнього стандарту.

У ліцеї російську та українську мови вивчають на рівні стандарту, українську мову та літературу з 8-го класу – на поглибленому рівні. Учителі 8-х – 10-х класів на уроках історії України, правознавства, географії, хімії, математики, інформатики використовують українськомовні

підручники. Починаючи з 1-го класу, учні вивчають англійську, а з 5-го – другу іноземну (німецьку). За рахунок синхронізації навчальних програм розпочато проведення уроків CLIL (предмет + англійська або німецька мови). Історію України в 5-х, 9-х, 10-х класах, основи правознавства в 9-х класах і громадянську освіту в 10-х класах викладають українською мовою.

Інтеграцію змісту предметів здійснюють через:

- застосування різних форм уроків (урок з міжпредметними зв'язками, інтегрований урок, бінарний урок);
- упровадження навчальних проєктів;
- організацію тематичних днів і тижнів;
- уведення міжпредметних зв'язків на уроках суміжних дисциплін на основі репродуктивної діяльності й елементів проблемності;
- постановку міжпредметних навчальних проблем і самостійний пошук їх вирішення на окремих уроках;
- включення спочатку двосторонніх, а потім і багатосторонніх зв'язків між різними предметами на основі координації діяльності вчителя;
- розроблення широкої системи в роботі вчителів, які здійснюють міжпредметні зв'язки як у змісті й методах, так і у формах організації навчання, включаючи позакласну роботу і розширюючи межі програми.

На уроках із застосуванням предметно-мовного інтегрованого навчання формують навички аудіювання, читання, говоріння та письма. Зазвичай учні прослуховують або читають текст із певної теми й виконують завдання до нього (заповнюють таблиці, створюють діаграми тощо). Увагу фокусують не так на відпрацюванні граматичного матеріалу, як на засвоєнні лексики та розвитку комунікативних навичок з виучуваної теми. Мова засвоюється природним шляхом, так, як вивчають її діти. Учителям рекомендовано втриматися від перекладу слів рідною мовою, ширше застосувати демонстраційний та ілюстративний матеріал.

Формування багатомовного освітнього середовища не обмежено лише навчальною діяльністю. У 5-х – 7-х класах робота мотиваційних гуртків за системою «АЗМУТ» ведеться українською мовою («Пізнаємо рідний край», «Екологічна абетка», «Учись думати», «Лінгвістичні перлини», «Стань творцем свого життя»). У 9-х – 10-х класах запроваджено додаткові індивідуальні заняття з української й англійської мов. Підготовка та проведення засідання секцій Наукового лицейного товариства, написання й захист науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН відбувається українською, а проведення шкільних свят, спортивних заходів тощо – двома мовами (українською та російською).

Приклад розробки уроку з використанням CLIL наведено в дод. 4.2.1.

Учителі **Городненської ЗОШ I–III ст. Одеської області** забезпечують кращу успішність із певних навчальних предметів під час вдалої інтеграції з паралельним використанням трьох мов. Наприклад, після **усної розповіді** однією мовою, **письмове завдання** виконується другою мовою, а **закріплення** – третьою. Мета такої стратегії – засвоєння навичок обробки інформації та лінгвістичної трансформації, забезпечення кращого розуміння змісту навчального матеріалу.

Під час поступового переходу з рідної мови навчання на українську педагоги враховують позитивне перенесення елементів однієї мови в іншу (метод **транспозиції**). Особливо сприятливі в транспозиційному сенсі близькоспоріднені мови, до яких належать українська, болгарська та російська.

Учителі передусім звертають увагу на те, щоб учні не змішували мови та намагаються не переходити без визначеної мети з однієї мови на іншу. Упродовж уроку вчителі чітко фіксують моменти переходу. Наприклад: «Увага! Говорімо українською мовою», «Переходьмо на болгарську мову», «Як це сказати російською?». Під час повторення, закріплення матеріалу педагоги часто використовують метод **фасилітованої бесіди**. Роль учителя в цьому випадку – підвести дітей до певного поняття, використовуючи так звані мовні штампи: «я вважаю», «необхідно зазначити», «треба довести», «варто зауважити», «на мій погляд», «як на мене» тощо. Так педагог посилює увагу до розмежування мов, сприяє формуванню культури користування двома-трьома мовами.

У роботі з текстом використовують метод **порівняння термінів** (робота над окремими словами, словосполученнями, реченнями другою мовою); **слухання тексту** фрагментарно, цілісно, **будування питань** на основі тексту, складання речень, словосполучень, творів. Головною метою застосування такого методу є засвоєння учнями термінів другою (третьою) мовою. При підготовці до уроків учителі складають власні **термінологічні словники**. Наприклад, термін «темпл» опрацьовують на уроках музики (швидкість музики); математики (розв'язування задач зі знаходженням швидкості руху); образотворчого мистецтва (визначення руху в композиціях); природознавства (визначення швидкості вітру); фізичної культури (біг на швидкість)

тощо. Для характеристики термінів обов'язково використовують дієприкметникові звороти або складнопідрядні речення: «*річка, позначена на карті...*»; «*річка, яка протікає в горах...*». Це допомагає учням краще розуміти наукові тексти, які поступово збільшуються за обсягом.

Поширеним у практиці БМО є також метод **аналізу творів** (за стилем, формою, мовою). Наприклад, дітям пропонують ряд малюнків, на яких зображено дітей різних національностей. Звучить музика різних народів. Діти вибирають певний малюнок, доречний для цієї мелодії, й декламують відповідний вірш або розповідають про культуру народу. Розповіді та вірші готуються заздалегідь. Цей метод застосовують і під час аналізу художнього тексту: після визначення його змісту учні добирають відповідне прислів'я трьома мовами. Наприклад, до української народної пісні «Грицю, Грицю, до роботи» дібрали такі прислів'я: 1. *Тромав на теслица, бърз на лъжица (болг.)*. 2. *Тупий для лопати, розумний для ложки (укр.)*. 3. *Семеро с сошкой, один с ложкой (рос.)*. До болгарської народної пісні «Огреяла е месечинка» дібрали такі прислів'я: 1. *Зачепився за пень та й простояв весь день (укр.)*. 2. *Звону много, а толку мало (рос.)*. 3. *Повече работа, малко – приказки (болг.)*.

Ігрові методи сприяють розвитку комунікативності, емоційності, фантазії, ознайомленню учнів з окремими особливостями країн, мову яких вони вивчають, деякими характерними рисами представників відповідної нації, визначними місцями, особливостями навчання в різних країнах, з основними традиціями та звичаями носіїв цієї мови, з особливостями святкування деяких релігійних і державних свят, з найвідомішими творами дитячої літератури та їхніми героями, зарубіжними ровесниками. В освітньому процесі використовують і спеціально розроблені **відеоігри** або окремі елементи ігор для тренування на робочому місці, моделювання, складання діалогів, характеристики героїв тощо. Гравці можуть випробувати незнайомі ролі й контексти та приймати відповідні рішення.

Велику увагу приділяють учителі позакласній роботі, що дозволяє виховувати толерантність, патріотизм, розвиває навички міжкультурного спілкування; передбачає активне використання рідної мови й мов інших народів у різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, культурному житті громади, можливість висловлюватися різними мовами. Проживаючи в полікультурному середовищі, учні мають можливість збирати та вивчати місцевий фольклор і порівнювати його з творчістю різних народів. На основі зібраного матеріалу школярі створюють цікаві роботи для МАН, посідають призові місця на районних, обласних і Всеукраїнських етапах конкурсу.

Традиційними стали такі **виховні заходи**: свято Дня слов'янської писемності, на якому звучать вірші, пісні та оповідання трьома мовами; великодні літературно-музичні композиції та малювання українських і болгарських писанок з характерними для кожного народу орнаментами; українські вечорниці та болгарські седянки, де можна почути пісні, приказки та прислів'я, у яких відображена народна мудрість. Цікавими для учнів є конкурси на найкраще створення різдвяної зірки та болгарської сурвачки.

У своїй практиці вчителі використовують і словесні методи (**розповідь, бесіда**). Так, практика **ранкових зустрічей** – одна з успішних; вона допомагає створити спільноту в класі, сприяє налагодженню взаємин між дітьми і дорослими. Діти вітають один одного зручною для них мовою. Наочні методи (**ілюстрація, демонстрація** тощо) реалізують за допомогою тримовних матеріалів на стінах класних кімнат: такі матеріали присвячені виучуваним темам, логічно згруповані й розміщені у відповідних місцях класної кімнати, що дає дітям змогу швидше запам'ятати нові слова.

Велику роль на уроках музичного мистецтва відіграє метод **імпровізації**, який допомагає мені боротися зі стереотипами, формує креативність, творчу уяву, вільне фантазування, зберігає функції виконавської майстерності. Метод дозволяє посилити роль учня, яка відзначається в його активній позиції стосовно музики. Ця система заснована на триєдності музики, руху і мови в процесі виховання особистості. Мовні імпровізації починаються з пошуку емоційно-образних визначень, характеру і настрою музики, передачі їх смислового значення у відповідному виразному тоні: тривожно, весело, а також осмисленого читання тексту пісень під час їх розучування та виконання (читання у власному ритмі віршованих рядків). Дітям дуже подобається такий прийом, бо він розвиває їхню емоційну сферу, свободу у виборі інтонацій.

Дуже цікавою є **«інтонаційна імпровізація»**, коли дитина змінює зміст тексту, переносючи акцент на різні слова, а також змінює музичний образ завдяки інтонації:

- Кумо, кумо, що варила? (напрошується на частування)
- Борщ, борщ (гостинно, привітно).
- Тепер заспівайте питання улесливо, а відповідь – сердито, злісно.
- Як тепер ми схарактеризуємо героїв?

Часто використовую **метод порівняння** подібних творів різними мовами. Наприклад, виконуємо українську народну пісню «Грицю, Грицю, до роботи», болгарську народну пісню «Стани, стани, Тодоре» та пісню В. Шаїнського «Антошка», використовуючи **метод імпровізації інтонації та наголосу у фразах**.

Марія Попазова

На уроках мови та читання пропоную прийом **«криголами»** – спеціальні психологічно обгрунтовані вправи на початку заняття. Вони ламають кригу відчуженості, згуртовують учнів, сприяють формуванню товарищескості.

1. Написати ім'я друга, мами, товариша, рідної людини і за початковими літерами надати характеристику цій людині, наприклад:

Українською мовою: болгарською мовою

Н – ніжна	нежна
А – активна	акуратна
Т – талановита	талантлива
А – артистична	артистична
Л – лагідна	любима
І – ініціативна	інтересна
Я – яскрава	ярка

2. За літерами алфавіту записати побажання (до свята 8 Березня, Нового року), наприклад:

Щоб ти була

А – активна	акуратна
Б – бадьора	бодра, будна
В – вродлива	весела

..... тощо.

3. На уроці природознавства під час вивчення теми «Вода в природі» на картках зображені явища природи, рослини чи тварини. Учням необхідно виділити ті, які пов'язані якимось чином з водою, пояснити свій вибір.

4. Учитель роздає учасникам різнокольорові смужки, на звороті яких записані слова з прислів'їв. Організують групи, потім зачитують складені таким чином прислів'я. Таку вправу використовую на уроці позакласного читання. Прислів'я, які пропоную учням, такі.

Українські прислів'я:

1. Що посієш, те й пожнеш.
2. Гостре словечко коле сердечко.
3. За добро добром платять.

Болгарські прислів'я:

1. Каквото си попариш, такава ще сърбаш.
2. Лошата рана заздравя, лошата дума не се забравя.
3. Който прави добро, добро ще дочека.

Російські прислів'я:

1. Слово не воробей, вылетит – не поймаешь.
2. Как аукнется, так и откликнется.
3. Делай добро и жди добра.

По одному учаснику від групи пояснюють значення свого прислів'я та знаходять подібні.

Отже, «криголами» сприяють активізації роботи учнів на уроці, допомагають організувати їх діяльність у групах, створити ситуацію успіху, атмосферу гарного настрою, ширості та відвертості, надати право вибору.

Також у роботі практикую проведення групового заняття **«Загадкова скринька»**. Учні створюють коло. Наголошую учасникам, що сьогодні ми будемо вчитися проводити дослідження та розв'язувати проблеми. Показую закриту скриньку й пояснюю, що поклала в неї певний предмет. Пропоную визначити, що це може бути. При цьому діють такі правила:

1. Скриньку не можна відкривати.
2. Її можна трусити.
3. Кожен може поставити одне запитання про об'єкт усередині.
4. Якщо хтось гадає, що знає, який предмет усередині, він може поставити одне закрите запитання на зразок: «Це...?».

Починаємо передавати скриньку по колу. Обов'язково говорю учасникам компліменти. Якщо довго не вдається визначити предмет, даю певну підказку (наприклад: «Це щось їстівне»).

Ця гра сприяє розвитку творчого мислення і самовираженню дітей. Учні навчаються правильно себе поводити під час ігор, слухати інших.

Тетяна Бочковар

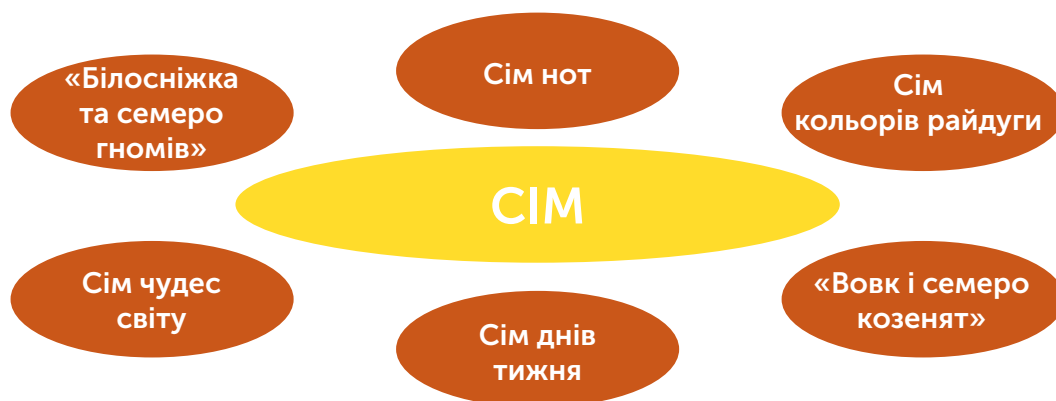
Віддаю перевагу методу **побудови асоціативного куща**. На початку роботи визначаю одним словом тему, над якою працюватимемо, а учні згадують усе, що виринає в пам'яті стосовно цього слова. Спочатку висловлюють найстійкіші асоціації, потім – другорядні. Фіксую відповіді у вигляді своєрідного «куща», який поступово «розкривається». Цей метод універсальний, бо може бути використаний під час вивчення будь-якої навчальної дисципліни і на всіх етапах уроку.

У першому класі під час вивчення теми «Нумерація чисел у межах 10» виникає проблема активізації класу щоразу, коли вводиться нове число. Одним із засобів підготовки учнів до сприйняття нового матеріалу є побудова асоціативного куща. Цей метод доцільно використовувати при вивченні числа і цифри 3, а також числа і цифри 7.

Звертаюсь до учнів:

- Усі ми використовуємо слово «сім». Згадайте, де воно вам траплялося?
- У казці «Вовк і семеро козенят».
- У райдуги сім кольорів.
- Сім нот.
- У казці «Білосніжка та семеро гномів».
- Сім днів у тижні.
- Сім чудес світу.
- Молодці!
- Зі словом «сім» ви знайомі давно, а в математиці для його позначення існує число і цифра 7.

До цього уроку використовую підготовлений наочний матеріал. Аби діти звикали до схематичної побудови асоціативного куща, виставляю на дошці підготовлене унаочнення у формі куща.

Звертаюся до учнів :

Як, на вашу думку, можна одержати число 7? Якщо ми уважно розглянемо ілюстрацію до казки «Вовк і семеро козенят», то побачимо, що сьоме козеня прибігло до перших шести.

Отже, якщо до шести додати один, то отримаємо нове число – 7.

Надія Лохматова

Вправу «**Склади квітку**» використовую на уроках природознавства під час вивчення теми «Рослини» (3-й клас). Малюнки квітів (за кількістю груп) розрізаю на 4–5 частин залежно від кількості учасників у кожній групі. Учні беруть ці частинки та складають квітки. Потім діти обговорюють у кожній групі, що вони знають про цю квітку, і по одному учаснику від групи розповідають про неї. Якщо є доповнення в учасників інших груп, то вони їх слухають.

Вивчаючи тему «Тварини» (2-й клас), використовую **криголам «Гав»**.

Пишу на папірцях по кілька назв однакових тварин, скручую в трубочки і кладу в скриньку. Кожен з учасників по черзі бере трубочку. Усі стають посередині класу, заплющують очі й видають звуки тварин, назви яких записані на аркушах. Потім збираються в одну групу, у якій

хтось гавкає, нявчить, мукає... Тут можна обговорити проблему шумового забруднення, порівняти природні звуки і ті, що лунають на вулиці, які впливають на самопочуття та здоров'я людей.

Для об'єднання дітей у групи пропоную такі прийоми.

1. Відповідь на запитання: хто любить зиму, весну, літо та осінь?
Так можна об'єднати учнів для групової роботи під час вивчення пір року.
2. Поділ за місцем проживання.
3. Поділ за іменами, прізвищами, які починаються буквами а, б, в тощо.
4. Поділ за кольором свого одягу або взуття.
5. Поділ за допомогою фігур різного кольору.
6. Поділ за картками, на яких зображено парні та непарні числа.
7. Поділ за листочками різних кольорів під час вивчення теми «Осінь».

Світлана Стойнова

Застосовую метод **«Перехресні групи»**: учні працюють у групах над виконанням певного завдання, потім по два учні з кожної групи переходять до інших груп і обмінюються результатами роботи. Цей процес можна продовжувати, доки кожна група не скомплектується в початковому складі, або можна задовольнитися лише одним переходом. Метод можна використовувати на уроках читання, природознавства, «Я у світі», основ здоров'я.

Наприклад, під час вивчення теми «Властивості води» в 3-му класі учні були об'єднані в 3 групи (за мовами). Кожна група робила досліди.

1. У кожній групі виконайте дослід № 1 і зробіть висновок.
2. Тепер по 2 учні перейдіть у наступні групи й обміняйтеся власними висновками. (Вода – прозора).
3. Виконайте дослід № 2. Обговоріть свої спостереження. Наступні 2 учні перейдіть в інші групи (по колу) і обміняйтеся власними висновками. (Вода не має кольору).
4. Виконайте дослід № 3. Обговоріть свої спостереження. Наступні 2 учні перейдіть в інші групи (по колу) і обміняйтеся власними висновками. (Вода не має запаху).
5. Виконайте дослід № 4. Обговоріть свої спостереження. Наступні 2 учні перейдіть в інші групи (по колу) і обміняйтеся власними висновками. (Вода – розчинник).
6. Тепер кожна група, маючи свої думки і висновки інших команд, презентуватиме одну властивість води різними мовами (мовою своєї групи).

Ірина Алавацька

Метод **«Стрілки»** дозволяє навчити дітей сприймати мову не частинами, а цілісно, в її русі та багатстві. Цю цілісність сприймання я називаю мовним чуттям.

Так, на уроках розвитку мови в 1-му класі під час знайомства зі словом «іти», я пишу це слово на дошці друкованими літерами. Діти ще не всі вміють читати, й зовсім не обов'язково, щоб вони прочитали це слово. Я його вимовляю болгарською мовою («вървя») й одночасно малюю хлопчика, який іде. Учні повторюють і малюють те саме в зошитах.

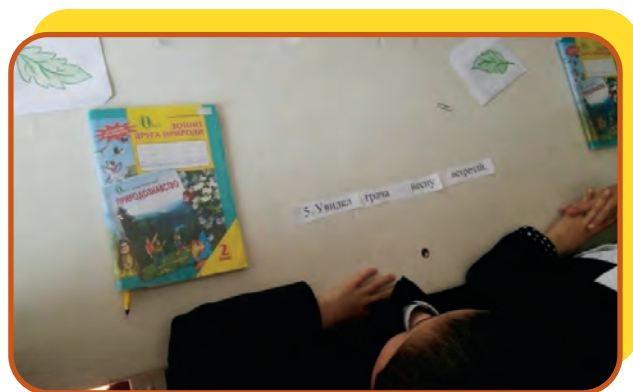
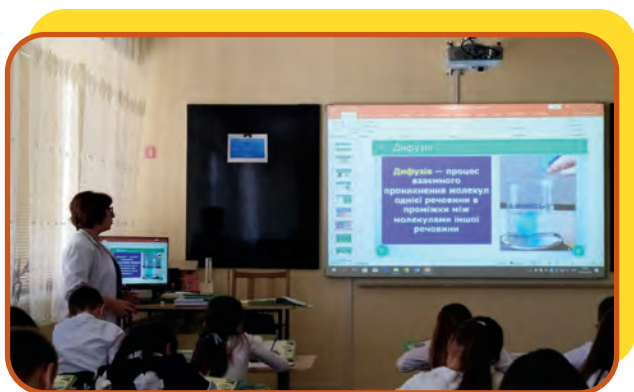
- Я йду по дорозі (Аз вървя по пътя) (малюю стрілку вправо з двома хрестиками: вона умовний знак для позначення слова «йду по»).
- Перейду через міст (Аз минавам през моста) (малюю дугоподібну стрілку з маленькою рисочкою під аркою: вона означає «перейду через»).
- Зайду за другом (Ще посетя приятеля) (стрілочка обходить рисочку).
- Підійду до школи (Ще дойда до училището) (стрілочка впирається в рисочку).

Потім я повторюю це саме від початку, обводячи кожне висловлювання кружечком. Діти роблять те саме. На дошці виходить схема. Далі пропоную, дивлячись на схему, говорити все це українською мовою. Через декілька уроків діти оволодівають способом словотворчості та будують висловлювання.

Олена Димитрова

Новосільський НВК Одеської області.

Приклади розробок уроків наведено в дод. 4.2.2 і 4.2.3.

У Чернівецькій гімназії № 6 учителі початкових класів використовують у навчальному процесі різноманітні методи БМО залежно від ступеня інтенсивності вживання М2, забезпечуючи використання рідної мови і мови родини. Також важливим є те, що в окремих класах початкової школи англійську мову вивчають поглиблено.

Починаючи з першого класу, на уроках математики, природознавства, годинах спілкування, позакласних заходах учні працюють у дво-, тримовному режимі (приклад сценарію двомовного виховного заходу наведено в дод. 4.2.4). На уроках використовують і румунськомовні, і українськомовні, і англійськомовні підручники. Перевагу тій чи іншій мові надають залежно від змісту уроку й особливостей сприйняття навчального матеріалу учнями.

В основній школі до експериментальної діяльності залучені 8-й і 9-й класи. У 8-му класі у двомовному режимі викладають географію та математику, у 9-му класі – правознавство. Англійську мову викладають з використанням

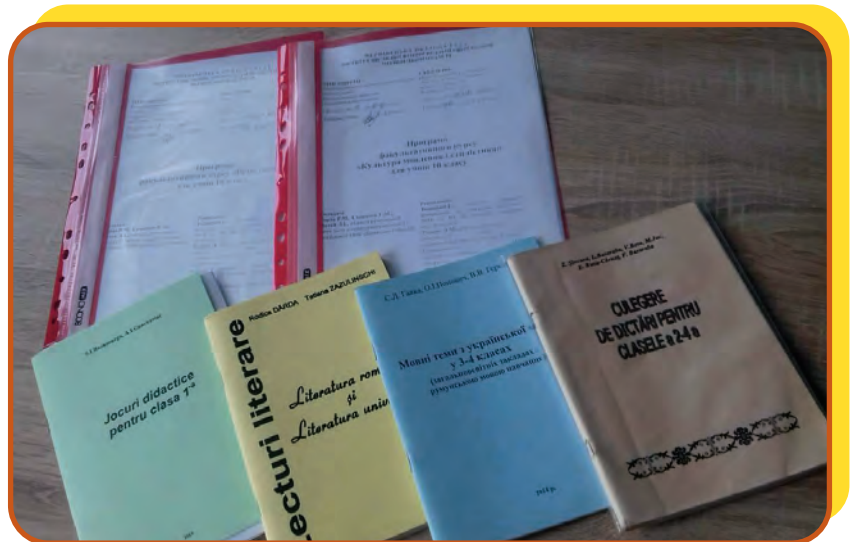
елементів трилінгвальної освіти. Пропорція мов на уроці визначається його змістом, особливостями сприйняття учнями навчального матеріалу та професійними можливостями вчителя.

У НВК «**Боянська гімназія**» Чернівецької області головною метою двомовної освіти є досконале розуміння термінології з окремих предметів, тому **термінологічні вправи** активно використовують на всіх етапах навчання предмета, вони є важливим показником знань учнів. Перш ніж вводити методологію двомовного навчання предметів, визначено рівень компетенції учнів, зорганізовано відвідування уроків української мови в цих класах і спілкування з учителями-предметниками, проведено анкетування учнів і батьків. Спільно було вирішено включити українську мову у викладання навчальних дисциплін.

Діяльність учителів у процесі двомовного навчання на уроці передбачас:

1. Розкриття учням алгоритму їх двомовної діяльності.
2. Надання наукової інформації з предмета білінгвально (усна розповідь, бесіда, письмовий текст, відеоматеріал тощо).
3. Надання допомоги учням у процесі їх двомовної роботи.
4. Перевірка результатів роботи учнів.
5. Підбиття підсумків роботи.

У гімназії запроваджено CLIL – часткове або повне занурення. Учителі використовують **словесні, словесно-наочні, словесно-наочно-практичні** та **ігрові** методи. У двомовному навчанні хімії застосовують фронтальну, групову, парну, індивідуальну форми організації навчальної діяльності. На кожному уроці поетапно застосовують різні прийоми CLIL, що стимулюють участь школярів у **кумулятивній бесіді** і сприяють поліпшенню навичок їх говоріння. На початку уроку учні закріплюють здобуті знання, а потім застосовують їх у процесі **рольової гри-діалогу** українською мовою. При цьому всі завдання дібрані з урахуванням індивідуальних особливостей школярів. Цікавий матеріал заохочує учнів до вивчення української мови, закладає лінгвістичну базу, яку вони зможуть розвивати в майбутньому. Учні бачать, для чого вони вчать мову. Під час уроку для кращого засвоєння матеріалу вчитель може використовувати **відео, картинки**, проводити **досліди**. Додатковим завданням можуть бути проекти на вивчену тему. Приклад розробки такого уроку наведено в дод. 4.2.5.

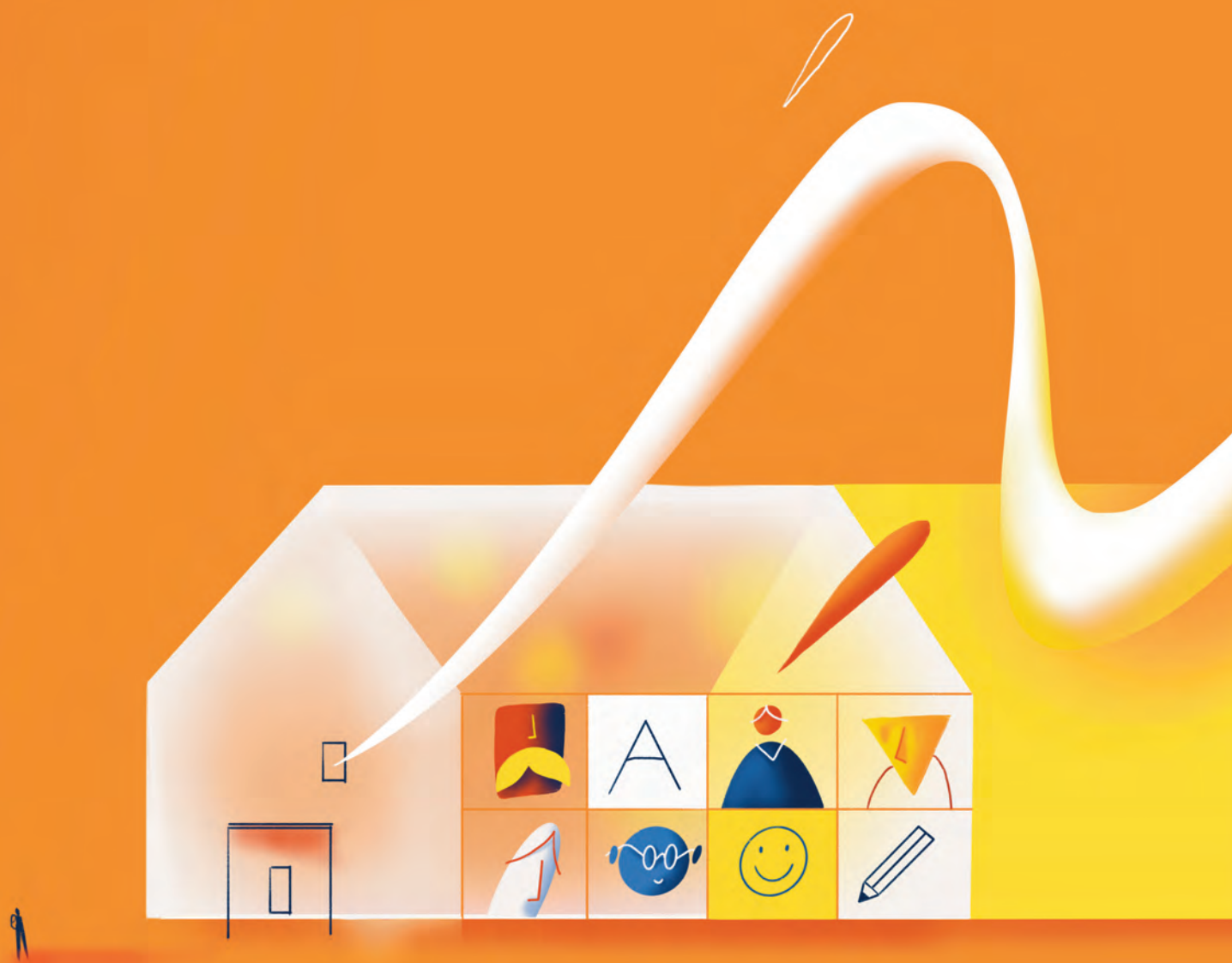

У перших класах **Новоселицького ліцею Чернівецької області** з румунською мовою навчання предмет «Я досліджую світ» викладають двома мовами у співвідношенні 50 : 50.

Приклад розробки уроку наведено в дод. 4.2.6.

РОЗДІЛ 5

РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛЕЙ ПРОГРАМ БАГАТОМОВНОЇ ОСВІТИ

5.1. Мотивація учнів

Залучення кількох мов у процес навчання дозволяє повною мірою виконати головну умову багатомовної освіти – забезпечення оволодіння мовою як засобом освітньої діяльності.

Запорукою успішності БМО є адаптація дітей до навчання та мотивація навчальної діяльності. Процес **адаптації** – дуже складний і відповідальний період у житті дитини, та й багато в чому подальші успіхи, благополуччя розвитку особистості в більшості залежать від успішності адаптації та мотивації.

Мотивація до навчальної діяльності має велике значення для успішного навчання. Мотиви спрямовують, організовують пізнання, впливають на успішність. До них можна віднести зовнішні: позитивне ставлення дитини до школи, допитливість, довіру до вчителя, прагнення бути дорослим, прагнення мати шкільні речі тощо. Внутрішня мотивація учіння в молодших школярів нестійка, інтерес виявляється переважно до результату. Вольові зусилля до подолання інтелектуальних труднощів, наполегливість у досягненні навчальної мети молодші учні виявляють залежно від ситуації: цікаве завдання, змагальність, підтримка дорослих, товариша тощо.

Якщо в дитини сформований внутрішній стимул, то навчання приносить їй задоволення, вона буде старанною й зацікавленою. Це чітко простежується в процесі засвоєння навчальної інформації дітьми у віці 6–10 років. Аж ніяк не всім дітям подобається вчитися. Причини різні: відсутність зацікавленості, лень, складнощі в засвоєнні матеріалу, психологічний стан тощо. Але результат один: немає мотивації до навчання – немає хороших знань.

На успішність адаптації та мотивації впливає безліч факторів, але одним з основних є мова навчання. Готовим до школи є учень, якщо його словниковий запас складає від 3,5 тис. до 7 тис. слів рідної мови. Рівень комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини заявляє про успішність або неуспішність при взаємодії з навколишнім світом.

Заклади-учасники експерименту систематично контролюють процес адаптації першокласників. З учнями перших класів щорічно проводять діагностику рівня шкільної мотивації та адаптації. Аналіз результатів свідчить про те, що більшість учнів має високий рівень шкільної мотивації та адаптації, ці учні відносно швидко входять у колектив, освоюються в школі, процес адаптації протікає безболісно, тому що, навчання починалося рідною мовою. Учні свідомо сприймають навчальний матеріал, упевнені у своїх відповідях, швидко адаптуються до класного колективу, знаходять друзів, почувають себе комфортніше, у них майже завжди гарний настрій, вони доброзичливі, сумлінно й без видимого напруження виконують усі вимоги вчителя. У результаті знижується рівень тривожності внаслідок подолання негативних факторів, які пов'язані з проблемами на рівні предметно-понятійного сприйняття.

Учителі систематично підвищують рівень мотивації учнів шляхом застосування різних видів діяльності в процесі викладання й організації навчального процесу. Одним з дієвих прийомів стимулювання інтересу до навчання є створення ситуації успіху, підтримка впевненості в собі, повага та визнання учня як особистості. Також важливе місце посідають ігрові технології, бінарні уроки, уроки, на яких використовують ефективні методи навчання, як-от: евристична бесіда, спостереження, випереджувальне завдання, метод проєктів, навчальні дискусії, створення ситуації зацікавленості, рольові ігри, наведення цікавих прикладів, пошук аналогів у повсякденному житті, технологія змішаного навчання (технологія, яка поєднує класно-урочне та онлайнове навчання).

Співпраця з учнями під час викладання предметів не обмежується тільки уроками. Важливими засобами мотивації є позакласні заходи, вікторини, круглі столи, хвилини-цікавинки двома мовами. З ентузіазмом учні працюють над різними двомовними проєктами, беруть участь у турнірах, випусках шкільних газет, активно долучаються до науково-дослідницької роботи.

Мотивація дітей у Великодолинському ДНЗ

Навчити малюка-дошкільника набагато легше. Малеча дуже любить спілкуватися й не боїться робити помилки, а тому засвоює мову швидше і легше. Саме ці принципи враховуємо в розробці занять, дидактичних ігор, рухливих ігор і фізкультхвилинок.

У процесі проведення режимних моментів, розваг, ігор, свят ми постійно аналізували, коригували складений творчою групою перспективний план, намагаючись виділити найбільш вдалі моменти, методи і форми роботи, які приведуть нас до досягнення поставлених цілей.

Ураховуючи те, що гра є провідним видом діяльності дошкільнят, ми створили картотеки рухливих і дидактичних ігор трьома мовами для всіх вікових груп. Для дітей кожне нове іноземне слово, речення повинно бути цікавим і емоційно забарвленим, з нотками творчості і активними рухами. Адже тільки в поєднанні з театральною, музичною, образотворчою діяльністю ми зможемо викликати інтерес дітей до занять. А на таких різнопланових заняттях кожна дитина зможе проявити себе й досягти успіху у тій чи іншій сфері, що принесе їй задоволення, підвищить самооцінку, упевненість у собі та своїх силах. Саме це й допоможе нам у вихованні цілісної особистості в єдності її природних задатків і соціального досвіду.

Мотивація навчальної діяльності в Городненській ЗОШ

У більшості учнів спостерігаємо стійкий емоційний стан, стабільність, прагнення до успіху, відзначаємо зниження рівня тривожності.

Заняття викликали інтерес в учнів, допомогли кожній дитині досягти певних успіхів, сприяли розвитку упевненості, усвідомлення своїх позитивних рис, формування адекватної самооцінки. Учні легко та швидко включались у роботу, досягаючи високих результатів, проявляючи спрямованість на творче виконання завдань.

Навчання в мультилінгвальних класах показало такі результати:

- формується високий рівень мотиваційної готовності, що є важливим компонентом у навчанні;
- формується високий рівень мовної та предметної компетенції;
- формуються практичні навички в спілкуванні, вільному висловлюванні думки;
- учні свідомо сприймають навчальний матеріал, підвищують якість знань, упевнені у своїх відповідях;
- діти мають рівні можливості демонструвати свої знання;
- формуються вміння знаходити вихід зі складних життєвих ситуацій, долати невпевненість, керувати своїм емоційним станом;
- знижується рівень шкільної тривожності.

Мотивація учнів у Чернівецькій гімназії № 6

Дитина, прийшовши в 1-й клас, є монолінгвальною від народження і стає щонайменше трилінгвальною в процесі навчання. Спостережено, що школярі-білінгви, трилінгви мають більше можливостей для розширення свого кругозору, вони більш відкриті для освітнього і культурного обміну. Мультилінгвальне навчання дозволяє усвідомити культурні, етнічні ідентичності й різноманіття, долучатися до загальнонаціональних цінностей, налагоджується комунікація різних етномовних культур, застосовуються додаткові лінгвістичні знання як одна з гарантій соціальної мобільності. У процесі БМО відбувається взаємовплив, взаємопроникнення, усвідомлення загального і специфічного носіїв різних мов і культур.

5.2. Результати навчання

У процесі реалізації експерименту з БМО заклади дошкільної освіти сформували експериментальні перспективні навчальні плани для кожної вікової групи, доповнювали й коригували їх, обираючи дієві методи та форми роботи.

Аналіз діяльності закладів загальної середньої освіти свідчить, що БМО не тільки дозволяє ефективно спілкуватися, використовуючи мову в різних сферах життя, а й удосконалює мовні навички. Цей підхід розвиває критичне мислення, творчий потенціал, підвищує мотивацію учнів та їх самооцінку.

У кінцевому результаті вони навчаються працювати з науковою літературою, перекладати з однієї мови на іншу потрібну інформацію, шукати і реферувати інформацію, формувати і обстоювати власну думку, брати участь у наукових дискусіях двома мовами, відстоювати свої ідеї, по-новому дивитися на власну інтелектуальну діяльність.

Багатомовне навчання сприяє розвитку вмінь користуватися українською мовою для отримання додаткової інформації з різних сфер її функціонування, формує двомовний словниковий запас з предмета, сприяє вихованню потреби користуватися українською мовою як засобом поглиблення предметного знання, формує і розвиває комунікативну компетентність учнів, міжкультурну компетенцію та культуру міжнаціонального спілкування.

Варто наголосити, що програми БМО сприяють підвищенню конкурентоспроможності учнів. Так, володіння кількома мовами, зокрема добре засвоєння державної мови, дає учням закладів з навчанням мовами нацменшин можливість участі у Всеукраїнських конкурсах, олімпіадах, міжнародних проєктах. Наприклад, старшокласники Новоселицького ліцею взяли участь у проєктах, що передбачають володіння кількома мовами й високий рівень полікультурної компетентності: німецько-український проєкт «Крах двох імперій. Архітектурні пам'ятки Новоселицької громади: історична пам'ять та перспективи краєзнавчого туризму в Новоселицькій ОТГ»; проєкт «Крок за кроком до роздільного збору сміття» (Програма територіального співробітництва Країн Східного партнерства, Програма транскордонного співробітництва «Молдова – Україна»); Всеукраїнська історико-географічна експедиція «Історія міст і сіл України» – «Церква Пресвятої Богородиці м. Новоселиця як продовження життя зниклого села Гоголина» тощо.

Вихованці експериментальних груп, порівняно з дітьми контрольної групи, засвідчили більш високий рівень когнітивного розвитку, володіння виучуваними мовами, комунікативної взаємодії в групах, засвоєння навчального матеріалу немовних предметів, емпатії й толерантності до мовної розмаїтості.

5.3. Професійний розвиток і співпраця вчителів

Важливою частиною Всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» стали заходи з професійного розвитку педагогів.

У ДНЗ № 25 м. Чернівці підготовку педагогів у рамках реалізації двомовного навчання здійснюють за такими напрямками: надання консультацій «Дитина в білінгвальному просторі», «Полікультурне суспільство», «Мовне середовище в групі», «Національні календарні свята», «Толерантність в полікультурному просторі»; відвідування майстер-класів, семінарів («PJ Library» – єврейські історії та казки для дітей, онлайн-відео семінарів #TESOLDRIVE 2019); тренінгів; участь у конференціях; самоосвіта педагогів.

Педагоги, залучені до експерименту, стають учасниками конкурсів різних напрямів. Керівництво закладів активно використовує можливість підвищення кваліфікації та мотивації педагогічних працівників (підвищення кваліфікаційних категорій, позачергова атестація учасників експерименту), подає кандидатури активних учасників експерименту на нагородження Почесними грамотами районних та обласних рад. Робота в експерименті стала стимулом для педагогів-учасників до постійного професійного зростання, участі в науково-практичних конференціях і публікування статей у науково-методичних збірниках.

Окрім професійного зростання кожного учасника проекту окремо, важливою складовою експериментальної роботи є співпраця. Партнерська взаємодія є потребою часу, особливо нині, коли прийшло усвідомлення, що поодиноці складно досягти вагомих результатів. Безперечно, успішність освітнього процесу багато в чому залежить від взаємозв'язку, наступності в роботі вихователів і фахових спеціалістів, предметників і мовників. Партнерство базується на принципах взаємовигідності, відкритості, добровільності, унормованості, різноманітності застосовуваних технологій.

Варто наголосити, що в умовах БМО вихователям і педагогам-предметникам важливо ознайомитися з методичними прийомами роботи над словом, словосполученням, реченням, текстом, особливостями застосування всіх видів мовленнєвої діяльності на предметних уроках. Тому обов'язковою стає співпраця з фахівцями-філологами. Вона дає змогу досягти успіхів у розвитку вмінь учнів користуватися цільовою мовою.

Саме бажання залишити яскравий відбиток в історії свого закладу, прагнення до вдосконалення освітнього процесу і професійного зростання спонукало педагогів до участі в проєкті, але «один у полі не воїн», тому важливою є також партнерська взаємодія з різними освітніми інституціями, зокрема стимулювання інших педколективів до участі в проєктній діяльності в напрямі БМО.

5.4. Співпраця з батьками

Упродовж реалізації експерименту БМО особливу роль відіграють батьки – носії мови родини. Саме вони є найпершими педагогами для своїх дітей, тому надзвичайно цінною є їхня активна участь у роботі щодо формування навичок багатомовності вихованців. Важливо, щоб батьки стали партнерами, розуміючи, що вони мають з педагогами одну мету: виховати здорову, соціально адаптовану, всебічно розвинену людину з високим інтелектуальним, творчим і духовним потенціалом.

Особливої ваги співпраця з батьками набуває в процесі дошкільної освіти. Родина і дошкільний заклад освіти – два суспільні інститути, які закладають фундамент майбутнього. Тож на цьому етапі експеримент зможе реалізуватися лише за підтримки батьків, які відіграють непересічну роль у житті дитини-білінгва, особливо коли вона приходить у соціум. Для неї відкривається, услід за сім'єю, новий соціум, з'являються нові орієнтири в житті. Проблеми постають не лише перед дитиною, а й перед батьками: вони відчують потребу в психолого-педагогічній підтримці навчання та спілкування з дитиною різними мовами, у тому числі нерідною для неї.

Упроваджуючи сучасні форми співпраці з батьками, які дають змогу враховувати їхні актуальні потреби та сприяють формуванню активної батьківської позиції в питаннях розвитку, виховання і навчання дітей, вихователі налагоджують довірливі партнерські стосунки із сім'ями вихованців. У результаті такої системної роботи значно зріс рівень компетентності батьків, підвищилася їхня педагогічна культура, здатність до рефлексії, що вплинуло на можливість батьків краще виконувати свої виховні функції. Таким чином, модернізація традиційних і використання інноваційних форм взаємодії сприяли підвищенню ефективності роботи педколективу й родини.

Проаналізувавши умови свого селища, педагоги Великодолинського ДНЗ дійшли висновку, що, незважаючи на розвинену інфраструктуру закладів додаткової освіти (гуртків, центрів розвитку дітей, гувернерських послуг, психологічних і методичних служб, де батьки могли б отримати кваліфіковану допомогу), дошкільний заклад залишається основним осередком педагогічної освіти батьків, культурним і навіть розважальним центром. Окрім того, нестабільність фінансового рівня родини, відсутність роботи, низька платня не дають можливості батькам достатньо витратити кошти на розвиток своєї дитини. Отже, розуміючи проблеми сімей вихованців, вихователі пілотної групи вирішили докорінно змінити принципи взаємодії з батьками та зробити освітній

процес більш відкритим, налагодивши довірливі відносини із сім'ями вихованців. Педагоги опрацювали велику кількість літератури, зібрали бібліотеку методичної літератури для батьків, провели консультації та надали рекомендації з питань БМО.

У ДНЗ використовували такі форми роботи з батьками: консультації, семінари-практикуми, тренінги з педагогами, колективні перегляди, конкурси, «круглі столи», бесіди, мінілекції, поради, тематичні ранки. Традиційно цікавими стали виставки спільних поробок і малюнків дітей та батьків.

Відстеження результатів роботи проводили за допомогою анкетування педагогів і батьків, діагностики використання педагогами нових форм взаємодії з батьками, діагностування рівня психолого-педагогічної культури батьків, їхньої активності в практичній діяльності.

У **Чернівецькому ДНЗ № 25** батьки стали безпосередніми учасниками педагогічного процесу, що є важливою умовою повноцінного мовного розвитку дитини. Батьків залучають до спільних заходів з нагоди національних свят, вони беруть участь у проведенні днів відкритих дверей, відкритих підсумкових занять, індивідуальних консультаціях. У закладі оформлені та оновлюються інформаційні стенди для батьків.

У дошкільному підрозділі **Боянської гімназії** робота з батьками зорганізована за кількома напрямками: індивідуальні та групові консультації психолога, спільні заняття з дитиною, співтворчість дорослого і дитини, групи спілкування батьків, навчальні семінари, мережева взаємодія, обговорення здобутого досвіду. Важливе місце в роботі з батьками посідає «Школа запитань та відповідей», яка діє на базі дошкільного підрозділу.

Отже, важливими в співпраці ДНЗ з батьками є такі елементи:

- педагогічне спілкування «на рівних», у якому нікому не належить привілей указувати, контролювати, оцінювати;
- можливість об'єднувати зусилля педагогів і батьків щодо розуміння дитини, розв'язання її індивідуальних проблем, оптимізації її розвитку;
- згуртування батьків і створення умов для спілкування їх між собою, обміну досвідом з вивчення цільової мови;
- залучення батьків до життєдіяльності дітей у ДНЗ.

Сучасна школа висуває певні вимоги до підготовки учнів при наборі в перший клас, тому дітям молодшого шкільного віку доводиться особливо важко. Діти, які не вивчали цільової мови раніше, мають труднощі, а батьки часто не можуть допомогти їм, тож учень відчуває себе неуспішним, погані оцінки викликають негативне ставлення до вивчення мови. За таких умов педагоги мають активно взаємодіяти із сім'ями, допомагаючи батькам. Ця проблема потребує більш ефективних рішень задля реалізації програми БМО, тому в межах експерименту застосовано такі форми роботи з батьками: індивідуальні та групові консультації, спільні заняття в позаурочний час, навчальні семінари тощо.

У **Городненській ЗОШ** роботу з батьками провадять переважно через батьківські об'єднання, конференції. У школі постійно діє батьківський лекторій, де висвітлюють важливі теми з психології сімейного виховання. З батьками учнів перших класів проводять просвітницьку роботу в рамках батьківських лекторіїв: «Вікові та індивідуальні особливості

першокласників. *Причини та труднощі адаптації», «Як допомогти дитині в підготовці домашнього завдання», «Як зберегти в дитини інтерес до школи». Протягом навчального року з батьками проводять індивідуальні консультації, бесіди, демонстрацію досягнень учнів (концерт, театральна вистава тощо). Батьківські збори зорієнтовано на питання БМО: грамотність і двомовність, виконання домашніх завдань, оволодіння другою мовою, очікування від успішності на рівні класу тощо. Для батьків розроблено рекомендації щодо профілактики дезадаптації учнів.*

Оформлені інформаційні стенди, сайт школи з інформацією для батьків, групи у вайбері, де є можливість проводити спілкування між батьками та вчителями. Батьки залучені до класних і позакласних заходів, конкурсів, беруть активну участь у підготовці та проведенні традиційних свят.

5.5. Формувальне оцінювання учнів

Одне з найважливіших питань, яке постає перед учасниками програм багатомовної освіти, – «Як оцінювати результати навчальної діяльності учнів?». Педагоги, залучені до експерименту, вважають, що основи культури оцінювання багатомовної компетентності полягають у прозорості, узгодженості, раціональній аргументованості, відповідальності й чесності.

На думку вчителів, у процесі БМО необхідно надати перевагу **формувавальному оцінюванню**, яке визначено пріоритетною формою оцінювання і в нових Державних стандартах. Підсумкове оцінювання при цьому розглядається як частина формувального оцінювання, тому що набуває не тільки контрольної, але й діагностувальної і корекційної функцій.

Застосування такого оцінювання якості навчальних досягнень учнів зумовлене низкою причин, у тому числі ключовими характеристиками цього виду оцінювання, які полягають у тому, що воно:

- *вбудоване в процес навчання і є його істотною частиною;*
- *передбачає обговорення і загальне визнання цілей навчання учнями й учителями;*
- *скероване на допомогу учням усвідомити навчальні стандарти, що їх треба досягти;*
- *спонукає учнів до самооцінювання й партнерського оцінювання;*
- *забезпечує зворотний зв'язок, який допомагає учням усвідомити, які наступні кроки в навчанні їм треба зробити;*
- *зміцнює впевненість у тому, що кожен учень може досягти покращення;*
- *залучає вчителя й учнів до процесу розгляду і рефлексії отриманих результатів.*

Формувальне оцінювання актуалізує в навчальному процесі новий підхід до оцінювання навчальних результатів учнів, який відповідає сучасним освітнім цінностям і завданням. Він передбачає адресну підтримку кожного учня й активізує його навчальну діяльність, формуючи здатність до вироблення власних стратегій і способів навчання; сприяє підвищенню якості освіти в цілому. Саме тому формувальне оцінювання має ще другу назву «оцінювання для навчання (Assessment for Learning)».

Формувальне оцінювання – це процес визначення й інтерпретації відповідно до вироблених критеріїв фактичних і об'єктивних даних, які дозволяють учасникам навчального процесу визначити, на якому етапі вони перебувають і в якому напрямі має здійснюватися подальший поступ, які зусилля мають докладатися, які способи і форми діяльності використовуватися.

Формувальне оцінювання має бути:

- *постійним (тривати весь період навчання);*
- *адекватним до визначених цілей і критеріїв;*
- *відкритим (зрозумілим для всіх учасників навчального процесу);*
- *комплексним (включати самооцінювання, взаємооцінювання, оцінювання вчителем, демонстрацію портфоліо);*
- *демократичним (заперечувати всі види соціальної і культурної нерівності та дискримінації);*
- *багатоаспектним (передбачати демонстрацію вмінь учня в його різних мовах і різних видах мовленнєвої діяльності).*
- *психологічно безпечним для дитини.*

У процесі формувального оцінювання змінюються обов'язкові результати навчання: оцінюються не тільки предметні, але й метапредметні та особистісні досягнення і цінності, що вимагає зміни звичних традиційних способів оцінювання.

Учасники навчального процесу зосереджуються на найбільш значущих цілях і результатах діяльності. Оцінка знань має бути адекватною знанням, умінням, компетентнісним цілям, цін-

ностям і результатам навчання відповідно до вироблених критеріїв. Саме вироблення чітких критеріїв запобігає використанню оцінки як інструменту тиску з боку вчителя. Процес вироблення критеріїв має бути прозорим, чітким і зрозумілим для всіх учасників процесу.

Формувальне оцінювання охоплює весь процес навчання і складається з таких етапів:

- визначення цілей навчання і критеріїв;
- виявлення фактичних даних про освітні досягнення учнів;
- осмислення й інтерпретація отриманих фактів;
- зіставлення отриманих фактів із цілями навчання;
- здійснення зворотного зв'язку;
- здійснення корекції (методичного інструментарію, психолого-педагогічних підходів);
- надання підтримки;
- досягнення цілей навчання.

Варто також наголосити, що для організації ефективної навчальної діяльності в програмах БМО важливо навчити учнів принципів самооцінювання та способів покращення власних результатів. Для цього якнайкраще підходять методи та інструменти формуального оцінювання. Уже в початкових класах учитель повинен цілеспрямовано працювати над розвитком здатності до рефлексії в учнів. Це як питання прямої рефлексії: «Що нового ти дізнався на уроці?», «Що тебе найбільше зацікавило?», «Чи сподобалося тобі працювати в групі?», «Що б ти хотів(ла) розказати батькам після цього уроку», так і питання на осмислення власної рефлексії: «Чому саме це тебе зацікавило?», «Чи зацікавить ця інформація твоїх батьків, сестру або брата?», «Чому тобі сподобалося працювати в групі?» тощо.

Експеримент із реалізації моделей багатомовної освіти засвідчив необхідність постійного зворотного зв'язку між учителем та учнем. Результати були кращими в тих ситуаціях, коли учні були активними партнерами вчителя в процесі зворотного зв'язку: розуміли, що отримана інформація є корисною для визначення орієнтирів свого розвитку в навчанні, разом з учителем свідомо планували цілі та аналізували результат своєї діяльності на доступному для себе рівні.

Використання формуального оцінювання передбачає наявність різноманітних прийомів і технологій зворотного зв'язку, які творчо застосовувалися вчителями-учасниками експерименту.

*Учителі **Ужгородської СЗОШ № 4** в процесі БМО використовують М1 під час оцінювання розуміння теми або для виявлення прогалів у знаннях у зв'язку з мовним навантаженням через уведення М2. Більшість учителів дає учням можливість відповісти першою мовою або використати її під час обговорення теми уроку в групах. Педагоги розробляють тести двома мовами (словацькою та українською). Це дає можливість не тільки оцінити знання учнів з предмета, а й допомагає їм ще раз усвідомити словосполучення й вирази з теми другою мовою (словацькою).*

Учителі Одещини використовують такі техніки формуального оцінювання на уроках математики в початкових класах:

1. Мініюгляд. Наприкінці уроку учні на окремих аркушах відповідають на запитання: Що на уроці було найважливішим? Який етап уроку був найбільш зрозумілим? Що взагалі залишилося незрозумілим? Які поняття хотілося б зрозуміти краще?

2. Спрямоване розшифрування. Учні своїми словами розшифровують поняття, опрацьовані на уроці.

3. Резюме одним реченням. Учні одним реченням дають характеристику основних понять, розібраних на уроці.

4. Карти додатків. Учні наводять приклади з життя на застосування вивченого матеріалу, таким чином відбувається перенесення знань з теорії на практику.

5. Тижневі звіти. Забезпечує швидкий зворотний зв'язок учителя з учнем, Використовують запитання на кшталт: Чого я навчився цього тижня? Які питання залишилися для мене незрозумілими? Які питання я поставив би учням, якби був учителем, щоб перевірити, чи зрозуміли вони матеріал?

6. Шкала. На полях зошита учень креслить шкалу та відзначає хрестиком, на якому рівні, на його думку, виконана робота. Внизу – не впорався, посередині – впорався, але виникли проблеми, вгорі – все вийшло. Під час перевірки вчитель обводить хрестик, якщо згоден з оцінкою учня, або малює свій, якщо не згоден.

7. Рефлексивний екран. Було цікаво... Було важко... Тепер я можу... Я навчився... Я зміг... Я спробую... Мене здивувало... Урок дав мені для життя...

8. Оцінка за рівнями. 1 – не зможу повторити; 2 – потрібна допомога; 3 – вмію; 4 – можу навчити.

9. Аркуші самооцінювання.

Наприклад, після вивчення поняття «Прямокутник» у 4-му класі, учням пропонують оцінити свої знання та вміння за допомогою тверджень.

ТАК, НІ

1. Я знаю, що таке геометрична фігура прямокутник.
2. Я можу навести приклади різних видів прямокутників на вулиці, у школі й удома.
3. Я знаю, що прямокутники можуть мати різні властивості та ознаки.
4. Я можу назвати властивості різних видів прямокутників.
5. Я роблю практичні завдання і розв'язую задачі!

Аркуш самооцінювання роботи в групі

ТАК, НІ

1. Я був активним у групі.
2. Я відразу зрозумів, як треба виконати завдання.
3. Я пропонував декілька способів виконання завдання.
4. Я не відволікався від основної роботи.
5. Я уважно слухав, які ідеї пропонують інші учасники групи.
6. Я дуже хотів, щоб наша група виконала завдання правильно та швидко.

Аркуш самооцінювання за результатами семестру

ТАК, НІ

1. Регулярно виконував домашні завдання.
2. За потребою консультувався з учителем.
3. Накопичував знання та виправляв оцінки.
4. Регулярно вів записи в зошиті.
5. Знаю, як працювати з довідковою літературою.
6. Умію складати конспект вивченої теми.
7. Умію самостійно знаходити матеріал з теми.
8. Робив усні повідомлення.
9. Брав участь в обговоренні теоретичного матеріалу.
10. Ставив запитання, якщо було щось незрозуміло.
11. Можу розповісти, що я сьогодні дізнався на уроці.

Додатки

Додаток 1

Словник термінів

Багатомовна освіта (мультилінгвальна, плюрилінгвальна) – 1) складне багатокомпонентне та поліфункціональне педагогічне явище, яке має на меті розширення мовного репертуару кожної особистості та є засобом забезпечення постійного підвищення рівня мовної компетентності з кількох мов, формування в школярів здатності послуговуватися ними в навчанні і реальному житті; 2) використання в навчальному процесі більше ніж двох національних мов з відповідним його плануванням, використанням підручників, навчальних посібників і дидактичного матеріалу.

Багатомовність (мультилінгвізм) – 1) здатність особи користуватися (розмовляти або розуміти) більше ніж двома національними мовами; 2) мовна практика, за якої соціум використовує для спілкування більше ніж дві національні мови в одній або різних сферах спілкування; 3) явище суспільного рівня, яке позначає співіснування різних мовних співтовариств на одному географічному просторі, зокрема в умовах багатомовного міста чи багатомовної країни.

Двомовність (білінгвізм) – 1) здатність особи користуватися (розмовляти або розуміти) двома національними мовами; 2) мовна практика, за якої соціум використовує для спілкування дві національні мови в одній або різних сферах спілкування; 3) поняття, яке визначає явище, що передбачає співіснування, взаємовплив і взаємодію двох мов у природному чи штучному двомовному середовищі, у якому особи та соціальні групи володіють двома мовами на однаковому або різному рівнях.

Державна, офіційна мова – офіційна мова країни, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя.

Іноземна мова – мова, історична батьківщина і ареал поширення якої розташовані поза межами держави.

Мова міжнародного спілкування (міжнародна мова) - 1) природна мова-посередник, що її використовують як засіб спілкування між представниками різних етномовних спільнот. Традиційно мовами міжнародного спілкування вважають робочі мови ООН: англійську, арабську, іспанську, китайську, російську, французьку, а також німецьку та португальську. Зазвичай міжнародні мови використовують у дипломатії, міжнародних комерційних, суспільних, професійних, культурних та інших організаціях і середовищах; 2) штучно створена мова, що її використовують як засіб спілкування між представниками різних етномовних спільнот: есперанто, інтерлінгва, ідо, волапюк тощо.

Мови Європейського Союзу – офіційні мови держав Європейського Союзу, що їх використовують у діяльності ЄС.

Мови корінних народів – мови народів, які проживають у незалежних країнах і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є ця країна, споконвіку, у період її завоювання або колонізації або в період встановлення наявних державних кордонів.

Мова національної меншини – мова етнічної спільноти, іншої, ніж титульна національна спільнота, зазвичай менш чисельної, що її традиційно використовують громадяни в межах певної держави.

Плюрилінгвізм – 1) індивідуальний психічний стан особи, який дозволяє їй альтернативно застосовувати в процесі спілкування кілька наявних у його розпорядженні лінгвістичних кодів незалежно від способу оволодіння мовами і лінгвістичною довершеністю мовлення; 2) малопоширений синонім терміна багатомовність.

Рідна мова – мова батьків (одного з батьків), дідів, прадідів, з якою відповідна особа ідентифікує себе як особистість і через яку пов'язує себе з певною національною та / або етнічною спільнотою.

Занурення – 1) модель білінгвального викладання, яка базується на переконанні, що дві мови найкраще розвиваються в ізоляції. Цю модель характеризує чітке визначення простору для обох мов в освітніх програмах таким чином, щоб кожна функціонувала з привілеєм мови більшості; ця практика може також характеризувати різні типи програм білінгвальної освіти, утім, спільним є те, що викладання відбувається монолінгвально обома мовами; 2) підхід та метод білінгвальної освіти¹ – одночасне планування вчителями предметних і мовних цілей. Метод заохочує використання мови повільно та спрощено, з обмеженим словниковим запасом і короткими реченнями, у той час як використовується навчальна програма відповідного класу (у предметах), хоча й модифікована.

CLIL (*Content and language integrated learning*) – **інтегроване вивчення предмета та мови**, освітній підхід з подвійним акцентом, у якому додаткову мову використовують для вивчення та викладання як **предмета**, так і **мови**. Додаткову мову часто називають “іноземною мовою” учня, але це може також бути друга мова або певна форма мови спадщини та громади².

1 García, O. (2011). *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Hoboken: John Wiley & Sons.

2 Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Додаток 2

Методичні рекомендації щодо застосування методів і прийомів під час двомовного навчання предмета

Рекомендуємо звернути увагу на такі методи, прийоми й особливості організації двомовного навчання.

1. Розмежування двох мов у навчанні та під час проведення уроку

За умов двомовного навчання важливо звертати увагу на те, щоб учні не змішували дві мови. Учитель насамперед має бути дуже вимогливим до себе, не дозволяти собі довільно, без спеціально визначеної мети переходити з однієї мови на іншу. Упродовж уроку вчитель має дуже чітко фіксувати ці моменти переходу («А тепер я скажу це українською мовою». «Будьте уважні, переходимо на польську мову». «Подумай, як це правильно сказати угорською мовою. А як українською?» «Я скажу це речення румунською мовою, а одне слово в ньому – українською. Знайдіть його» тощо). Окрім того, треба пояснювати учням важливість уміння контролювати свою мовну поведінку, розрізняти дві мови, якими вони користуються, не плутати їх. Необхідно пропонувати учням під запис так звані мовні штампи: «я вважаю», «необхідно зазначити», «треба довести», «варто зауважити», «на мій погляд», «як на мене» тощо.

Посилена увага, що її виявлятиме вчитель до розмежування мов, сприятиме формуванню культури користування обома мовами.

2. Попереднє опрацювання окремих мовних одиниць

Під час опрацювання тексту або його фрагмента доцільною є робота над окремими словами, словосполученнями, реченнями другою мовою, а вже на цій основі можна пропонувати учням роботу з фрагментом тексту чи цілим текстом (послухати, прочитати, побудувати).

Передусім треба приділяти увагу засвоєнню учнями термінів другою мовою (і тут корисними будуть двомовні словники термінів з того чи іншого предмета). Однак учні не зможуть зрозуміти й використати термін у висловлюванні, якщо він не буде опрацьований у типових словосполученнях, разом з тими словами (і в тих граматичних формах), у яких його зазвичай використовують. Отже, лише двомовні словники, якими б необхідними вони не були, не можуть забезпечити двомовне навчання необхідним матеріалом для роботи зі збагачення мовлення учнів. Тому обов'язково треба засвоювати не лише терміни, а й слова, що використовуються з цими термінами, створюючи відповідні синтаксичні конструкції. Наприклад, простий термін «число» учні мають уміти використати зі словами «ціле», «дробове», «іраціональне»; «невідоме», «це», «шукане», «потрібне», «попереднє», «будь-яке» тощо. Для характеристик термінів зазвичай використовують складнопідрядні речення, дієприкметникові звороти, наприклад: «діагональ, що виходить з вершини ...», «діагональ, що з'єднує вершину ... з вершиною ...», «сили, що виникають при ...», «сили, прикладені до тіл» тощо. Не менш важливим є засвоєння слів, які називають дії, спрямовані на той чи інший об'єкт. Так, *приклад, рівняння, задачу* треба розв'язати (*обчислити, скласти, доповнити, змінити, порівняти, використати* тощо).

Треба опрацьовувати терміни другою мовою в мінімальному контексті – і записувати під час пояснення матеріалу не окремі слова (терміни), а сполучення слів, типові для їх використання. Ці фрагменти допоможуть учням краще розуміти (на слух і в читанні) речення, висловлювання українською мовою, насичені науковими термінами.

Таку роботу можна здійснювати в різні способи. Наприклад, первинне ознайомлення і закріплення здійснюють першою мовою, а впродовж подальшого засвоєння матеріалу вводять лексику другою мовою, застосовують завдання на розуміння (і відтворення) коротких висловлювань, визначення понять, формулювання завдань другою мовою. Поступово про-

понують завдання з більшими за обсягом текстами. Або, використовуючи терміни першою мовою, можна відразу називати їх другою мовою та записувати на дошці. Там само необхідно записувати окремі ключові слова і словосполучення за відповідною темою. Наприкінці уроку їх необхідно опрацювати: вимовити вслід за вчителем, прочитати, побудувати з ними словосполучення й речення. Така робота сприятиме збагаченню лексики учнів і слугуватиме повторенню, закріпленню, узагальненню матеріалу за темою.

3. Залучення учнів до всіх видів мовленнєвої діяльності другою мовою на предметних уроках

Передусім це має стосуватися рецептивних видів діяльності – слухання-розуміння (аудіювання) й читання. Наприклад:

- *послухати короткий висновок учителя щодо роботи на уроці спочатку рідною (першою), а потім – другою мовою (говорячи другою мовою, педагог показує записані на дошці відповідні мовні одиниці, використані в його резюме);*
- *послухати зв'язне висловлювання вчителя про те, як розв'язувати ту чи іншу задачу, той чи інший приклад (тексти такого змісту містять детальний опис процесу роботи);*
- *послухати другою мовою запитання за темою уроку і відповісти на них тією мовою, яку обере учень (у цьому разі перевіряємо насамперед розуміння прослуханого запитання й усвідомлення матеріалу уроку); далі вчитель може показати зразок відповіді другою мовою і запропонувати повторити її;*
- *послухати пояснення нового матеріалу – у тому разі, коли воно не дуже складне за змістом і невелике за обсягом; слухання супроводжують наочністю, йому передує підготовча лексична робота (надалі матеріал такого роду поступово стає складнішим);*
- *прочитати (з дошки, таблиці, екрана тощо) нові терміни й сполучення слів з ними, ключові слова за темою;*
- *прочитати тексти завдань, пропоновані для індивідуальної роботи (тексти можуть бути зовсім короткими або більш поширеними);*
- *прочитати фрагменти матеріалу за темою уроку, використовуючи підручник, екран комп'ютера, картки для індивідуальної роботи.*

Завдання на перевірку прослуханого (прочитаного) матеріалу, якщо вони не потребують побудови розгорнутого висловлювання, економні за витратою часу, що вкрай важливо для двомовного навчання. Наведемо приклади таких завдань:

- *вказати відповідну ілюстрацію;*
- *відповісти коротко: «так» – «ні», «відповідає (не відповідає) умові»; «належить (не належить) до розряду ...» та інше (лексичний матеріал для відповіді може бути наданий учням);*
- *прочитати записані на дошці (екрані, картці) 2–4 речення за змістом прослуханого (прочитаного) і визначити, чи вони правильно відтворюють послідовність думки в тексті (за потреби побудувати іншу послідовність речень);*
- *розділити групу слів за темою на 2–3 підгрупи;*
- *скласти список ключових слів і словосполучень за прослуханим (прочитаним) матеріалом тощо.*

Не менш важливою є робота з розвитку продуктивних видів мовленнєвої діяльності – *говоріння й письма*. На українськомовних фрагментах предметних уроків учнів треба вчити будувати монологи й діалоги за навчальним матеріалом і навчальними ситуаціями.

Розвиток уміння будувати *монологічні* висловлювання передбачає:

- *повторення висновку за темою уроку, зробленого вчителем;*
- *складання відповідей на два-три запитання, які загалом утворюють ціле висловлювання (самостійно чи з опорою на допоміжні матеріали);*
- *переказування фрагмента навчального тексту з опорою на наданий план, ключові слова тощо.*

Окремі завдання на побудову висловлювань учні можуть виконувати не лише усно, а й письмово: списують визначення поняття, перекладають речення ключового змісту за темою уроку, складають і записують запитання і відповіді за фрагментом матеріалу тощо.

Для розвитку діалогічного мовлення учні мають навчитися добре розуміти і формулювати другою мовою запитання різних типів: *Що таке ...? Чому дорівнює ...? Чи одна й та сама сила спричинила...? Чи змінюється ... внаслідок дії ...? Чи можна довести ...? Чи можна розв'язувати ... за допомогою ...? У чому полягає властивість ...? Сталою чи змінною є ...? Чому можна вважати, що ...?* Спочатку учні сприймають такі запитання в мовленні вчителя, повторюють їх, а далі формулюють їх самостійно. Запитання й відповіді на них учні можуть складати й з опорою на допоміжні матеріали (надані слова і словосполучення, незавершені речення, варіанти формулювань для вибору тощо). Зрештою учні знаходять відповіді на запитання у вказаному фрагменті тексту, перетворюють твердження («відповідь») з тексту на запитання тощо.

4. Регулярне застосування самостійної роботи учнів, роботи в парах і групах

Оволодіння мовою потребує активної допомоги вчителя (роз'яснення, показу зразків, виправлення помилок тощо), але необхідно скеровувати учнів на самостійну роботу.

Самостійну роботу учнів треба регулярно поєднувати з роботою в парах і групах, оскільки така форма організації навчальної діяльності дає кожному учневі можливість висловитись і бути вислуханим. У цій роботі можна застосовувати, наприклад, такі прийоми:

- *самостійний переклад фрагмента тексту кожним учнем і обговорення результату роботи в парах;*
- *переклад фрагмента тексту в парах і обговорення результату роботи в групі з двох-трьох пар;*
- *відновлення деформованого тексту;*
- *читання кожним учнем фрагмента тексту, пошук відповіді на поставлене вчителем запитання, обговорення відповіді в парах;*
- *читання тексту частинами (спільно читають першу частину, один учень ставить запитання за прочитаним, інший відповідає; далі читають наступний уривок, а учні міняються ролями);*
- *читання тексту частинами, складання короткого переказу (читають першу частину, один учень переказує її, інший ставить йому запитання щодо змісту й мовної форми переказу; далі читають наступний уривок і міняються ролями в парі);*
- *читання з позначками (кожен учень читає матеріал і робить на полях позначки, які показують, наскільки цей матеріал зрозумілий для нього (+ означає «мені це зрозуміло», – «мені зовсім не зрозуміло це», ± «мені це частково зрозуміло»); далі учні в парах обговорюють зроблені позначки, за можливості допомагають одне одному краще зрозуміти прочитане).*

Належна організація парної (групової) роботи є одним з найважливіших чинників, які визначають успіх у навчанні мови, у тому числі й на предметних уроках.

5. Внесення певних змін у відбір змісту навчання другої (державної, іноземної) мови

Застосування двомовного навчання передбачає певні зміни у відборі змісту, методів, організації роботи на уроках як з мови, так і з інших предметів.

Зокрема, варто приділити особливу увагу спеціальній лексиці, що її використовують на уроках природничо-математичного циклу. Наприклад, такій частині мови, як числівник. Учням доводиться постійно використовувати числівники в різних формах, тому необхідно звернути увагу на правильне утворення різних форм числівників, вимову їх за орфоепічними нормами, правильну побудову речень з числівниками. Доцільно застосовувати вправи на використання числівників на уроках як української мови, так і інших предметів: пропонувати учням вимовляти вслід за вчителем сполучення слів, невеликі речення з числівниками в непрямих відмінках; записувати окремі речення з математичного (природничого) тексту, подаючи числівники словами, а не цифрами; використовувати таблиці відмінювання кількісних і порядкових числівників тощо.

Окрім числівників, необхідно приділяти більше уваги прикметникам вищого та найвищого ступенів, в утворенні яких припускаються помилок (*коротший, важчий, більший, менший; найкоротший, найбільший, найдовший, найрізноманітніший* тощо); прислівникам різних семантичних груп (*більше, менше, повільно, ліворуч, праворуч, навколо, завдовжки, вдень,*

опівдні, потім, спочатку, самостійно тощо); дієприкметникам, дієприслівникам і відповідним зворотам (розміщений, додаючи, віднімаючи, спираючись, користуючись, не відриваючи, застосовуючи) тощо. Особливої уваги потребує також використання прийменників, сполучників, часток. Зазначені вище частини мови не належать до центральних тем шкільного мовного курсу, але, зважаючи на потреби двомовного навчання, необхідно посилити до них увагу на уроках другої (української) мови.

Загалом у процесі викладання мов, особливо другої, треба приділяти більше уваги термінології та спеціальній лексиці з інших навчальних предметів. Тему, наприклад, на уроках української мови звичним має стати використання термінів з математики для звукового аналізу чи визначення наголосу; групування за певними семантичними ознаками слів, узятих з підручника біології; утворення словосполучень числівника з іменником-терміном певної галузі; спостереження над словами, які відрізняються у двох виучуваних мовах; аналіз речень з дієприслівниковими зворотами, узятих з параграфа, що його опрацьовують на уроках з фізики, тощо.

Окрім того, важливо розширити тематику розвитку мовлення, передбачивши теми, пов'язані з математикою, фізикою й іншими предметами. Вони дають не менше можливостей для слухання-розуміння, читання, складання текстів, ніж будь-які інші, суто мовні чи літературні. Отже, треба пропонувати учням:

- слухати, читати, обговорювати, переказувати тексти з так званої цікавої математики (фізики, хімії, біології); визначати їхню тему, особливості побудови тощо;
- читати фрагменти матеріалів підручників з інших предметів (другою мовою), аналізувати їхню побудову, мікротеми, з яких вони складаються, логічні зв'язки між ними, відрізнити основну інформацію від додаткової тощо;
- придумувати, розігрувати діалоги, складати монологічні висловлювання на теми різних уроків або відповідні дії на них (Що сьогодні було на уроці математики? Яка задача ти розв'язав першим? Чи правильно? Я (не) люблю уроків хімії, а ти? тощо).

6. Спеціальна підготовка вчителів до двомовного навчання

Відповідна підготовка насамперед необхідна тим, хто здійснює двомовне навчання, а також учителям, які викладають другу мову. Перших важливо ознайомити з прийомами мовної роботи над текстом, особливостями застосування всіх видів мовленнєвої діяльності на предметних уроках, допомогти сприйняти суттєві зміни у визначенні цілей і завдань роботи. Других треба залучити до активної участі в розвитку мовлення учнів другою мовою в різних підстилях наукового стилю, який використовують у викладанні різних предметів. Результатом такої співдружності вчителів стане розробка методичної системи, застосування якої дозволить успішно навчати окремих предметів двома мовами та досягати успіхів у розвитку вмінь користуватися другою мовою (українською, іноземною).

7. Робота з громадськістю

Робота з батьками учнів, громадськими організаціями тощо, скерована на роз'яснення потреби у двомовному навчанні та його переваг, є обов'язковою складовою в запровадженні цієї системи навчання. Важливо, щоб позашкільне оточення учнів було позитивно налаштоване на ті зміни в навчальному процесі, які пов'язані з двомовним навчанням, зрозуміло їх необхідність, було готове в разі потреби підтримати школярів, допомогти їм у подоланні труднощів, що неминуче виникають в освоєнні нових підходів до навчання. Для досягнення взаєморозуміння школи й позашкільного оточення потрібна роз'яснювальна робота, залучення батьків до активної участі в роботі школи, перегляду підходів до навчання мов.

Уклала науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України Жанна Кошкіна

Додатки до розділу 3

Додаток 3.1.1

Використання мов в освітньому процесі закладу дошкільної освіти № 42 «Джерельце» загального розвитку Ужгородської міської ради Закарпатської області (М1 – українська; М2 – словацька; М3 – англійська)

Предмет	Мова / мови викладання	Вікова група			
		1-ша молодша	2-га молодша	середня	старша
		Робота спрямована на розвиток сприймання і розуміння другої мови	Робота спрямована на розвиток активного словника	Робота спрямована на розвиток зв'язного мовлення	
Ознайомлення із соціумом	M2	1	1	2	3
Ознайомлення з природним довкіллям	M2	1	1	1	2
Художньо-продуктивна діяльність (музична, образотворча)	M2, M1	3	4	5	5
Сенсорний розвиток	M2	2	-	-	-
Логіко-математичний розвиток	M2, M1	-	1	1	2
Розвиток мовлення і культура мовленнєвого спілкування	M2, M1	2	3	3	3
Додаткові освітні послуги (гуртки)	M3	-	2	2	2
Загальне співвідношення у % використання М1, М2 та М3	M1 M2 M3	45% 55% -	34% 50% 16%	29% 57% 14%	36% 53% 11%

Додаток 3.1.2

Використання мов в освітньому процесі Великодолинського дошкільного навчального закладу «Теремок» Овідіопольського району Одеської області (М1 – російська; М2 – українська; М3 – англійська)

Предмет	Мова / мови викладання	Місяць								
		Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень
Старша група «Полунічка»										
Математична скарбничка (60 хв. на тиж.)	M2	50%	50%	50	50%	50%	50%	50%	50%	50%
	M1	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%
	M3	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%
Віконечко в природу (30 хв. на тиж.)	M2	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
	M1	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%
	M3	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%
Дитина в довіллі (30 хв. на тиж.)	M2	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
	M1	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%
	M3	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%
Малювання (30 хв. на тиж.)	M2	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
	M1	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%
	M3	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%
Ліплення (30 хв. на тиж.)	M2	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
	M1	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%
	M3	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%
Аплікація (30 хв. на тиж.)	M2	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
	M1	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%	33%
	M3	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%	17%
Режимні моменти (з 7:30 до 18:00)	M2	31%	31%	31%	31%	31%	31%	31%	31%	31%
	M1	57%	57%	57%	57%	57%	57%	57%	57%	57%
	M3	12%	12%	12%	12%	12%	12%	12%	12%	12%

Додаток 3.1.3

Використання мов в освітньому процесі Виноградівського дошкільного навчального закладу «Ясла-садок “Джерельце”» Болградського району Одеської області (M1 – російська; M2 – українська; M3 – гагаузька)

Предмет	Мова / мови викладання	Співвідношення у % використання M1, M2 та M3 у старшій групі
Розвиток мовлення. Дитина в соціумі. Образотвора діяльність	M1	50
	M2	30
	M3	20

Додаток 3.1.4

Використання мов в освітньому процесі дошкільного навчального закладу № 25 Центр розвитку дитини «Малюк» Чернівецької міської ради (M1 – українська; M2 – іврит, польська; M3 – англійська)

Предмет	Мова / мови викладання	Вік вихованців	
		3–4 роки	5–6 років
Інтегроване навчання розділів програми і мови (CLIL): ігрова діяльність, мовленнєва діяльність, фізичний розвиток, художньо-естетичний розвиток (театралізована діяльність, художня література, малювання), режимні моменти	M1	70%	60%
	M2	15%	20%
	M3	15%	20%

Додаток 3.2.1

Використання мов в освітньому процесі спеціалізованої загальноосвітньої школи I–III ст. № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради (M1 – словацька; M2 – українська; M3 – англійська)

Предмет	Мова / мови викладання	Кількість годин на тиждень у класі			
		VIII (2018/2019)	IX (2019/2020)	X (2020/2021)	XI (2021/2022)
Математика	M1	3,6 + 0,4	4	3	3
Біологія	M2	1,8 + 0,2	2	2	1,5
Трудове навчання	M3	0,8 + 0,2	1	1,5	1
Разом		7 годин	7 годин	6,5 годин	5,5 годин
		M1 – 11,4% M2 – 88,6%	M1 – 15% M2 – 85%	M1 – 25% M2 – 75%	M1 – 35% M2 – 65%

Додаток 3.2.2

Використання мов в освітньому процесі спеціалізованої загальноосвітньої школи I–III ст. № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради (M1 – словацька; M2 – українська; M3 – англійська)

Предмет	Кількість годин на тиждень у класі										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Мова поглибленого вивчення (словацька)	5	6	5	5	3	4	4	4	4	5	5
Державна мова і література (українська)	4	4	5	5	5,5	5,5	4,5	4	4	4	6
Іноземна мова (англ.)	1	2	2	2	3	3	3	3	2	3	3
Зарубіжна література	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2
Математика	4	4	4	4	4	4	4	3,6+0,4	4	3	3
Історія України	-	-	-	-	1	1	1	1,5	1,5	1,5	1,5
Всесвітня історія	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1
Біологія	-	-	-	-	-	-	2	2	1,8+0,2	2	1,5
Хімія	-	-	-	-	-	-	1,5	2	2	1,5	1
Географія	-	-	-	-	-	2	2	2	1,5	1,5	-
Фізика	-	-	-	-	-	-	2	2	3	3	2
Інформатика	-	1	1	1	1	1	1	2	2	1,5	1
Правознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5
Основи здоров'я	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Фізична культура	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2
Ділова словацька мова	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Переклад	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Захист України	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,5	1,5
Природознавство	-	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-
Я у світі	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Література (словацька) (інтегрований курс)	-	-	-	-	4	4	4	4	4	6	5
Музичне мистецтво	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1	-	-	-
Я досліджую світ	2	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Трудове навчання	1	1	1	1	2	2	1	0,8+0,2	1	1,5	1
Образотворче мистецтво	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	-	-	-	-
Громадянська освіта	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,5
Економіка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Людина і світ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5
Екологія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,5
Художня культура	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,5	0,5
M1	78%	76%	62%	54%	22%	23%	21%	23%	20%	27%	28%
M2	17%	16%	30%	38%	69%	69%	71%	69%	75%	66%	65%
M2	5%	8%	8%	8%	9%	8%	8%	8%	5%	7%	7%

Додаток 3.2.3

Використання мов в освітньому процесі Білоцерківської загальноосвітньої школи I–III ступенів Рахівської районної ради Закарпатської області (M1 – румунська; M2 – українська)

Предмет	Мова викладання	Кількість годин на тиждень		
		I ступінь	II ступінь	III ступінь
Математика	M1 M2	20 0	20 0	3 1
Природознавство		14 0	2 0	– –
Географія		– –	0 7,5	0 1,5
Історія		– –	14 0	5 1
Основи правознавства; громадянська освіта		– –	1 0	2 0
Біологія, екологія		– –	10 0	4 0
Фізика і астрономія		– –	7 0	5,5 0
Хімія		– –	5,5 0	2,5 0
Інформатика		5 0	0 7	0 3
Образотворче мистецтво		5 0	3 0	– –
Трудове навчання		5 0	7 0	– –
Музичне мистецтво		5 0	0 3	– –
Фізкультура		15 0	0 15	0 5
Основи здоров'я		4 0	5 0	– –
Захист України		– –	– –	3 0
Креслення		– –	– –	2 0

Додаток 3.2.4

Використання мов в освітньому процесі Виноградівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 імені Жігмонда Перені Виноградівської районної ради Закарпатської області (M1 – угорська; M2 – українська)

Предмет	Мова / мови викладання	Кількість годин на тиждень у класі										
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Мистецтво	M1 / M2	2 60% / 40%	2 60% / 40%			1 60% / 40%						
Інформатика	M2					1 100%	1 100%	1 100%	2 100%	2 100%		
Фізика	M1 / M2							2 60% / 40%				
Фізкультура	M1 / M2									3 60% / 40%		
Основи здоров'я										1 60% / 40%		

Додаток 3.2.5

Використання мов в освітньому процесі Запорізької гімназії № 11 Запорізької міської ради Запорізької області (М1 – російська; М2 – українська)

Предмет	Мова / мови викладання	Кількість годин на тиждень у класі				
		VII (2018/2019)	VIII (2019/2020)	IX (2020/2021)	X (2021/2022)	XI (2022/2023)
Математика	М1 М2	4	4	4	3	3
Історія України		1	1,5	2	1,5	1,5
Всесвітня історія		1	1	1	1	1
Біологія		1,5	2	2	2	1,5
Хімія		1,5	2	2	1,5	1
Географія		1,5	2	1,5	1,5	-
Фізика		2	2	2,5	2	2
Інформатика		1	1	1	1	1
Правознавство		-	-	0,5	-	-
Астрономія		-	-	-	-	0,5
Основи здоров'я		0,5	0,5	0,5	-	-
Фізична культура		3	3	3	2	2
Музичне мистецтво		0,5	0,5	0,5	-	-
Трудове навчання		2	2	0,5	-	-
Образотворче мистецтво		0,5	-	-	-	-
Громадянська освіта		-	-	-	1	-
Технології		-	-	-	1	1
Економіка		-	-	-	-	1
Людина і світ		-	-	-	-	0,5
Екологія		-	-	-	-	0,5
Художня культура	-	-	-	-	0,5	
Разом		20 годин	21,5 годин	21 година	17,5 годин	17 годин
	М1	77,5%	70%	55%	45%	35%
	М2	22,5%	30%	45%	54%	65%

Додаток 3.2.6
Використання мов в освітньому процесі Запорізького багатoproфільного
ліцею № 62 Запорізької міської ради Запорізької області
(M1 – російська; M2 – українська)

Предмет	Мова / мови викладання	Кількість годин на тиждень у класі						
		VI 2018/2019	VII 2019/2020	VIII 2020/2021	IX 2021/2022	X 2022/2023	XI 2023/2024	
Українська мова	M1 M2	4	3	2	2,5	2	2	
Українська література		2	2	2	2	2	2	
Англійська мова		2,5	2	2	2	2	3	
Німецька мова		2	2	2	0,5	1	1	
Російська мова		2	2	2	1,5			
Література (інтегрований курс)		2	2	2	1,5			
Зарубіжна література						0,5	0,5	
Рос. мова і література (інтегрований курс)						2	2	
Історія України		1	1	1,5	1,5	1,5	1,5	
Всесвітня історія		1	1	1	1	1	1	
Громадянська освіта						1		
Основи правознавства					1			
Мистецтво				0,5	0,5		3	
Музичне мистецтво		1	1					
Образотворче мистецтво		1	1					
Математика		4,5						
Алгебра / алгебра та початки аналізу			2,5	3+2	2+1	3	1+2	
Геометрія			2	2+1	2	1	1	
Біологія і екологія		2	2	2	2	2	2	
Географія		2	2	2	1,5	1,5	1	
Фізика			2	2	3	3	4	
Хімія			1,5	2	2	1,5	2	
Трудове навчання/ технології		2	1	0,5	1	1,5		
Інформатика		1	1	1	1+3	5	2,5	
Основи здоров'я		1	1	0,5	0,5			
Захист України						1,5	1,5	
Гранично допустиме навантаження			31	32	33	33	33	33
M1			64 % (10,5 год.)	68 % (13 год.)	62 % (12,5 год.)	48 % (10,5 год.)	40 % (9,5 год.)	40 % (9 год.)
M2		36 % (6 год.)	32 % (6 год.)	38 % (7,5 год.)	52 % (11,5 год.)	60 % (14 год.)	60 % (13,5 год.)	

Додаток 3.2.7

Використання мов в освітньому процесі Городненської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Болградської районної ради Одеської області
(М1 – болгарська; М2 – українська; М3 – російська)

Предмет	Мова / мови викладання	Кількість годин на тиждень у класі				
		I	II	III	IV	
Математика	М1 М2 М3	2,5+1+0,5	2+1,5+0,5	1,5+2+0,5	0,5+3+0,5	
«Я досліджую світ»		2+0,5+0,5				
Природознавство			1+0,5+0,5	0,5+1+0,5	0,25+1,5+0,25	
Основи здоров'я			0,5+0,5	1	1	
Фізична культура			1,5+1+0,5	1+1,5+0,5	0,5+2+0,5	0,5+2,5
«Я у світі»				0,5+0,5	1	
Інформатика				0,5+0,5	0,5+0,5	1
Музичне мистецтво			0,5+0,5	0,25+0,25	0,25+0,25	0,5
Трудове навчання			-	0,5+0,5	1	1
Образотворче мистецтво			0,5+0,5	0,25+0,25	0,25+0,25	0,5
Разом			12 годин	13 годин	14 годин	14 годин
	М1	58%	46%	29%	10%	
	М2	29%	42%	61%	85%	
	М3	13%	12%	10%	5%	

Додаток 3.2.8

Використання мов в освітньому процесі Новосільського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів – ліцей» Ренійської районної ради Одеської області
(М1 – молдовська; М2- українська)

Предмет	Мова викладання	Кількість годин в класі					
		2-А	2-Б	3-Б	5-Б	6- Б	8-А
	М1 Молдовська М2 Українська						
Математика		2,5+1,5	1,5+2,5	0,75+3,25	-		
Я досліджую світ		2+1	1+2	1+3	-		
Фізична культура		2+1	1+2	0,5+2,5	0,5+2,5	0,5+2,5	1+2
Інформатика		0,5 +0,5	0,5 +0,5	0,5+0,5	-		
Мистецтво		1+1	1+1	0,5+1,5	-		
Дизайн і технології		0,5+0,5	0,5+0,5	0,25+0,75	-		
Природознавство		-	-		0,5+1,5		
Географія						0,5+1,5	0,25+1,75
Історія		-	-		-		0,25+1,75
	60 годин	14 годин	14 годин	15 годин	5 години	5 години	7 години
	М1 Молдовська	62%	38%	23%	20%	20%	21%
	М2 Українська	38%	62%	77%	80%	80%	79%

Додаток 3.2.9

Використання мов в освітньому процесі Чернівецької гімназії № 6 імені Олександра Доброго (Alexandru cel Bun) Чернівецької міської ради (M1 – румунська; M2 – українська)

Предмет	Мова / мови викладання	Співвідношення використання M1 і M2 в класі, %										
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Математика	M1 / M2	50 / 50	60 / 40	70 / 30							60 / 40	70 / 30
Правознавство	M1 / M2									70 / 30		25 / 75
Географія	M1 / M2							80 / 20	50 / 50	25 / 75		
Природознавство	M1 / M2	50 / 50	60 / 40	70 / 30								

Додаток 3.2.10

Використання мов в освітньому процесі Навчально-виховного комплексу «Боянська гімназія» (загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад) Боянської сільської ради Новоселицького району Чернівецької області (школа з навчанням румунською мовою (M1 – румунська; M2 – українська)

Предмет	Мова / мови викладання	Кількість годин на тиждень у класі				
		VIII (2015/2016)	IX (2016/2017)	X (2017/2018)	XI (2018/2019)	
Математика	M1 M2			2,5+1,5	2+2	
Алгебра		2,5	0,5+1,5			
Геометрія		2,5	2			
Українська мова		2	4	2	1	
Румунська мова		2	2	1	1	
Українська література		2	2	2	2	
Румунська література		2	2	2	2	
Англійська мова		2	2	3	3	
Історія України		1,5	1,5	1	1+0,5	
Всесвітня історія		1	1	1	1	
Біологія		2	3	4	4	
Хімія		2	2	1	2	
Географія		1,5	1,5	1,5		
Фізика		2	2	3	3	
Інформатика			1	1	1	
Правознавство			1	1		
Астрономія					0,5	
Основи здоров'я		0,5	0,5			
Фізична культура		3	2	2	2	
Музичне мистецтво		1				
Трудове навчання		2	1			
Технології				1	1	
Економіка					1	
Людина і світ					0,5	
Екологія				2	2	
Художня культура				0,5	0,5	
Захист України				2	2	
Разом			31,5 годин	32,5 години	35 годин	35 годин
M1			81,0%	67,7%	64,3%	64,3%
M2			19,0%	32,3%	35,7%	35,7%

Додаток 3.2.11

Використання мов в освітньому процесі Навчально-виховного комплексу «Боянська гімназія» (загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад) Боянської сільської ради Новоселицького району Чернівецької області (школа з навчанням українською мовою (М1 – українська; М2 – румунська)

Предмет	Мова / мови викладання	Кількість годин на тиждень у класі				
		II (2015/2016)	III (2016/2017)	IV (2017/2018)	V (2018/2019)	
Природознавство	М1 М2	2	2	2	2	
Математика		4	4	4	4	
Алгебра						
Геометрія						
Українська мова		7	7	7	3,5	
Румунська мова		2	3	3	2	
Українська література					2	
Румунська література					2	
Історія України					1	
Інформатика		1	1	1	1	
Основи здоров'я		1	1	1	1	
Фізична культура		3	3	3	3	
Музичне мистецтво		1	-	-	1	
Трудове навчання		1	1	1	2	
Образотворче мистецтво		1	-	-	1	
Мистецтво			1	1		
Я у світі			1	1		
Разом			25 годин	26 годин	26 годин	28,5 годин
		М1	М1=92,0%	М1=88,5%	М1=88,5%	М1=86,0%
	М2	М2=8,0%	М2=11,5%	М2=11,5%	М2=14,0%	

Додатки до розділу 4

Додаток 4.1.1

Великодолинський дошкільний навчальний заклад «Теремок» Овідіопольського району Одеської області

Приклади організації занять

Дидактична гра з розвитку мовлення «What is missing?» «Що зникло?»

Тема: Toys (Іграшки)

Тип гри: Продуктивна (відтворення сприйнятого лексичного матеріалу), мовленнєва, фронтальна.

Мета: Активізація лексичного матеріалу, стимулювання мовленнєвої активності, тренування вимови.

Лексичний матеріал: Day/Night/A ball/A cat/A flag/A doll/A car.

Фонетичний матеріал: [d], [g], [æ], [t], [r].

Обладнання: Іграшки: м'яч, кішка, прапорець, лялька, машина.

Перебіг гри

На столі перед дітьми розкладено іграшки: м'яч, кішка, прапорець, лялька, машина. Діти уважно розглядають іграшки. За сигналом викладача «Night» (Ніч) діти заплющують очі, а викладач ховає одну з іграшок. Після команди «Day» (День) діти розплющують очі та називають англійською мовою іграшку, яка зникла.

Дидактична гра з розвитку мовлення «At the shop»

Тема: Fruit. Vegetables. (Фрукти, овочі)

Тип гри: Продуктивна (умовно-комунікативні ситуації, мовленнєва, діалогова).

Мета: Активізація лексичного матеріалу, формування навичок спілкування.

Лексичний матеріал: Give me, please.../Take a.../Thank you/ Fruit/Vegetables.

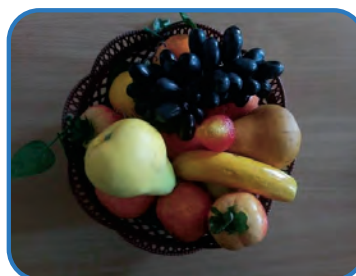
Фонетичний матеріал: [i], [o], [r].

Обладнання: Муляжі фруктів та овочів.

Перебіг гри

На столі перед дітьми розкладено муляжі із зображенням фруктів та овочів. Педагог повідомляє дітям, що вони мають піти до магазину, щоб купити фрукти та овочі. Діти відвідують «магазин», відтворюючи діалог:

- *Good morning!*
- *Good morning!*
- *Give me please, a pear!*
- *Take the pear!*
- *Thank you, good bye!*
- *Good bye!*

Дидактична гра «Що наступне?»

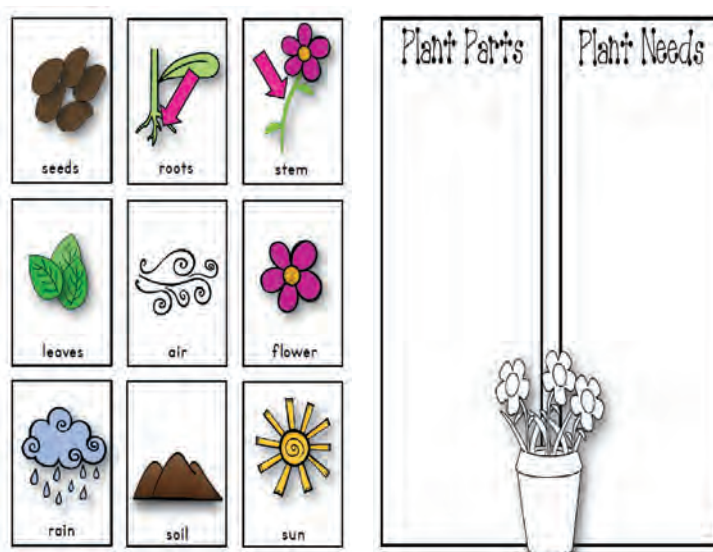
Мета: Вивчити нові слова за темою «Рослини»; розвивати логічне мислення; розвивати зорову уважність; вчитися ставити запитання.

Матеріал: Картки за темою.

Перебіг гри:

Викладаємо в лінію 3-7 карток. Називаємо слова в тому порядку, як вони стоять, чітко вимовляючи звуки. Дозволяємо подивитися на порядок, у якому вони стоять, протягом 1 хв. і перегортаємо малюнком вниз. Запитуємо What is this? (слухаємо відповіді), якщо правильно названо слово, запитуємо: «What is next?». Діти повинні назвати слова в правильному порядку по пам'яті.

Ускладнення: Не показуємо картинки, у якому порядку вони стоять, а діти запитують Is this...? Yes, it is/No, it is not.

Додаток 4.1.2

Великодолинський дошкільний навчальний заклад «Теремок» Овідіопольського району Одеської області

Заняття на тему «Фрукти та овочі»

Мета:

- формувати уявлення про те, що фрукти та овочі можна класифікувати за однією ознакою;
- закріпити лексичними одиницями з теми;
- розвивати уяву, увагу, навички усного мовлення та аудіювання, довільне запам'ятовування, слухову та зорову пам'ять. Розвивати вміння мимовільно запам'ятовувати. Виховувати товарицькість, доброзичливість.

Обладнання: плакати із зображенням фруктів та овочів, картинки, макети фруктів та овочів, м'яч.

Перебіг заняття

I. Вступна частина (Привітання англійською мовою):

Good morning children!

Запитати у дітей, як у них справи

1. Гра з м'ячем.

How are you?

I am fine.

2. Фонетична гра «Echo».

(Учитель стає спиною до дітей та шепоче в різнобій числа – one, two, three, four, five, six, seven...)

Діти повинні уважно слухати та повторювати почуте.)

II. Основна частина

3. Knock! – knock – knock.

Who are you?

– I am a doctor!

– Come in doctor.

– Діти, Айболить дуже схвилюваний!

– Йому хтось подзвонив і сказав, що у дитячому садочку діти себе погано почувають. Тому Айболить до нас приїхав.

(Вихователь грає роль Айболита та питає 3 дітей по черзі)

– What is your name?

– My name is

– How old are you ?

– I am five, six.....

– How are you?

– I am fine.

Діти, щоб ми ніколи не хворіли, Айболить наказав нам їсти вітаміни. А де знаходяться вітаміни? У фруктах та овочах.

4. Дидактична вправа «Назви улюблений фрукт, овоч або ягоду».

Педагог: Кожна людина має свої власні смаки. Одні люблять фрукти, інші – овочі. Ось і ми зараз пограємо в гру «Назви улюблений фрукт, овоч або ягоду» і дізнаємось, хто що любить. Перед вами два плакати, на яких намальовані овочі і фрукти. (Структура «I like»)

Молодці, але щоб бути здоровими, крім вітамінів, треба займатися фізичними вправами.

Фізкультхвилинка.

5. Гра «Казкова торбинка».

Педагог використовує торбинку муляжних фруктів та овочів. Дитина витягає і називає англійською мовою.

6. Гра «One potato, two potatoes».

(Діти стають у коло. Педагог за допомогою лічилки вибирає дитину

- One potato,
- Two potatoes,
- Three potatoes,
- Four!
- Five potatoes,
- Six potatoes,
- Seven potatoes,
- More!

(Дитина, яку обрали, стає спиною до кола. Виграє той, хто останній залишився до кола обличчям)

III. Заключна частина

- Молодці діти. Отож, щоб бути здоровими, що треба робити?
- Про що ми говорили з вами сьогодні на занятті?
- Які слова вивчили?
- На цьому наше заняття закінчено.
- One, two, three, four, five.
- I say «Good bye».

Додаток 4.1.3

Виноградівський дошкільний навчальний заклад «ясла-садок “Джерельце”»
Болградського району Одеської області

Сценарій гагаузько-українських посиденьок

Цілі:

- розширювати знання дітей про традиції та звичаї гагаузького народу;
- знайомити дітей з гагаузьким і українським народним фольклором;
- збагачувати словниковий запас дітей новими ЛО;
- учити виразного читання віршів українською та гагаузькою мовами;
- розвивати артистичні здібності дітей через залучення до української пісні та інсценування гагаузьких народних казок;
- виховувати патріотичні почуття через любов до своєї малої Батьківщини.

Вихователі заводять дітей до зали. Діти одягнені в українські та гагаузькі національні костюми. Їх зустрічає господиня в гагаузькому костюмі.

Господиня:

— Заман хаир олсун! Добрий день!

Діти:

— Заман хаир олсун!

Господиня:

— Добрий день! Ласкаво просимо на наші вечорниці!

Звучить музика, діти розсаджуються і дістають своє рукоділля. Господиня теж сідає і бере в руки своє плетіння.

Господиня:

— Давным-давно, когда жили ваши прапрабабушки и прапрадедушки, не было телевизоров, компьютеров, кино и даже света. Долгие зимние вечера были очень скучными, и чтобы как-то разнообразить свою жизнь, повеселиться и пообщаться, юноши и девушки собирались на посиделки. Девушки рукодельничали: вышивали, вязали, пряли пряжу. Все вместе шутили, песни пели, сказки рассказывали, танцевали. У украинцев такие посиделки назывались **вечорниці**. У гагаузов – **манга**.

Ведучий:

- Несой кююде биз яшыйс? В каком селе мы живем?
- Несой ески аадыймыш кююн? Как называлось наше село раньше?
- Ким яшый бизим кююде? Люди какой национальности люди живут в нашем селе?
- Сен ким?
- Несой девлетте биз яшыйз? В какой стране мы живем?
- Биз, гагаузлар яшыйс Украинада. Мы – гагаузы, живем в Украине.
- Украина – бизим Ватан. Украина – наша Родина.
- Ватан – Родина.
- А на украинском языке – Батьківщина.
- Биз ююрендик сизиннен биркач селеиш Ватаничи. Какие пословицы о Родине вы знаете на гагаузском и украинском языках?

Діти розповідають прислів'я гагаузською та українською мовами.

1. Ватандан гюзель ер дюнняяда ектур / Людина без Вітчизни як соловей без пісні.
2. Ватан ниже таты бал. / Всюду на світі добре, а вдома найкраще.

Ведучий:

- Ватаничи биз ююрендик биркач шиир. Аннатсаназ бана бир-ики:
- Мы с вами учили стихи о Родине. Кто желает рассказать?

Діти читають вірші про Батьківщину гагаузською мовою.

Бир кеше вар дюнняяда – гюзель ешерий
 Гагаузлар орада бунжа йил яшый.
 Орада зенгин топрак. Кешенин ады – Буджак.
 Пек гюзельсин тарафым
 Севинерим биткисиз.
 Калмайжан сен хич ялныз,
 Бурада яшаркан биз.

Ведучий:

- Хто знає вірші про Батьківщину?

Діти:

Україна – рідний край,
 Поле, річка, зелен гай.
 Любо стежкою іти,
 Тут живемо я і ти!

Ведучий:

- Пек гюзель шиирлер сиз билиниз. Шинди бен истим бакаим нябый бу кызлар. (Гарні вірші ви знаєте. Погляньмо, що роблять дівчатка)
- Не иш япыйн сен Валя? (звертаючись до кількох дітей)

Діти відповідають гагаузською мовою:

- Вяжу. Таня вяжет (повторите)
- Вышиваю
- Пряжу пряду.

(Усі хором повторюють за господинею).

Ведучий:

- А ви, дівчата, що робите?

Дівчатка:

- Я вишиваю серветку.
- Я вишиваю рушник.
- Я вишиваю вишиванку.

Діти хором повторюють слова: вишиванка, серветка, рушник.

Ведучий:

- Ребята, и вы, и я – мы сегодня все в красивых костюмах. Это гагаузские и украинские национальные костюмы. Давайте рассмотрим их.

Ведучий виводить 2 пари дітей у національних костюмах. Просить розглянути національні костюми й називає елементи костюмів двома мовами.

Робота в парі. Діалог «Що ти одягнув?»

Дівчинка і хлопчик ведуть діалог про свої костюми з використанням слів:

Плаття	штани
Фартук	сорочка
Косинка	кушак
Намисто	жилетка (кептар)
Туфлі	туфлі
Вишиванка	шаровари
Віночок	

Діти повторюють назви елементів костюма (фронтально).

Ведучий:

- Ой, щось сумно стало. Дівчата, заспівайте пісню.

Дівчата в українських костюмах співають пісню «**На нашій Україні**».

Забігає пастух. Він згубив ягнят. Запитує, чи ніхто не бачив їх, і співає разом з дітьми пісню гагаузською мовою.

Пісня «Кузужук».

Ведучий:

- Гезель тюркю, ама чобанжик бу тюркю уйяндырды ушаа. Лязым уютмаа ону. Ксюша, чал она бир уйку тюркюсю да ушак уйсун. (Ми своєю піснею розбудили дитину. Треба заспівати їй колискову, щоб вона заснула.)

Коліскова пісня (співає дівчинка гагаузською мовою).

Ведучий:

- Какую песню мы спели ребенку? По-гагаузски скажите.

Уйку тюркюсю – колыбельная песня, о ильк тюркю ани ана чалый ушана. По українськи – **ко-лискова** (усі хором повторюють).

Ведучий підходить до дівчаток, які розкочують тісто.

- Сен нябыйн, Мария? Что ты делаешь?
- Языйм кырма. Готовлю гагаузское блюдо – кырма.
- Не кояжан кырма? Что ты туда будешь класть?
- Каймак, ишимик, йымырта, ун. Муку, творог, сметану, яйцо.
- Повторим хором – «кырма». Это одно из любимых блюд гагаузов.
- А ви, дівчата, чим будете нас пригощати?
- Вареничками.

— Пусть девочки готовят нам угощение, а мы посмотрим, чем заняты мальчики.

Вихователь навчає хлопчиків старовинної гри з кісточками «Ашик ойуну». Хлопчики на килимі грають у гру.

Ведучий:

- Нябыйныс? Что вы делаете?
- Ойныйс ашык ойуну. Играем в бешку
- Кач ашык вар сизде? Сколько косточек у вас?
- Беш. Пять (рахують до п'яти).

Ведучий:

- Учитесь мальчики, а потом вы научите своих друзей.

Ведучий:

- Ушаклар, сиз масал севинизми? Дети, а вы сказки любите?
- Шинди бен сизе сюлейжем биркач пай масаллардан. Я вам прочту отрывки из сказок, а вы отгадайте, из какой сказки отрывок

Уривки з казок:

«Колобок»

«Три ведмеді»,

«Дідусева та бабусева хатка» (гагаузькою мовою)

Ведучий:

- Присказка «Масал-масал матлады,
- Масал кюпю чатлады
- Бир да масалжик атлады»
- Шинди бизим ушаклар гестережиклер бизе о масалы. Сейчас дети покажут сказку на гагаузском языке.

Інсценування казки «Дідусева та бабусева хатка»

Ведучий:

- Насылмыш дяду бу масалда? Каким был дед в этой сказке?

Діти:

- Дяду пек хырчынмыш. Жадным.

Ведучий:

- А какой была бабка?

Діти:

- Бабка была доброй и трудолюбивой.

Ведучий:

- Тюркю чалдык, масал аннаттык. Шинди ойнайлым. Песни пели, сказки рассказывали. Пора и потанцевать. Кто у нас любит танцевать?

Виходять діти в українських костюмах.

Ведучий:

- Який танець вы нам станцюете?

Діти:

- Український танець «Гопак».

Діти танцюють український танець

Ведучий:

— У гагаузского народа есть свой любимый танец. Как он называется?

Діти:

— Танец «Кадынжа».

Хлопчик і дівчинка танцюють гагаузський танець.

Ведучий підходить до дівчинки, яка готувала національну страву киирма.

— Таня, пишти ми кыырмамар? Таня, готова кыырма?

— Гагаузские посиделки всегда заканчивались угощением. И сейчас Таня всех угостит гагаузским национальным блюдом – кыырма или пиде.

• Любимое блюдо украинцев – вареники. Девочки-украиночки приготовили для всех вареники.

Дівчата пригощають усіх киирма й варениками.

— Пек шендиниз сиз кызчаазлар хем чожуклар. Весело мы все провели время: песни пели, сказку смотрели и танцевали, но пора всем расходиться. Я думаю, мы еще будем собираться на посиделки и узнаем много интересного, услышим новые украинские и гагаузские песни и сказки. А сейчас наши посиделки заканчиваются и мы расходимся. До свидания.

— Калын саалыжаклан.

— До побачення.

Додаток 4.1.4

Дошкільний навчальний заклад № 25 Центр розвитку дитини «Малюк»

Чернівецької міської ради

„Wigilii nadszedł czas” (сценарій Свята зустрічі Різдва)

Під музику діти заходять до зали і сідають на свої місця.

Ведуча: Сьогодні ми в такий урочистий день зібралися, щоб з радістю очікувати на прихід такого чудового свята, яке до нас надходить. Уже віддавна щороку в тих самих грудневих днях святкуємо свято Різдва Христового. У різних куточках світу та в різний спосіб святкують це свято, але всіх об'єднує радість, вдячність і спільна зустріч, і тому ми сьогодні в такий передсвятковий день послухаємо таку чудову, всім відому різдвяну колядку.

Kolęda «Cicha noc» (спів колядки польською та українською мовами)

Ведуча: До Різдва готуються заздалегідь. Спочатку готуємо наші душі – вся родина йде до сповіді, а також готуємо наш дім – прибираємо. Основні приготування починаються за день до свята з самого ранку:

- прикрашаємо ялинку, яка є символом райського дерева;
- стіл застеляємо білою скатертиною. Під скатертину кладемо сіно на згадку про народження Сина Божого в стайні на сіні;
- в центрі столу кладуть свічку – символ світлості світу та на тарілочці облаток (назва «облаток» від латинського слова «oblatum» – жертвний дар) – символ хліба.

Ведуча: Грудневі свята в нас асоціюються не тільки з Різдрвом, а і з білою зимою. А яка є зима?

Вірш „Zima”

Wesoło idzie na spacer zima,
Za rączki małe bałwanki trzyma
Gdy się zaśmieje – śnieg z nieba leci
Aby na sankach śmiały się dzieci
Ha, ha, ha, ha, ha.

Ведуча: Час Різдва – це час радості і веселощів, тому весело затанцюємо.

Танец „Na dole – na górze”

Na dole, na górze, raz, dwa, trzy
Kóteczko nieduże, raz, dwa, trzy
Tu rączki, tu nóżki, raz, dwa, trzy
Zakręćmy kóteczko, raz, dwa, trzy.

Ведуча: Під час свят за столом збирається ціла родина і спільно святкує. А коли є гарна погода, то разом з усією родиною ми йдемо на прогулянку.

Вірш «Dalej dzieci»

Dalej dzieci w szeregu
Maszerujemy po śniegu
Dalej, dalej, tup, tup, tup
Śnieżek chrupie, chrup, chrup, chrup.

Ведуча: Навколо, від передсвяткового настрою, людям стає дуже радісно, всі веселяться та радіють – дорослі і малі, радіють, навіть коли з неба летить білесенький сніжок. В такому чудовому настрої ми разом затанцюємо.

Танець «Puszysty kot»

Puszysty kot, taciaty kot raz przyjaciela miał 2x
Ding Dong on się zwał 4x

Ведуча: Грудневі свята також асоціюються з гарно прибраною ялинкою. У нашому залі ми також маємо ялинку прикрашену іграшками, гірляндами, різнокольоровим дощиком. А маленьку ялиночку, яка в нас є у групі, діти самі прикрашали в атмосфері радості та в очікуванні на подарунки від Святого Миколая.

Вірш «Choineczka»

Na gałązkach choineczki powiesimy cukiereczki,
Kolorowych bombek kilka, złotą gwiazdkę i motylka.
A po chwili, moi mili, wszyscy będą się cieszyli,
Błyszczą lampki kolorowe no i drzewko już gotowe!

Ведуча: Наше свято підходить до завершення. Затанцюємо ще раз.

Танець «Żabka i miś»

Raz mała żabka i duży miś na spacer do parku chcieli iść
A ona bardzo kochała go, a on jej uciekł do ZOO – ho, ho!

Ведуча: В очікуванні на Святого Миколая, який приходить тільки до чемних дітей, наші діти вивчили гарний віршик, який зараз вам прочитають.

Вірш «Dziecko»

Tu ma dziecko oczy, a tu głowę ma
Na niej dużo włosów z boku uszy ma!
Tu ma dziecko nogi, a tu ręce ma
Szyję, nos i usta i kolanka dwa.

Ведуча: На завершення нашого свята хочемо вам побажати:

W tym dniu radosnym, oczekiwanym,
gdzie gasną spory, goją się rany
życzymy Wam zdrowia, życzymy miłości,
niech mały Jezus w sercach zagości,
szczerości duszy, zapachu ciasta,
przyjaźni, która jak miłość wzrasta,
kochanej twarzy, co rano budzi,
i wokół pełno życzliwych ludzi.

За старим польським звичаєм, коли на Святий вечір засвітиться перша зірка та коли на Новий Рік годинник проб'є дванадцять, всі складають один одному побажання.

I я хочу всім вам побажати:
Przy tej pięknej sposobności i ja życzę Wam radości,
aby wszystkim się darzyło, z roku na rok lepiej było.
Діти – Wesółych Świat!!!

Усі говорять один одному побажання, діляться «орплатkiem», спільне частування за різдвяним столом під звуки польських колядок.

Додаток 4.1.5

Дошкільний підрозділ Навчально-виховного комплексу «Боянська гімназія» (загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад) Боянської сільської ради Новоселицького району Чернівецької області Хвилини відпочинку для малят для груп із двомовним навчанням

Біжать, біжать з двору

Біжать, біжать з двору (Крокуємо на місці.)
 Гуляти, гуляти в луки: (Стрибки на місці.)
 Курка-гарабурка-каки-таки, (Ляскаємо в долоні.)
 Качка-поплавутка-бряки-кряки, (Тупочемо ногами.)
 Гусак-водомусь-гаги-ваги, (Присідаємо.)
 Індик-хрипіндюк-шулти-булди, (Ляскаємо в долоні.)
 Свинка-топ стоспинка-чахи-ряхи, (Тупочемо ногами.)
 Коза-дерибоза-хутрі-беке, (Присідаємо.)
 Баран-крутороган-чікі-брики, (Ляскаємо в долоні.)
 Корова-комола-тпруки-борошна, (Тупочемо ногами.)
 Кінь-бриконь-ігі-віги. (Крокуємо на місці.)

А годинники йдуть, йдуть

Тік-так, тік-так,
 В домі хто вміє так?
 Це маятник у годиннику,
 Відбиває кожен такт (Нахили вліво-вправо.)
 А в годинах сидить зозуля,
 У неї своя хатинка. (Діти сідають у глибокий присід.)
 Прокукує пташка час,
 Знову сховається за дверима, (Присідання.)
 Стрілки рухаються по колу.
 Не торкаються один одного. (Обертання тулубом вправо.)
 Обернемося ми з тобою
 Проти годинникової стрілки. (Обертання тулубом вліво.)
 А годинники йдуть, йдуть, (Ходьба на місці.)
 Іноді раптом відстають. (Уповільнення темпу ходьби.)
 А буває, що поспішають,
 Немов хочуть втекти! (Біг на місці.)
 Якщо їх не заведуть,
 То вони зовсім стають. (Діти зупиняються.)

Під ліжком чорний кіт

Він заліз під ліжко (почерговий рух руками вперед і до грудей, що імітує рух лап кота)
 І заважає дітям спати. (підйом з ритмічним помахуванням указівним пальцем правої руки)

Зайчики

Зайчики, де ви пропадали?
 Ми в капусті відпочивали (тремтять від страху)
 А капусту ви не їли?
 Тільки носиком зачепили.
 Вас би треба покарати.
 Так спробуй нас наздогнати!

Літаки

Літаки загули (обертання перед грудьми зігнутими в ліктях руками),
Літаки полетіли (руки в сторони, почергові нахили вліво і вправо),
На галявинку тихо сіли (присісти, руки до колін),
Та й знову полетіли.

Білки

Білки стрибають по гілках.
Стриб та скік, стриб та скік!
Нерідко забираються
Високо, високо! (стрибки на місці.)
Будемо грати в класики
Будемо грати в класики,
На одній нозі стрибати.
А тепер ще трошки
На інший поскачем ніжці. (стрибки на одній ніжці.)

Їдемо-їдемо додому

Їдемо-їдемо ми додому (рухи імітують поворот керма)
На легковій машині
Вїхали на гірку: хлоп, (руки вгору, бавовна над головою)
Спустилося колесо: стоп. (руки через сторони вниз, присісти)

Листочки

Ми листочки осінні,
На гілках ми сидимо. (присісти)
Дмухнув вітер - полетіли,
Ми летіли, ми летіли (легкий біг по колу)
І на землю тихо сіли. (присісти)
Вітер знову набіг
І листочки всі підняв. (легкий біг по колу)
Закружляли, полетіли
І на землю тихо сіли. (присісти)

Frământări de limbă

- *Croitorul croiește și coase rochii pentru croitoreasă.*
- *Rar morar fără mărar, morăriță și mai rar.*
- *Lângă un gard gânsacul și găscă gâgâie îngândurați: ga-ga-ga! ga-ga-ga!*
- *Ochii lui Chirică privesc chitara prin ochelari.*
- *Vărul meu Vasile pe nevrute s-a lovit c-un vas în frunte.*
- *Stă trântit Tândală-n tindă,*

Trândav trântorul se-ntinde.

- *Bunul bunel ne-mbunează cu bomboane bune.*
- *Un răs s-a luat la-ntrecere cu alt răs care a răs mai mult decât primul răs.*
- *Papucarul papucărește papucii papucăresei.*
- *Un căscat cu cască cască.*
- *Nouă ne place mierea nouă în două cu rouă, iar vouă vă place mierea mierea nouă în două cu rouă, așa cum ne place nouă mierea nouă în două cu rouă?*
- *Vinerea viitoare verișoara Veruța vine în vacanța de vară la Văleni la verișoara Viorica s-o vadă vinerea viitoare.*

- *Răsărita s-a trezit la răsăritul soarelui și i-a zis soarelui – știi că sora soarelui pe Pământ e floarea-soarelui?*
- *Florin s-a dus la florărie să cumpere flori pentru Florica.*
- *Pitulicea pitică s-a pitulat.*
- *Câșiva melci-codobelci au fost la un meci.*
- *Puiul de găină se vindecă dacă ia as-piri-piri-pirină.*
- *Găinușa orbului*

Șede-n vârful stogului
 Și numără ouăle:
 Câte, câte, câte unul,
 Câte, câte, câte două,
 Câte, câte, câte trei,
 Câte, câte, câte patru...
 (se numără până la zece).

- *Capra cară coșuri grele*

Cu verdețuri strânse-n ele
 Și le duce cu răbdare
 Să dea iezilor mâncare.

- *Ciripel e un canar,*

Talentat și muzical,
 Cântă-n corul de canari
 „Frașiorii muzicali”.

- *Ursul Leț și ursul Fleț*

Au mâncare-n săculeț.
 Ursul Leț a scos budinci,
 Ursul Fleț a scos vreo cinci
 Ouă ferte și ferbinți.

- *Zidarii si-au zis să zidescă zeci de ziduri noi.*
- *Plouă, plouă repezit,*

Ploaia leneșu-a trezit,
 Leneșu-a căscat,
 Ploaia l-a-necat.

- *Frașii frageți din făget*

Sunt mai frageți ca-n făget,
 Fagii falnici din făget
 Sunt mai falnici ca-n frăget.

- *Cioc, în trunchi ciocănitorea*

Ciocănește întrebarea:
 - Care-i carul care cară
 Rumeguș din trunchi afară?

- *Un sforar a dat sfoară-n țară că i-au furat rufele de pe sfoară, a tras lumea pe sfoară, a fost legat c-o sfoară și-acum sforăie de se omoară...*

Nota bene: textele frământărilor de limbă se rostesc de trei ori. Prima dată zicerea e clară, expresivă, cuvintele se pot rosti pe silabe; a doua – pe un tempou mai rapid și a tria – foarte repede.

Numărători

- *Unu, doi*

Vine ploaia din zăvoi.
Trei, patru
Bine e că fără piatră.
Cinci, șase
Spicele sunt bucuroase.
Șapte, opt
Spicele de-acum s-au copt.
Nouă, zece
Mă duc mâine să le secer.

- *Dum-dum-dum,*

Du-rum-dum-dum!
Trece-un car cu fân pe drum
Și din roți, vai! lese fum,
Sar scânteii, cenușă, scrum –
Stingeți-le cu parfum!
Să le stingem? Nu știm cum!
Cu cât număr focul trece –
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10!

- *Tunetul, sunetul*

Zgomotul, ropotul
Bubuitul, duduitul
Hodoronc, tronc, tronc,
Norul ca un poloboc
Toarnă apă într-un loc,
Treci mai iute la mijloc! Poc!

- *O rățușcă pe gunoi.*

Numără din doi în doi:
Doi, patru, șase, opt, zece,
Ieși afară, măi băiete.

- *Unu, doi, trei, patru, cinci,*

Tata cumpără opinci,
Mama cumpără secară,
Hai, Pricoce, ieși afară.

- *Două babe gârbovite*

Stau pe-o bancă neclintite
Și, sorbind dintr-o cafea,
Franțuzește zic așa:
Una zice: „Parle- vous?”
Alta zice: „Parle-vous?”
„Parle vous, le vois, le va”,
Ieși afară dumneata.

- *Tica, tica, tica,*

Mă bate mămica
Pentru că pisica

Mi-o vărsat lăptica
Și mă duc la școală
Cu burtica goală
leși mai iute-afară!

- *O șopârlă călătoare*

A-ntrebat de servitoare:
- Ce e azi și ce e mâine?
- Azi e ziua de Ispas,
Să tăiem un miel mai gras.
Coadă lui, coada lui
S-o mănânce dumnealui,
Cu mălai și pătrungel,
Hai, fuga, fuga, băiețel!

Додаток 4.2.1

Новосільський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів – ліцей» Ренійської районної ради Одеської області
Розробка уроку природознавства для 5-го класу
Тема уроку: Практичне заняття «Розділення сумішей фільтрування»

Без сумніву, всі наші знання починаються з досліду.

I. Кант

Мета уроку:

- **навчальна:** сформулювати уявлення про різницю між чистими речовинами та сумішами, показати приклади чистих речовин і сумішей, навчити способів розділення сумішей – відстоювання, фільтрування, випаровування;
- **розвивальна:** розвивати уявлення про різноманітність речовинного складу природи, навички проводити нескладні досліди, користуватися ними у житті, розвивати бажання досліджувати та спостерігати, вміння робити висновки державною та рідною мовами.
- **виховна:** виховувати почуття колективізму, взаємодопомоги.

Обладнання: лабораторний посуд, кухонна сіль, пісок, крейда, залізні скріпки, вода, чай, лійка пластикова, фільтрувальний папір, схема виготовлення фільтра, лабораторна горілка, інтернет-презентація.

Тип уроку: комбінований.

Очікувані результати: учні навчаться розділяти суміші, зрозуміють і побачать завдяки демонстрації прийоми розділення суміші у своєму повсякденному житті.

Перебіг заняття

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Приєм «Відстрочена відгадка»

Іноді до повітря у квартирі додаються не дуже приємні запахи, наприклад, від смаження продуктів або нанесення лаку на нігті, пари ацетону і т. ін. Чи можна вилучити з повітря молекули речовин з неприємним запахом?

III. Актуалізація опорних знань (M1)

Бесіда

- *Ce amestecuri naturale va sunt cunoscute? Dati exemple.*
- *Prin ce se deosebeste aerul, care-l transpiram, de cel care-l expiram.?*

Випереджальне завдання учня

Інформаційне повідомлення про виготовлення крохмалю в домашніх умовах.

Узагальнення, систематизація та застосування знань і способів діяльності (M1+M2 — тематичний словник термінології)

Учитель. Нам вже відомо, що кожна речовина у складі суміші зберігає свої властивості. Це дає змогу розділяти суміші на окремі речовини. Ознайомимося зі способами розділення сумішей.

Приєм «Практична теорія»

Розділення суміші крейди і води

Відстоювання

Приготуємо суміш крейди і води. Для цього візьмемо півсклянки води та одну столову ложку порошку крейди. Спочатку суміш буде білого кольору. А потім, постоявши кілька хвилин, вона почне розшаровуватися на білий і прозорий шар.

Шар крейди осяде на дно, а шар води перебуватиме над ним. Це відбувається тому, що крейда у воді не розчиняється і важча за неї. Далі зливаємо воду, намагаючись не збовтати крейду. Ми розділили цю суміш на воду та крейду.

Такий спосіб розділення називається *відстоюванням*. Проте повністю розділити суміш за допомогою відстоювання нам не вдалося.

Приєм «Мозковий штурм»

- *Як же нам досягти повнішого розділення суміші крейди та води?*

Фільтрування

Розповідь учителя з елементами бесіди, демонстрації

Фільтри виготовляють зі спеціального паперу, який так і називається — фільтрувальний, чи тканини різної щільності. Фільтр можна зробити самому. Подивіться на схему, як це робиться (учитель демонструє виготовлення фільтру своїми руками). Фільтром може бути шар чистого піску або вата.

Приєм «Практична теорія»

Помістимо фільтр зі спеціального паперу чи тканини в пластикову лійку і поставимо у стакан, почнемо виливати суміш крейди і води. Ми побачимо, що вода проникає через фільтр у посудину під лійкою, а часточки нерозчинної крейди залишаються на фільтрі. Цей спосіб розділення сумішей дістав назву *фільтрування*.

Приєм «Дерево рішень»

Завдання. Визначте, які природні чи технологічні процеси відбуваються із застосуванням фільтрування.

Бесіда

- *Чи можна в один з розглянутих способів розділити дуже солодкий чай на чай і цукор? Чому?*
- *Які за розчинністю речовини можна виділити із суміші за допомогою фільтрування?*

Випаровування

Приєм «Практична теорія»

Розділення суміші кухонної солі і води

Приготуємо суміш солі і води. Пропустимо її через фільтр. Що відбулося?

Отже, розчинні речовини виділяють із суміші в інші способи. Найпростіший з них — *випаровування*.

Капнемо краплю сольової суміші на лабораторне скло і будемо його нагрівати. На склі залишився білий слід. Що відбулось?

Приєм «Словникова робота»

М2

- відстоювання
- фільтрування
- випаровування

М1

- metoda depunerii
- metoda filtrarii
- metoda evaporarii

Застосування узагальнених знань, умінь і навичок у змінених умовах

Прийом «Дерево рішень»

Завдання

1. Як покращити склад повітря в квартирі або класній кімнаті?
2. Запропонуйте способи розділення сумішей:
 - піску та води;
 - води та глини;
 - води та вугілля деревного;
 - крохмалю та води.

Підсумок уроку. Рефлексія (М1)

Прийом «Роблю висновок»

5. *Separarea amestecurilor-este separarea substantelor pure din amestecuri.*
6. *Prin metoda depunerii si filtrarii putem separa amestecurile de apa si a substantelor insolubile in ea.*

Домашнє завдання

- Опрацювати параграфи підручника.
- Записати висновки спостережень у зошит.

Додаток 4.2.2

Новосільський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів – ліцей» Ренійської районної ради Одеської області

Розробка уроку хімії для 7-го класу

Тема: Атоми і хімічні елементи. Молекули.

Мета уроку:

- **навчальна:** сформулювати поняття «атом», «хімічний елемент», «молекула», розвивати уявлення про будову речовин, різноманітність хімічних елементів, прагнення до саморозвитку;
- **розвивальна:** розвивати логічне та абстрактне мислення, формувати наукову картину світу, розвивати допитливість, вміння робити висновки і узагальнювати державною та рідною мовами;
- **виховна:** виховувати повагу до вчених, наукові припущення яких значно випереджували свій час, виховувати цікавість до природничих наук.

Тип уроку: вивчення й первинного закріплення нових знань.

Обладнання: інтернет-презентація за темою, моделі атомів та молекул, малюнки, зошити, різнокольоровий пластилін, підручник, тематичний словник термінології.

Очікувані результати: учні зможуть наводити приклади найпоширеніших хімічних елементів, пояснювати причини утворення різноманітних елементів у природі, робити висновки і узагальнювати матеріал державною та рідною мовами.

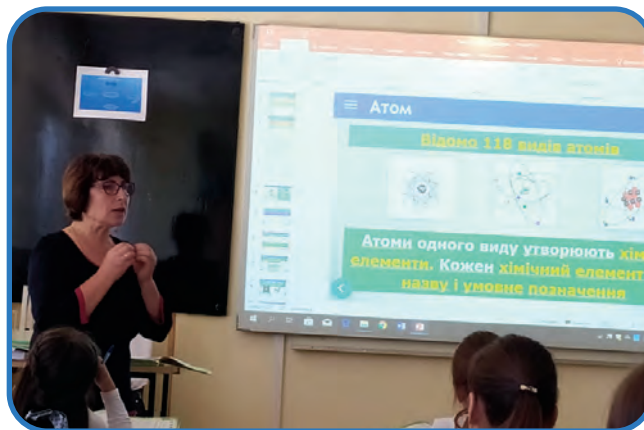
Перебіг уроку

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Приєм «Дивуй»

Учитель. Ще в античні часи вчені замислювалися над внутрішньою будовою речовин. Вслухайтесь уважно в рядки поеми «Природа речей» римського вченого і поета Тита Лукреція Кара, який жив до нашої ери: «на березі морському, що розбиває хвилі, сукня мокріє завжди, а на сонці висихає, вона висихає. Бачити, проте, неможливо, як волога на ній осідає. Та й не видно того, як вона зникає від спеки. Значить, ділиться вода на такі дрібні часточки, що недоступні вони зовсім для нашого ока». Замислимося над цими словами: сукня мокріє чи висихає залежно від того, осідають на ній чи щезають з неї дрібні частинки води. Отже, вода не є суцільною речовиною, а складається з окремих малесеньких частинок. А може, вчений помилився?

III. Актуалізація опорних знань (M1+M2)

Приєм «Бліцопитування»

• Що таке тіло?	- <i>Ce numim corpuri?</i>
• Що таке речовина?	- <i>Ce numim substante?</i>
• Чого у світі більше – тіл чи речовин?	- <i>In mediu intilnim mai multe corpuri sau substante</i>
<i>Argumentati parerea. Aduceti pilde.</i>

Поясніть свою думку, наведіть приклади.

• У яких агрегатних станах можуть перебувати речовини?	- <i>Denumiti starile substantelor.</i>

Приєм «Чомучка»

Учні один за одним ставлять запитання. Вони не повинні повторювати попередні. Визначають автора найцікавішого запитання.

IV. Вивчення нового матеріалу

Складові речовин

Розповідь учителя з елементами бесіди

Давньогрецький філософ і вчений Демокріт Абдерський прагнув зрозуміти, чому вода кудись зникає під час кип'ятіння. Роздумуючи над цим, він дійшов висновку, що всі тіла тільки здаються суцільними, але ми не бачимо того тому, що вони складаються з дуже дрібних часточок. Це стверджував учений понад 2500 років тому.

Приєм «Словникова робота»

(використання порівняльної двомовної термінології (M1+M2))

Частинки, з яких складаються речовини, назвали молекулами.

Молекула — це найдрібніша часточка даної речовини, що зберігає її властивості.

Частинки, на які ділиться молекула, називають **атомами**.

Тобто саме вони є своєрідним маленьким «будівельним матеріалом» для речовин. Вони складні за будовою і дуже малі за розміром.

Атоми одного виду — це **хімічний елемент**.

M1	M2
молекула	molecula
атом	atom
хімічний елемент	element chimic
хімічний символ	simbol chimic

Випереджальне завдання учнів

Інформаційне повідомлення про давньогрецьких учених, які висували припущення про існування атомів.

Розповідь учителя з елементами бесіди

Нині відомо 116 різних видів елементів.

Новий елемент відкритий нещодавно, в жовтні 2012 р., він отримав назву ліверморій.

Атоми одного виду можуть належати до складу різних речовин. Кількість атомів у молекулах може бути різною — від двох до кількох тисяч. Молекули речовин, з яких побудовано організм людини, дещо складніші. Але важливо те, що атоми одного виду завжди мають однакову будову.

Приєм «Синквейн»

Молекула.

Найменша, стабільна. Складається, має, є. Вона складається з атомів. Частинка речовини.

Молекула.

Маленька, рухома. Рухається, притягується, відштовхується. Речовина складається з молекул. «Цеглинка».

Робота з підручником

Учитель. Кожний хімічний елемент має свою назву та письмове позначення, яке називають **хімічним символом**.

Чи однаково поширені в природі хімічні елементи?

Поширення хімічних елементів

Робота з ілюстраціями

Завдання. Розгляньте рисунок, на якому показано поширення хімічних елементів на Землі. Запишіть у зошиті назви цих хімічних елементів та їхні символи.

«Чемпіонами» є Оксиген, Силіцій та Алюміній. Оксиген є в складі води, кисню та тіл живих істот. Атоми, сполучаючись між собою, утворюють молекули. Як з трьох десятків літер можна створити кілька десятків тисяч слів, так із сотні атомів можна створити мільйони молекул.

Приєм «Демонстрація»

Навіть за сучасного розвитку техніки неможливо побачити атоми і молекули. Тому для наочності люди придумали створювати моделі атомів і молекул.

Подивімося моделі деяких атомів та молекул.

V. Первинна перевірка засвоєння та закріплення знань (M2)

Приєм «Доповни речення»

- Усі (тіла) складаються з речовин.
- Речовини складаються з (молекул).
- Молекули складаються з (атомів) — найдрібніших частинок.
- Хімічні елементи — це атоми (одного) виду, які відрізняються за своєю будовою і властивостями.
- Найбільш поширені на Землі Оксиген, (Силіцій) та (Алюміній).
- Сьогодні вченим відомо понад (110) елементів.
- Кожний хімічний елемент має свою назву та (письмове) позначення, яке називають (хімічним символом).

Приєм «Творча лабораторія»

Завдання. Перед вами лежить різного кольору пластилін. Зробіть з нього кульки. Уявіть, що білі — атоми Оксигену, сині — атоми Гідрогену, червоні — атоми Карбону. Атоми мають властивість сполучатися між собою. З'єднайте їх так, щоб отримати моделі молекул води H_2O , кисню O_2 , вуглекислого газу CO_2 , водню H_2 .

VI. Підсумок уроку. Рефлексія (M1)

Приєм «Роблю висновок»

Moleculele substantelor isi pastreaza proprietatile sale. De exemplu- molecula de zahar are gust dulce.

Moleculele diferitor substante se deosebesc dupa componenta sa. Ele sunt formate din particulele mai mici numite atomi. (in traducere inseamna -nedespartit).

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Опрацювати параграфи підручника.

Творче завдання: скласти кросворд за темою уроку,

За додатковими джерелами інформації дізнатися, з яких атомів та якої їх кількості складена молекула цукру.

Додаток 4.2.3
Чернівецька гімназія № 6 імені Олександра Доброго (Alexandru cel Bun)
Чернівецької міської ради
Сценарій позакласного заходу «Мова єднає людей»

Виходить **ведуча**, учениця 9-го класу (у буковинському костюмі читає вірш про мову румунською та українською мовами)

*În aceeași limbă toată lumea plânge,
 În aceeași limbă răde un pământ,
 Ci doar în limba ta durerea poți s-o mângâi
 Și bucuria s-o preschimbi în cânt*

(Grigore Vieru)

*З віків народ тебе плакає
 І в мить важку випробування
 Ти, як джерельце чисте, граєш,
 О, мово рідна, незрівняна.*

(С. Безпалька, переклад В. Васкана)

Ведуча: Шановні гості та учасники семінару! Тема нашої зустрічі – **«Мова єднає людей»**. Отож, дозвольте представити наших гостей:

1. **Василь Васильович Васкан**, поет, член Національної спілки письменників України, заслужений працівник культури, голова обласного Товариства «Україна – Молдова».
2. **Василь Миколайович Бику**, журналіст, поет, головний редактор газети «Газета де Герца», голова обласного Товариства румунської культури ім. Михая Емінеску.
3. **Іван Михайлович Дерда**, заслужений артист України, кандидат педагогічних наук, доцент ЧНУ ім. Ю. Федьковича.
4. **Георгій Ілліч Постевка**, кандидат педагогічних наук, доцент ЧНУ імені Юрія Федьковича.

Слайдова презентація: Василь Васкан – «Імена як зорі», «Букет для Софії»

Учень 10-го класу читає вірш «Poetul și Bucovina» українською мовою (переклад В. Васкана).

*Крізь Світло Вічне, Вічне і нетлінне
 Поет, що заблукався між зірками,
 Вертається в солодку Буковину
 Наповнений коханням, як до мами.*

Учениця 10-го класу читає вірш Василя Бику «Poetul și Bucovina» румунською мовою.

*În drumul său prin Veșnica Lumină
 Poetul trist se plimbă printre stele,
 Dar versul lui prin inimile noastre
 Ca un ecou colindă-n Bucovina*

Ведуча: слово надається **Василію Васильовичу Васкану**.

Пісня «Невмируща моя Україна» (сл. В. Васкан, муз. І. Дерда) у виконанні заслуженого артиста України Івана Дерди.

Слайдова презентація: Василь Бику – «Motiv de toamnă / Осінній мотив»

Учениця 10 класу читає вірш В. Бику «Tristețe / Сум» румунською мовою.

*Și iarăși mă privește noaptea
Cu ochii ei din mii de stele
A frunzelor doar rare șoapte
Răzbat prin gândurile mele.*

Учень 11 класу читає вірш В. Бику «Tristețe / Сум» українською мовою (переклад В. Васкана).

*В цю мить за північ запізнїлу
Збираюсь я до тебе знову,
Бо вже ніщо нас не розділить,
Ти поряд, скрізь, моя любове.*

Ведуча: до слова запрошується **Василь Миколайович Бику**.

Пісня «Апа» (сл. В. Бику, муз. Г. Постевка) румунською мовою у виконанні доцента кафедри музики ЧНУ ім. Ю. Федьковича Георгія Постевки.

Учні гімназії читають уривок з поеми **М. Емінеску «Луцаферул»** румунською, українською, англійською та французькою мовами.

Пісня «Заграй ми, цигане старий» українською та румунською мовами.

Додаток 4.2.4

Навчально-виховний комплекс «Боянська гімназія» (загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад) Боянської сільської ради Новоселицького району Чернівецької області
Розробка уроку хімії для 10-го класу

Тема: **Оксиди неметалічних елементів, їх уміст в атмосфері.**

Тема: **Oxizii elementelor nemetale, conținutul lor în atmosferă.**

Мета: Знаннєвий компонент –

називають: кислотні оксиди на прикладі сульфур (IV) і сульфур (VI) оксидів, нітроген (II) і нітроген (IV) оксидів, фосфор (V) оксиду, карбон (II) і карбон (IV) оксидів, силіцій (IV) оксиду.

Діяльнісний компонент –

складають формули оксидів, пишуть хімічні рівняння;

характеризують і порівнюють їх фізичні й хімічні властивості.

Ціннісний компонент –

роблять висновки на основі спостережень;

обґрунтовують кислотний характер оксидів і гідратів оксидів неметалів;

оцінюють біологічне значення впливу на організм людини, рослин, тварин кислотних дощів та парникового ефекту;

доводять, висловлюють судження: щодо екологічних наслідків викидів в атмосферу оксидів Карбону, Нітрогену, Сульфуру; кислотних дощів, парникового ефекту,

виробляють власне ставлення до природи як найвищої цінності.

Наскрізнi змістові лінії

Громадянська відповідальність.

Формувати розуміння зв'язку будови речовини з властивостями та застосуванням; прищеплювати навички раціонального мислення, пізнавальної активності, самостійності та творчості в оволодінні інформацією.

Здоров'я і безпека.

Розуміння фізіологічної дії цих кислотних оксидів на організми живої природи та руйнування неживої природи (ґрунтів, водойм, клімату).

Екологічна безпека і сталий розвиток.

Формувати розуміння утворення в природі цих оксидів природним і техногенним шляхом.

Підприємливість і фінансова грамотність.

Формувати вміння і навички в застосуванні теоретичних знань до практичних потреб; виробити послідовний підхід до осмислення значення вивченого матеріалу в господарстві і побуті.

Тип уроку: комбінований урок засвоєння знань, умінь і навичок і творчого застосування їх на практиці.

Форми роботи: медіатексти, фільми, фронтальна робота з опорною схемою, метод «ажурна пилка».

Обладнання: періодична таблиця хімічних елементів, таблиця розчинності.

Перебіг уроку

I. Актуалізація опорних знань

Бліцопитування: робота з онлайн-опитувальником

Завдання 1.

Проходження тесту на повторення властивостей основних класів неорганічних сполук.

II. Мотивація навчальної діяльності

Сьогодні на уроці ми розглянемо сполуки – оксиди неметалів. Серед них є сполуки, без яких неможливе життя на цій планеті – вода, а також ті, які можуть знищити нашу планету, утворюючи кислотні дощі, та спричиняють парниковий ефект.

III. Вивчення нового матеріалу

Коментар учителя:

У всіх без винятку оксидах сполучені з киснем атоми неметалічних елементів (позначаємо неMe) мають позитивний ступінь окиснення. Залежно від валентності, а отже, і ступеня окиснення, один і той самий неметалічний елемент здатний утворювати оксиди різного кількісного складу. Кислотні властивості вищих оксидів неметалічних елементів у кожному періоді посилюються зліва направо. Існує ще одна закономірність: чим вища валентність неметалічного елемента в оксиді, тим більшою мірою виражені кислотні властивості в оксиду і відповідної кислоти.

Însărcinare pentru elevi. Pe baza structurii atomilor de azot, fosfor, sulf și carbon faceți presupuneri despre grad de oxidare ce pot forma oxizii lor.

N_2O	NO	N_2O_3	NO_2	N_2O_5
SO_2	SO_3	CO	CO_2	P_2O_5

Oxizii elementelor nemetale

Perioade	Grupe		
	IV	V	VI
2	C CO, CO_2	N $N_2O, NO, N_2O_3, NO_2, N_2O_5$	
3	Si SiO_2	P P_2O_3, P_2O_5	S SO_2, SO_3

Назвіть ці оксиди за сучасною номенклатурою (**білінгвально**).

Майже всі оксиди неметалічних елементів складаються з молекул. У них ковалентні зв'язки між атомами є полярними, а самі молекули можуть бути полярними і неполярними.

1. *Lucrul cu manualul. Determinați starea de agregare a oxizilor.*

Starea de agregare		
Gazos	Lichid	Solid
• CO, CO_2, SO_2	• H_2O, SO_3	• SiO_2, P_2O_5

Хімічні властивості оксидів неметалів.

Солетворні оксиди неметалічних елементів належать до **кислотних оксидів**.

Кислотний характер оксидів неметалів.

Хімічні властивості в загальному вигляді можна описати так:

Кислотний оксид + вода = кислота

Кислотний оксид + основа = сіль + вода

Кислотний оксид + основний оксид = сіль.

Перевір себе. Робота з онлайн-опитувальником.

Метод «Ажурна пилка». Складіть порівняльну характеристику кислотних оксидів, дані запишіть у таблицю.

Ознаки для порівняння	CO	CO ₂	SO ₂	SO ₃	NO	NO ₂
Назва оксидів						
Формула оксидів						
Фізичні властивості						
Характер оксидів						
Хімічні властивості						
Формула гідрату оксиду						
Фізіологічна дія						
Вплив на довкілля						
Застосування						

Робота в групах

Для відповіді використовувати медіатекст. Створюються групи. Кожна група отримує завдання, вивчає його та обговорює свій матеріал.

Картка 1. Сульфур (IV) оксид, сульфур діоксид, сірчистий газ.

Група опрацьовує медіатекст, на основі якого створює ментальну карту.

Картка 2. Сульфур (VI) оксид, сірчаний ангідрид, сульфур триоксид.

Група опрацьовує медіатекст, на основі якого створює ментальну карту.

Картка 3. NO нітроген (II) оксид, моно оксид.

Група опрацьовує медіатекст, на основі якого створює ментальну карту.

Картка 4. NO₂ нітроген (IV) оксид, діоксид нітрогену.

Група опрацьовує медіатекст, на основі якого створює ментальну карту.

Картка 5. CO – чадний газ, карбон (II) оксид.

Група опрацьовує медіатекст.

Картка 6. CO₂ – вуглекислий газ, карбон (IV) оксид.

Група опрацьовує медіа 2. Після об'єднання у нові групи, кожен учень стає «експертом» з тієї теми, що вивчалась у його «домашній» групі.

По черзі та за визначений час кожний має якісно і в повному обсязі донести інформацію учням з інших груп і сприйняти нову інформацію від кожного з них.

Під час повернення до «домашніх» груп:

1. учні мають поділитися з членами своєї «домашньої» групи новою інформацією, яку вони отримали від представників інших груп, узагальнити її;
2. учні виробляють спільні висновки та рішення.

Таким чином, за допомогою методу «Ажурна пилка» за короткий відрізок часу можна надати й опрацювати велику кількість інформації.

Задача: У невеликому місті загальна кількість автомобілів складає 131 770 одиниць. Один автомобіль викидає з вихлопними газами 40 кг оксиду нітрогену на рік, що є причиною кислотних дощів. Яка маса цих оксидів потрапляє в атмосферу міста за добу?

(Відповідь: $40 \times 131770 = 5270800$ кг на рік, $5270800 \text{ кг} : 365 = 14441$ кг або 14 т)

Обговорення з учнями проблеми кислотних дощів. Перегляд презентації.

1. Як можуть утворюватися ці оксиди в природі?
2. Які природні джерела надходження кислотних оксидів в атмосферу?
3. Care este efectul oamenilor asupra formării acestor oxizi?
4. Care sunt sursele de emisie a oxizilor de acid în atmosferă?
5. Чому ж саме «Кислотні дощі»?

Перегляд відеоролика.

6. Як же впливають такі дощі на водойми та ліси?

7. Як ці дощі впливають на ґрунт?

8. А як відбувається вплив на гірські породи?

Перегляд відеоролика.

Cum de luptat cu ploile acide? Sugestiile voastre?

IV. Підбиття підсумків уроку й домашнє завдання.

Оцінки за урок.

Додаток 4.2.6.

Новоселицький районний ліцей Новоселицької міської ради Новоселицького району Чернівецької області

Розробка уроку з курсу «Я досліджую світ» для 1-го класу

Тема: Життєрадісність і здоров'я.

Тема: Buna dispoziție și sănătatea.

Мета // Scopul:

- **формування предметних компетентностей:** формувати уявлення про настрій, вплив настрою на самопочуття; правила ввічливого спілкування; розвивати корисні звички у спілкуванні з однолітками, дорослими людьми, членами родини; виховувати життєрадісність, взаємоповагу, доброзичливість;
- **формування ключових компетентностей:** спілкування державною (і рідною) мовами, уміння навчатися впродовж життя, соціальні та громадянські компетентності.

Обладнання // Materiale: «куточок настрою», комп'ютер, відеоролик, окуляри, предметні малюнки.

Тип уроку: // Tip de lecție: урок засвоєння нових знань.

Освітні галузі: соціальна і здоров'язбережувальна, мовно-літературна.

Перебіг уроку // Mersul lecției

1. Вступна частина // Partea introductivă

а) організаційний момент

Гра «Створюємо настрій» Діти, подивіться, хто заглядає до нас у віконце? // Copii, cine ne privește la geam? (бджілка Мелісса // albinuța Melisa).

Який віршик (пісню) про бджілку знаєте? // Ce cântecel sau poezie despre albinuța cunoașteți?

Albinuța
Albinuța zum-zum –zum,
A căzut de-odată- n drum:
Fâlfâia din aripioare
Dar nu putea să zboare.
Băiețașul Ionel
O ia-n palmă frumușel
Și-o ajută cu-ncetișorul
Ca din nou să-și ia zborul!

У бджілки багато справ: збирати медок, усіх розбудити своїм гудінням: квіти, пташок, зайчиків та білочок, хлопчиків і дівчаток. Найкращим другом бджілки є Сонечко // Soarele.

Пальчикова гра «Сонечко» // Jocul E vesel că e soare!

Astăzi ne vom juca cu razele Soarelui.

Лікті на парті, обертати кисті рук у різних напрямках.

Над землею сонечко покотилось,
Наче дивне колесо закрутилось.
Але враз за хмароньку зачепилось,
От у другу сторону й покотилось.
Так каталось Сонечко, так котилось,
Поки натомилось і зупинилось.
Сонце вранці-рано встало, щоб всіх діток привітало!

(Долоньки схрестити. Пальці широко розсунути, утворюючи сонечко з променями).

Які красиві промінчики у вас вийшли! // *Ce raze frumoase ați obținut!*

Подивіться, який промінчик від сонечка я зловила!

Радо Сонечко вітає клас.

Ми щасливі і здорові. До уроку всі готові! // *Soarele ne-a sălutat și la lecție ne-a invitat!*

б) Актуалізація опорних знань // Actualizarea cunoștințelor acumulate

Найціннішим для кожної людини є її здоров'я. Коли ви веселі, їсте з апетитом, міцно спите, вдень рухливі, — ви здорові й легко впорайтесь з будь-якою справою. // *Prima bogăție a omului e sanatatea! Cum credeți, ce trebuie de făcut, ca sa creșteți mari și voinici? (sa îndepliniți regimul zilei, sa faceți înviorări de dimineața, sa va alimentați corect, sa aveți dispoziție bună).*

Гра «Комплімент» Робота в парах // Jocul « Compliment». Lucrul în perechi

Поверніться один до одного, візьміться за руки, подивіться у вічі й скажіть сусідові, що гарного ви в ньому бачите.

Jocul «Despre tine». Regulile jocului: un elev iese în fața clasei și descrie înfățișarea exterioară a colegului de bancă, dar nu-l numește. Toți ceilalți copii trebuie să ghicească cine este.

в) повідомлення теми і мети уроку

Який настрій у вас від почутих слів? (гарний, веселий). Гарний настрій — це запорука доброго здоров'я! // *Deviza: e sarbătoare când ești vesel și sănătos!*

Чи згодні ви з таким висловлюванням? Позначте у «**Куточку настрою**» свій сьогоднішній настрій.

2. Основна частина // Partea principală

а) Studiarea temei noi

Вправа « Запитання – відповідь»

Який настрій буває?

Ce spunem, când venim la școală?

Що впливає на ваше самопочуття?

Cu ce cuvinte fermecate îi alintați pe cei apropiați?

Rezume // Висновок: На настрій впливають не лише вчинки, але й слова. Гарний настрій можна створити лагідним щирим словом.

Sănătatea-i ca o zână

Care-ți face viața bună!

Când e omul sănătos

Este vesel și frumos!

Словникова робота // Lucrul cu cuvintele

Як ми називаємо постійно веселу, усміхнену людину? (життєрадісною).

Життєрадісність – це радість до життя, бадьоре і світле сприйняття дійсності. Переважання почуттів світлого, радісного сприйняття життя. // *Buna dispoziție – înseamnă bucuria vieții, atunci când zâmbești și ai o stare bună de spirit și îți creezi gânduri pozitive.*

Стратегія «Асоціативний куц» // Tufa asociativă

Запишіть слова та фрази, що ви асоціюєте із словом «життя» // «*viață*» (гарні вчинки, ігри, чарівні слова, емоції та почуття, предмети, що поліпшують настрій).

Гра «Тренуємо емоції» // «Ghicește emoția mea!»

Покажіть за допомогою виразу обличчя емоції, коли ви:

Отримали бажаний подарунок // *ați primit cadoul preferat*

Злякались, наприклад собаки // *v-ați speriat de un câțeluș*

Зустріли друга, якого давно не бачили // *ați întâlnit prietenul dorit*

Висновок: Позитивні емоції поліпшують настрій, сприяють зміцненню здоров'я!

Музична фізхвилинка // Înviorarea veselă «Посмішка»

Посмішка завжди додає настрою. Відпочиньмо під веселу музику.

б) застосування знань у стандартних ситуаціях // Folosirea cunoștințelor acumulate în practică

Гра «Чарівні окуляри»

Учитель каже: «У мене є «чарівні окуляри». Крізь них можна побачити тільки хороше». Учні передають окуляри один одному, розповідаючи, що бачать гарного в тих людях, які знаходяться поруч.

Жокул "Despre exteriorul tău"

Regulile jocului: sub melodia muzicii copii transmit unul altuia mingea. Când melodia încetează acel elev, la care a nimerit mingea povestește ceva frumos despre colegul de clasă.

Висновок: У грі ми пізнаємо одне одного, знаходимо вірних, щирих товаришів, виховуємо дружні, товариські стосунки. Учимося бачити хороші риси інших людей.

Стратегія «Синтез думок» // Sintezul gândurilor

Складання пам'ятки «Як бути щасливим?» // Care e taina fericirii?

Зробити вранці кілька вправ під улюблену музику.

Bucurați-vă de orice moment pozitiv!

Ділитися своїми позитивними емоціями з усіма оточуючими.

Zâmbiți mai des și bucurați-vă de tot, ce vă-nconjoară!

Навчитися прощати всі образи.

Бажано оточувати себе життєрадісними та успішними людьми!

Колективна робота // Lucru în colectiv

Нас оточують різні предмети, речі. Погляньте на дошку, виберіть предмети, що можуть покращити настрій (televizor, farfurie, carte, bicicletă, scaun, minge, jucării, album, caiet, înghețată, masă, prăjitură, cretă, bomboană etc.)

Висновок: На наш настрій впливають і деякі предмети, що можуть поліпшувати або погіршувати його.

Руханка «Настрій» // Mișcarea veselă (в колі)

Подумайте про власний настрій, у якому ви починали вправу. За допомогою ходи продемонструйте різний настрій:

- Дуже втомлена людина // *om obosit*
- Щаслива людина // *om fericit*
- Людина, яка постійно чогось боїться // *persoană fricoasă*
- Людина, яка бреше // *omul, ce amăgește*

в) робота з підручником // Lucrul cu manualul (pag. 32–33)

Проаналізуйте малюнки, дайте відповідь на запитання:

З ким вам приємно вітатися? // *Cu cine vă place să comunicați?*

Жоул “Султура комукарії”

Регуліле жоулу: класа се унеşte ўн доуа ехіпе. Се пул ўнтребări фекăреї ехіпе, копії рăспунд ўн кор. Пенру ун рăспунс корект прїмек ун бонус. Кăşteгă ехіпа ку бонусурї маї мулте.

Care cuvinte rostим, când ўntълнїм пе кїнева дїмїнеаќа?
 Cum ne salutăm ziua?
 Ce cuvânt fermecat rostим, când ceva vrem să cerem?
 Ce spui tu, atunci, când кїнева те-а ажуат?
 Ce trebuie să зїци, când ўntълмплатор ай стїнггерїт пе кїнева?
 Plecând din ospеќїе, cum voi vă veќї lua rămas bun?

г) творчі вправи. Робота над гуморескою (С. 33)

Словникова робота

Гумор – це доброзичливо-глузливе ставлення до чогось або до когось, що має на меті розсмішити.

Умор – диспозиція суфлетеаска, ўнклїнатă спре глуме ѕї иронїе, care се ascunde sub o ўnfăќїѕare serioasă, neprevăzută.

Читання гуморески вчителем // Citirea de către ўnvăќător

Аналіз змісту // Analiza conќїnutului

Що розказував дїдусь? // Ce povestea bunelul?

Про що запитав менший онук? // Ce a ўntrebat nepoќelul cel mai mic?

Чому малюки «залилися сміхом»? // De ce micuќїї ау рăѕ?

Висновок: Усмїшка і смїх допомагають упоратися із сумом, тривогою, страхом, змїцнюють упевненість людини в собі // Zămbetul ѕї Umorul – sunt factorii sănăќăќїї!

Дїти, подивїться мултік про Крихїтку Єнота ў заспївайте разом пісеньку на слова М. Пляцковського про усмішку.

Пїсня про усмішку

Вїд усмішки хмарний день яснїш
 Вїд усмішки засїя веселка в небї...
 Подїлись усмішкою щедрїш
 І вона не раз повернеться до тебе

Прїспїв:

І тоді хмарок склика
 В танець музика дзвїнка
 І на скрипці грає коник найнїжнїше...
 Із блакитного струмка
 Починається ріка
 Ну а дружба починається з усмішки!

Вїд усмішки сонячної вмиць
 Найсумнїший дощїк плакать перестане
 Сонний лїс ураз загомонїть
 І заплеще, мов долоньками листками.

Вїд усмішки йде до всїх тепло
 До слона і навіть до малої мишки.
 То нехай, щоб добре всїм було,
 Нїби лампочки вмикаються усмішки!

3. Заключна частина. Рефлексія // Încheerea. Reflexia

Метод «6 капелюхів, що мислять» // 6 pălării, ce meditează

- Білий // albă: Які вправи поліпшують настрій // *Ce exerciții ne crează dispoziția?*
- Червоний // roșie: Чим подобаються вам життєрадісні люди? // *Cu ce va plac oamenii veseli?*
- Чорний // neagră: Чи завжди в житті допомагає життєрадісність? // *Oare întotdeauna câștigă oamenii veseli?*
- Жовтий // galbena: Чи поліпшують здоров'я позитивні емоції? // *Oare ne ajută în viață emoțiile pozitive?*
- Зелений // verde: Які ігри можете запропонувати для покращення настрою? // *Ce jocuri pozitive cunoașteți?*
- Синій // albastră: Чи допомагає життєрадісність у навчанні? // *Oare ne ajută buna dispoziție la școală?*

Рекомендована література

1. Бакуліна Н. В. Ефективні прийоми роботи з культурологічними текстами у процесі комунікативно орієнтованого навчання мови іврит у ліцеї. *Сучасна освіта: методологія, теорія, практика*: зб. тез III всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 12 берез. 2020 р. Дніпро, 2020. С. 204–210. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720974/1/1osvita_2_small_final-204-210%20%28%D0%91%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%29.pdf
2. Карп'юк О. Європейське мовне портфоліо: методичне видання. Тернопіль, 2008.
3. Першукова О. О. Розвиток багатомовної освіти школярів у країнах Західної Європи: монографія. Київ, 2015.
4. Першукова О. О. Формування міжкультурної компетенції учнів засобами іноземних мов в умовах полікультурності європейського соціуму. *Полікультурні компетенції та виклики XXI століття*: зб. наук. праць. 2008. С. 102–110.
5. Путій Т. М., Берегова О. А., КЗ «ЗОІППО» ЗОР. Проєктування та організація багатомовної освіти: наук.-метод. посібник. Запоріжжя, 2020. URL: <http://bit.ly/3r09jRr>
6. Стоянова А., Глушкова М. Как разработать и внедрить устойчивую программу многоязычного образования: Руководство для разработчиков и менеджеров программ многоязычного образования. Бишкек, 2016.
7. Фідкевич О. Л., Бакуліна Н. В. Нова українська школа: теорія і практика формувального оцінювання у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти: навч.-метод. посібник. Київ, 2019.
8. Фідкевич О., Богданець-Білоskalенко Н. Зміст і функції багатомовної комунікативної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти з навчанням мов національних меншин. *Український педагогічний журнал*. 2020. № 3. С. 66–74. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722030/1/%D0%A4%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87-%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
9. Шумицька Г. В. Експериментальний досвід упровадження багатомовної освіти в Україні (на прикладі Закарпатської області). *Науковий журнал «Міжнародний філологічний часопис»*. 2020. № 11 (1). С.15–22. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Filol/issue/view/574>

Автори-укладачі

Редактор – Панченков Андрій – керівник проєктів інформаційного ресурсу “Освіта.ua”.

Автори-укладачі посібника:

1. Берегова Ольга – науковий консультант експерименту, регіональний координатор в Запорізькій області;
2. Гурбо Марина – експерт офісу ВКНМ ОБСЄ;
3. Задорожна Любов – ректор Комунального закладу вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти» Одеської обласної ради, науковий консультант експерименту;
4. Лукач Андріанна – завідувач обласного методичного центру при департаменті освіти та науки Закарпатської обласної державної адміністрації, регіональний координатор в Закарпатській області;
5. Остафій Ольга – методист Центру якості освіти, регіональний координатор в Чернівецькій області;
6. Першукова Оксана – професор кафедри авіаційної англійської мови Національного авіаційного університету, науковий керівник експерименту;
7. Тарангул Любов – начальник Чернівецької філії Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України;
8. Фідкевич Олена – провідний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, науковий консультант експерименту;
9. Харченко Світлана – головний спеціаліст відділу змісту освіти, мовної політики та освіти національних меншин головного управління шкільної освіти директорату шкільної освіти Міністерства освіти і науки України;
10. Ціник Олена – завідувач кабінету координаційно-методичної діяльності Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти;
11. Шумицька Галина – декан філологічного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», науковий консультант експерименту;
12. Юрченко Тетяна – методист науково-методичної лабораторії мовно-літературної освіти КЗВО “Одеська академія неперервної освіти” Одеської області, регіональний координатор в Одеській області.

Освітняни – учасники експерименту

Закарпатська область

Спеціалізована загальноосвітня школа I–III ступенів № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради

Фединець Марія Іванівна
Доліч Наталія Василівна
Калинич Надія Василівна
Гюртлер Анна Юріївна

Заклад дошкільної освіти № 42 "Джерельце" загального розвитку Ужгородської міської ради Закарпатської області

Касинець Оксана Іванівна
Шишмакова Леся Юріївна
Цибик Анастасія Василівна
Торинець Лариса Миколаївна
Кучерява Наталія Юріївна
Луценко Вікторія Олексіївна

Виноградівська загальноосвітня школа I–III ступенів № 3 імені Жігмонда Перені Виноградівської районної ради Закарпатської області

Гомокі Габрієлла Степанівна
Годван Наталія Василівна
Коложварі Вікторія Йосипівна

Білоцерківська загальноосвітня школа I–III ступенів Рахівської районної ради Закарпатської області

Клементєв Михайло Владиславович
Келемен-Попша Наталія Йосипівна
Шіман Мар'яна Михайлівна
Шіман Сорін Юрійович

Запорізька область

Запорізька гімназія № 11 Запорізької міської ради Запорізької області

Напрядкіна Світлана Юнатівна.
Бектурганова Вікторія Володимирівна.
Белова Інна Вікторівна.
Гулько Лариса Миколаївна.
Романютенко Ірина Юріївна.
Гвоздецька Вікторія Павлівна.
Гвоздецький Максим Сергійович.
Лаврова Олена Сергіївна.
Ляшенко Клара Михайлівна.
Михайленко Тетяна Вікторівна.
Романенко Катерина Віталіївна.
Пунько Євгенія Григорівна.
Прочан Наталія Євгенівна.

Запорізький багатопрофільний ліцей № 62 Запорізької міської ради Запорізької області

Пархоменко Ірина Володимирівна
Кучеренко Тетяна Любомирівна
Прохорова Катерина Володимирівна
Свідунович Людмила Миколаївна
Бурлака Олена Іванівна
Сенічева Зіта Василівна
Шеховцова Олена Анатоліївна
Руденко Ганна Володимирівна
Солтіс Любов Вікторівна
Шимянова Марія В'ячеславівна

Одеська область

Городненська загальноосвітня школа I–III ступенів Болградської районної ради Одеської області

Пінті Марія Дмитрівна
Семкова Ганна Георгіївна
Алавацька Ірина Іванівна
Лохматова Надія Миколаївна
Димитрова Олена Анатоліївна
Бочковар Тетяна Василівна
Недельчева Наталія Миколаївна
Стойнова Світлана Іванівна
Попазова Марія Степанівна

Виноградівський дошкільний навчальний заклад “Ясла-садок “Джерельце” Болградського району Одеської області

Кочмар Раїса Миколаївна
Капсамун Людмила Петрівна
Ільєва Степаніда Петрівна
Бужилова Людмила Георгіївна

Новосільський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I–III ступенів – ліцей» Ренійської районної ради Одеської області

Вранчану Надія Петрівна
Узун Алла Вікторівна
Нікіфоряк Жеоржетта Петрівна
Тасмали Лілія Михайлівна
Чернега Жанна Василівна
Жоля Анжела Іванівна
Трифоновна Ганна Василівна
Мітіюглу Вікторія Миколаївна

Великодолинський дошкільний навчальний заклад “Теремок” Овідіопольського району Одеської області

Жолобнюк Ганна Василівна
Арсонова Катеріна Юріївна
Матушевська Наталія Костянтинівна
Ногаль Олена Валеріївна

Чернівецька область

Чернівецька гімназія № 6 імені Олександра Д оброго (Alexandru cel Bun) Чернівецької міської ради

Ігнат Іван Аврелович
Сідор Валерія Іванівна
Вербовий Андрій Вікторович
Істратій Маргарита Лук'янівна
Істратій Валентина Порфирівна
Гришко Валентина Володимирівна
Ткачук Адріана Василівна
Тодерішена Ганна Іванівна
Павел Северіна Петрівна

Дошкільний навчальний заклад № 25 Центр розвитку дитини “Малюк” Чернівецької міської ради

Іванчик Лариса Казимирівна
Горбан Наталія Олександрівна
Пиндик Лілія Василівна
Дідів Людмила Петрівна
Донська Лілія Борисівна

Навчально -виховний комплекс «Боянська гімназія» (загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад) Боянської сільської ради Новоселицького району Чернівецької області

Гавка Світлана Дінівна
Морар Марія Іванівна
Нікорюк Алла Степанівна
Молдован Олеся Василівна
Гончарюк Ганна Іванівна
Романюк Дана Віорелівна
Плаксива Родіка Іванівна
Гавка Костянтин Георгійович
Дирда Дора Василівна
Моргоч-Свекла Роміна Миколаївна

Новоселицький районний ліцей Новоселицької міської ради Новоселицького району Чернівецької області

Каліструк Інна Миколаївна
Обершт Оксана Іванівна
Злей Доріца Валер'янівна
Нікітін Алік Олексійович
Паскар Наталія Анатоліївна

